

Életutak

Budapest, 2023

Szerkesztette és az interjúkat jegyzetekkel ellátta: Györgyi Zoltán

Az interjúkat készítette: Györgyi Zoltán (Antal Z. Lászlóval és Győri Péterrel) és Antal Z. László (Györgyi Zoltánnal)

© Antal Z. László, Györgyi Zoltán, Győri Péter

Budapest, 2023

Tartalom

Előszó	5
Laci (Antal Z. László)	17
Péter (Győri Péter)	48
Zoli (Györgyi Zoltán)	98

Előszó

A kötet három interjúja egy nagyobb interjúgyűjtemény része, amely egy egyetemi csoport erre vállalkozó kilenc tagjával készült beszélgetések írott változatát tartalmazza. Az itt szereplő három interjú alanyai pályafutásuk jelentős részében szociológiával foglalkoztak, ez indokolja, hogy bekerüljenek a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kutatási Dokumentációs Központjában működő 20. Század Hangja Archívumba.

Az eredeti kötetet nem a széles nyilvánosságnak szántuk, hanem az egykori csoporttagoknak, ezért az előszó időnként személyes hangvételt üt meg, annak ellenére, hogy legfőbb célja az volt, hogy az egyetem befejezése óta eltelt négy évtized távlatából visszatekintszen az akkori időszakra, s hogy kontextusba helyezze a csoport tagjaival kapcsolatos eseményeket, helyzeteket. Ezt az előszót átírni nem lehet, legfeljebb egy másikat lehetett volna készíteni helyette. Erre elsősorban azért nem vállalkoztunk, mert úgy gondoljuk, hogy az eredeti előszónak is van dokumentumértéke: utal a csoporttagok közötti hajdani és jelenlegi viszonyokra, s az interjúkészítés körülményeire. Éppen ezért csak azokat az információkat hagytuk itt ki belőle, amelyek az ebben a válogatásban nem szereplő interjúalanyokra vonatkoznak.

Egy interjúkötet általában nem önmagáért beszél, ezért mindenképpen illik valamilyen szerkesztői bevezetőt/előszót írni, felkeltve az olvasók érdeklődését, informálva őket az interjúk megszületésének körülményeiről, s navigálva azok értelmezésével kapcsolatban. Persze most egy kicsit másképp van, hiszen az elsődlegesen megcélzott olvasók maguk az interjúalanyok, akik többé-kevésbé tisztában is vannak, vagytok a kötet megszületésének körülményeivel.

Ennek megfelelően ez egy kissé rendhagyó bevezető lesz. Az első rendhagyó körülmény már az előző bekezdésben is megfigyelhető volt: tegezve szólítottam meg az olvasót, vagyis Benneteket. Persze kitalálhattam volna más formát is, mondjuk, eleve valamilyen megszólítással kezdek, jelezve, hogy Hozzátok szólok. Ezen a lehetőségen el is gondolkoztam, de a konkrét megszólításon elakadtam: „Kedves Csoporttársak!” – túl rideg, „Kedves Barátaim!” – ez meg egy kicsit álságos, hiszen kifejezetten baráti viszonyban inkább csak néhányatokkal voltam. Barátságos viszonyban voltunk ugyan (s ez talán azóta sem változott), de erre nincs adekvát megszólítás. Így aztán maradt ez a morfondírozó, talán kissé

bonyolult előszói bevezető – előre vetítve az előszó folytatásának hangulatát. Formabontóan tegeződve, Nektek címezve.

Kikről szól a könyv?

Rólunk, vagyis a Közgazdasági Egyetem népgazdasági tervező-elemző („népgazdterv”) szakon 1979-ben végzett egyik vállalati modellező szakágazatos csoport tagjairól. Beleértve azokat is, akik a csoport 1975-ös megalakulása után csatlakoztak hozzánk, illetve azokat, akik 1974-ben még a csoport tagjai voltak, de később más szakágazatra, s így másik csoportba mentek át. Voltunk valahányan, lettünk valahányan. Voltunk magyarok, sok „kelet-német” hallgató (milyen abszurd ma már ez a jelző – hál’ istennek!), egy vietnámi, s egy-egy észti, illetve orosz hallgató a hajdanvolt Szovjetunóból. Utóbbiak – egy kivételével – eltűntek a látókörünkéből. Maradtunk zömmel magyarok. Voltak, akik vállalkoztak arra, hogy bemutassák szakmai életútjukat, s voltak, akik nem. Kicsit sajnálom, hogy az utóbbiak kimaradtak, de hogy miért, ők tudják. Csatlakozni bármeddig lehet, s akkor lesz második (többedik), bővített kiadás. Persze az élet véges! (Sajnos!)

Tehát a résztvevők: B., E., G., J. (egyik), L., M., P., V., Z.. S akik eddig még nem, de talán később még csatlakoznak: A., D., É., Gy., J., J. (másik), K., M.. No és a külföldiek, akikről semmit nem tudunk: A., D., G., I., P., V., D.. Néhányan pedig már nincsenek közöttünk: Á., L., R..

S ha az esetleges folytatásról gondolkodunk: talán érdemes lenne felidézni Á. és R. sorsát is. A kevésbé vidám élettörténetek is velünk vannak sajnos, s egyúttal az emléküknék is adóznánk.

Kiknek szántuk?

Elsődlegesen a csoport résztvevőinek, vagyis „belső használatra” szántuk. Így volt a megállapodás. A megállapodást pedig illik betartani. (Persze, tegyük a szívünkre a kezünket: életünk során mindig minden megállapodást betartottunk?) De akármi is a fő célcsoport, nem várható el, hogy ne mutassuk meg a könyvet az ez iránt érdeklődő családtagjainknak, barátainknak. Sőt! Nem lenne baj, ha mások kezébe is kerülne, mert a benne olvasható élettörténetek az elmúlt negyven-ötven év lenyomatai is egyben.

Ennek a korlátozott kitérülésnek két következménye van.

Az egyik, hogy a „belső használatra” való utalás nem jelent többet, mint hogy magánemberként adjuk át a könyvet olvasásra, s minden, ami itt le van írva magántermészetű információnak tekintendő. Olyannak, ami bármilyen hétköznapi

beszélgetés során elhangozhat. Értelemszerűen ez azt is jelenti, hogy publikációkban semmilyen formában nem hivatkozható¹, s minden, az interjúkban szereplő vélemény magánvélemény. S mindaddig így lesz, amíg – bármilyen megfontolásból – nem döntünk közösen és egybehangzóan másképp!

A másik következmény pedig az, hogy a csoporton kívüli olvasók számára meg kell adnunk olyan plusz információkat is, ami számunkra evidens. Ezt szolgálja a bevezető néhány bekezdése, ami a korabeli egyetemi viszonyokról, a Közgázról, a csoportról ad egy kis ismertetést. Nem tudományos igénygel, inkább csak a tájékozódást elősegítendő. S részben ezt szolgálják azok, a szerkesztő által készített megjegyzések, amelyek egykori tanárainkkal kapcsolatos plusz információt tartalmaznak, illetve ilyen információhoz a megadott linkeken keresztül elvezetnek.

Az interjúkról és a szerkesztésről

Az interjúk 2022 végén, 2023 elején készültek, életünk 66-68. évében. (A pontos dátum minden interjú esetében lábjegyzetben szerepel.) Hogy miért pont ebben az időszakban történt mindez, abban alapvetően a véletlennek volt szerepe: a több évtizedes kihagyással 2022-ben megtartott csoporttalálkozó nyomán merült fel bennem, hogy érdemes lenne egy kicsit többet megtudni egymásról, mint amennyit az ilyenkor szokásos néhány percben el tudunk mondani. Az időzítés persze annyiban mégsem a véletlen műve, hogy többségünk most már nyugdíjas, s aki dolgozik is mellette, könnyebben tudott időt szakítani a csoporttalálkozóra.

Az interjúk szempontjából – így utólag nézve – ez az életkori időszak ideálisnak bizonyult. Egyrészt még viszonylag frissek a pályafutásunk eseményei, másrészt – nyugdíjasként – már szabadabban tudunk beszélni a régebbi eseményekről, személyekről, harmadrészt pedig még kevésbé merevedtünk bele a saját problémáinkba, szellemi képességeink még alkalmasak a korábbi események reális feltárására. Néhány évvel később már nem biztos, hogy így lenne!

Az interjúk az előzetesen megadott kérdésekre épültek. A kérdések – tudatosan – csak általános témaköröket jelöltek ki, lehetőséget adva az egyéni helyzetekhez történő rugalmas alkalmazkodásra. A beszélgetések során igyekeztem is kihasználni ezt a lehetőséget, vagyis a beszélgetéseket – a fő irány tartása mellett

---

¹ Ez a kitétel erre a válogatásra – értelemszerűen – nem érvényes. (szerk.)

– az egyéni sajátosságok irányába terelni. Megkeresni a legfontosabb fordulópontokat, föltárni az ezekkel kapcsolatos döntési helyzeteket, s amennyire ez lehetséges egy ilyen interjú alatt, kibontakoztatni az egyéniségeteket.

A beszélgetésekről hangfelvétel készült, ezeket legépeltem, majd igyekeztem élvezhető formába hozni. Ez utóbbi egyben azt jelenti, hogy nem szigorúan szó szerint így hangzottak el, mint ahogy itt olvashatók. A szerkesztői belepiszkításokra elsődlegesen az élő beszéd esetlegességei miatt került sor. Ha valaha is próbálkoztatok interjúk leírásával, akkor nyilván tudjátok, hogy a sok töltelék-szó, a sok befejezetlen gondolat, az alkalmankénti téves szóhasználat, vagy akár az egy perce jutó bazdmegek magas aránya csökkenti az olvasási élvezetet. Nagyjából a következő beavatkozások történtek:

- ❖ A kérdéseimet erősen megszűrtem, vagyis az interjúk a monológok irányába mozdultak el. Az volt a szándékom ezzel, hogy a kérdések minél kevésbé törjék meg a történeteket. Ezeket főként ott jelenítettem meg, ahol a kisebb-nagyobb témaváltás miatt szükségét éreztem. A kérdések interjúként eltérő száma azonban nem a szűrés következménye, sokkal inkább a felvett interjúk jellegzetességére utal: voltak, akiknél többször kellett tisztázó kérdéseket feltennem, mások nagy, logikusan felépített monológokat adtak elő, s voltak olyanok is, akik szóhoz is alig engedtek jutni.
- ❖ Többnyre nem néztem utána az esetleges tévedéseiteknek. Az interjúk során egy-két ilyen apróság felmerült, de azt ott helyben tisztáztuk. Értelemszerűen a leírásnál már a helyes elnevezés, esemény stb. jelenik meg. Néhány esetben viszont, amikor a téves szóhasználatot kortünetnek éreztem (s itt most nem az életkorunkra, hanem a történelmi korra gondolok), meghagytam, s lábjegyzetbe tettem a helyes megnevezést.
- ❖ A szerkesztés során azonban elsődlegesen arra törekedtem, hogy a mondandótoknak se a tartalma, se az érzelmi töltete lehetőség szerint ne változzon, hogy valamelyest vissza tudjam adni az interjúk hangulatát. Éppen ezért a szóhasználatba elvértve nyúltam bele.
- ❖ A töredékmondatokot vagy kipontoztam vagy egy-egy szóval kiegészítettem. A kispolgári normák szerint nem szalonképesnek tekintett kifejezések egy részét megtartottam, más részét elhagytam, esetleg kevésbé durva, de hasonló hangulatú kifejezéssel helyettesítettem. Hogy mikor mit tettem, abba igyekeztem rendszert vinni, elejét véve az öntörvényű beavatkozásnak. Ahol az adott kifejezésnek hangulati mondandója volt, ott megtartottam, ahol nem, ott elhagytam, vagy – ha a kihagyás az elhangzottak értelmezését megnehezítette volna – helyettesítettem.

Nem sok ilyen volt, mert a vaskos szóhasználat nem annyira jellemző a csoportra. (Vagy legalábbis visszafogtatók magatokat!)

- ❖ A beszélgetések érzelmi oldalát az írott szöveg, vagyis a szóhasználat kevésbé tudja visszaadni. A téma jellegéből adódóan leginkább a humor különböző formáival találkoztam. Ott, ahol ez a szövegből nem érződik ki (például B. fanyarulatainál²), egy kis szmájlival (:) utaltam rá. Más szmájlit nem alkalmaztam³.
- ❖ Eredetileg arra gondoltam, hogy ha nagyon eltérő hosszúságúak lesznek az interjúk, akkor a hosszabbakat lerövidítem. Erről a szándékomról végül letettem, mert úgy gondoltam, hogy a szelekció szükségszerű velejárója a szerkesztői önkény, vagyis annak eldöntése, hogy mi fontos, s mi nem. A mondandótokból éppen ezért csak két okból töröltem: ha az elhangzottak csak nagyon távoli kapcsolatban álltak az életutatokkal (ilyen elvéte fordult elő), illetve, ha ismételték magatokat (ezzel már gyakrabban találkoztam).
- ❖ Az interjúk (monológok) hossza igényelte azok tördelését. Mivel az egyes résztémakörök hossza erősen eltér, ezért ezek címeikkel, különösen a szöveget egységesen szabdaló címeikkel való szétszabdalását nem tartottam célravezetőnek. Már csak azért sem, mert sok esetben fölöslegesen megtörte volna a mondandótokat, hiszen időnként teljesen természetesen mentetek át egyik témából a másikba. Címek helyett – éppen ezért – a szövegbe ágyazottan – rövid, a következő rész tartalmára utaló, szövegbe ágyazott, kiemelt kifejezéseket, ún. *leadeket*⁴ iktattam be. Ennek során értékítéletmentes, az érdeklődést felkeltő, de nem túlságosan blikkfangos megfogalmazásra törekedtem. Ha ez mégsem sikerült teljesen, nézzétek el nekem! A kiemelések minden esetben az én súlyozásomat tükrözik, a felelősség az enyém!⁵
- ❖ Az interjúkat itt-ott jegyzetekkel láttam el. E jegyzetek egy része alapvetően nem nektek szól, hanem az esetleges csoporton kívüli olvasóknak, akik nem ismerhették egykori tanárainkat, s kevésbé ismerik az elmúlt évtizedeket. Más részük számotokra is érdekes lehet, miután eltérő

---

² A szót ne keresd – egyelőre – az értelmező kéziszótárban. Jelentése kb. annyi, mint fapofával elhangzott, ironikus megjegyzés.

³ Egyrészt mert nem igazán volt szükség rá, másrészt ezek gazdag tárházát – életkoromnál fogva – nem is ismerem. Gyanítom, hogy ti sem!

⁴ Ugye milyen profi szakkifejezésekkel dobálózok? (Két perccel ezelőtt még én sem halottam! Szerencsére a megszólított szakember gyorsan válaszolt az ezt firtató kérdésemre!)

⁵ Bár – ismerve az ilyesfajta „felelősségvállalást” – nem sok esélyem van a bűnhődésre!

szakterületeken dolgoztunk, így más szakterületek jónak tartott szakembereit feltételezhetően nem mindenki ismeri.

Ezeket a lábjegyzeteket már csak azért is fontosnak gondolom, mert a kötet az örökkévalóságnak is szól, márpedig húsz-harminc év múlva már végképp nem ismeri ezeket a neveket senki. De azt sem, hogy milyen cégek, intézetek működtek a XX. század második felében vagy az ezredfordulót követően. Nem beszélve a politikusokról, akik még gyorsabban kerülnek sülyesztőbe, s merülnek feledésbe. Mivel ez a kötet nem tudományos mű, ezért a jegyzetek elkészítésénél megelégedtem a Wikipediával vagy nagyjából hasonló megbízhatóságú forrásokkal. Jellemzően az előbbire támaszkodtam. Más forrásra csak abban az esetben, ha az adott személy vagy szervezet fontossága megkívánta a magyarázatot, de a Wikipediába nem került be. Tekintettel arra, hogy a források elérhetősége bizonytalan – honlapok jönnek, honlapok mennek – többnyire csak a Wikipedia-cikkek esetében adtam meg a szócikkre utaló linket⁶.

- ❖ A leírt, szerkesztett interjúkat visszakaptatok jóváhagyásra korrigálásra. Ezt nem is említeném, ha nem történt volna ennek során némi korrekció az elmondottakhoz képest. Az esetek túlnyomó többségében csak stilisztikai beavatkozások történtek, illetve egy-két esetben kisebb szövegrészek törlése, elsősorban annak elkerülésére, hogy az elmondottak alapján nehogy megbántódjon valaki. (Meggyőződésem: nem volt ilyen veszély!) Ahol komolyabb beavatkozás történt a részletekről, ott – megítélésem szerint – kicsit sérült az interjú interjújellege: némileg átalakultak az eredetileg tervezett súlypontok, megközelítések, s a túlságosan szabatos fogalmazás miatt az érintett interjúrészletek inkább szabatosan megfogalmazott önéletrajzi írásba hajlanak, ahelyett, hogy az élő beszéd szükségszerű esetlegességeit adnák vissza. Ezt leszámítva ezek a korrekciók nem befolyásolták a kötet koncepcióját.

Mire is jó ez az egész? (S mire nem?)

Az interjúk fókusza – a szakmai életút –, s ezek egymás mellé helyezése szinte sugallja az olvasó számára az életutak összehasonlításának lehetőségét, kiemelten a sikeresség dimenziójában. Remélhetőleg nem estek ennek csapdájába, s kezditek magatokat másokkal vagy a többieket egymással méricskélteni. Akármilyen „eredményre” is juttok, hamis úton jártok. Több okból is! Egyrészt egy két-három órás interjú nem elégséges a szakmai pályafutás teljes körű bemutatására, másrészt – részben az előbbi ok, részben az átélt események szubjektív

---

⁶ Egy doktori értekezésnél ez főbenjáró bűn lehet, de a kötet műfaja igencsak más.

megélése miatt – az elhangzottak-leírtak nem a valóságot tükrözik, inkább csak a valóságon alapuló, többé-kevésbé pontos emléktöredékek, narratívák. Harmadszor pedig figyelembe kell vennünk egymás eltérő értékrendszerét. A szakmai életút bemutatása csak egyik fontos része az életünknek, sok egyéb más mellett. Hogy ki hova teszi a hangsúlyt, abban nagy eltérések lehetnek, s nyilvánvalóan vannak is közöttünk.

Mint ötletgazdának, leginkább az volt a koncepcióm, hogy a szakmai életutakon keresztül valamelyest bemutassam a csoport tagjainak gondolkodását, s ennek a pályafutásunkra gyakorolt hatását, s valamelyest feltárjam az ezeket befolyásoló, leginkább szociológiaiainak tekinthető tényezőket. Ez utóbbi nyilvánvalóan tükrözi a kicsit közgazdász, kicsit szociológus szerkesztő szakmai érdeklődését. Mások lettek volna az interjúk, másokat kérdeztem volna, ha pszichológus lennék, ha orvos, ha tanár, vagy valami más⁷.

Nem kívántam elemezni sem az interjúkat. Nem csak a viszonylag kis számuk miatt, hanem azért sem, mert ez óhatatlanul is értékelő megállapításokhoz vezetett volna, amit mindenképpen igyekeztem elkerülni. Nyilvánvalóan vannak párhuzamosságok, ellentétek, talán különböző karakterű csoportok, s az ezek mögötti tényezők is kirajzolódnak halványan, de nem akartam erre hangsúlyt helyezni. Ezt jelzi az interjúk egymás mellé állítása is: ragaszkodtam a keresztnevek szerinti ábécésorrendhez.

Természetesen nem kell, hogy a hozzáállásom befolyásoljon Benneteket. Olvasátok ezeket az interjúkat–monológokat úgy, mint egy egykori csoport sokféle, s talán nem érzitek spoilernek, kifejezetten színes szakmai tevékenységéről szóló beszámolót. Jelezve azt, hogy a szakmai végzettségünk mi mindent tett számunkra lehetővé. Igaz, ebben az elmúlt négy évtized történelmi eseményei is erősen belejátszottak, elősegítve, hogy a magasan kvalifikált szakemberként kihasználjuk az újonnan megnyíló lehetőségeket.

S amire még – szerintem – érdemes odafigyelni: a döntési helyzetekre. Ki, mikor, milyen helyzetben milyen döntést hozott. S hogy mi volt ennek a háttere. Menynyire befolyásolta a választásainkat az otthonról, az iskolából hozott muníció, az ambícióink, az értékrendszerünk, a mentális állapotunk, a szociális helyzetünk. S bizonyára még sok minden más is. Nyilvánvaló, hogy a döntéseinket – ha szabad így fogalmaznom – ezek mixe adta. Ezek végiggondolása adhatja az interjúkötet másik izgalmas fonalát. S a későbbiek során akár beszélgetésekre, vitákra is sarkallhat minket.

---

⁷ Például, ha NAV-ellenőr!

Egyikőtök, a velem készült interjú után, csodálkozott, hogy nem kérdeztem rá a pályafutásával kapcsolatban a véletlen szerepére. Hirtelenjében nem is tudtam mit mondani neki, utólag gondolkoztam el ezen, s találtam meg a választ. Bár nem gondoltam rá, de talán mégsem a feledékenységem rovására volt írható. Egyrészt azért nem, mert a véletlennek mindig van valamilyen szerepe az életünkben, másrészt azért nem, mert úgy gondolom, hogy nem annyira a véletlennek meghatározók, sokkal inkább az, ahogy a véletlen helyzeteket kezeljük, ahogy reagálunk azokra, ahogy élünk vagy nem élünk az adott – véletlen – lehetőséggel. S azt, hogy a különböző véletlen lehetőségek nélkül mi lett volna velünk, úgysem tudjuk, az azok adta lehetőségek kihasználását viszont nyomon tudjuk követni.

Túllépve az egyéni életutakon: az interjúk remek korrajzot képviselnek. Megjelenik benne a tehetségeket – legalábbis szórványosan – felkaroló hajdani oktatási intézményrendszer, a hetvenes évek Közgázának viszonylag szabad szellemisége, s a szabad kurzusválasztást kínáló alternatív és fakultatív órák gyakorlata a kreditrendszert még hírből sem ismerő hazai felsőoktatáson belül, sőt a hallgatói kurzusigények lehetősége is. De ugyanígy kirajzolódik a „szocialista” munkaerőpiac abszurd, a hatékonysággal alig törődő működése, s ennek munkavállalói oldala: a munkahelyi lógás, amit ki-ki a saját elképzelései alapján hasznosított. Megjelenik a rendszerváltás előzménye, valamelyest a folyamata, majd a piacgazdaságra való áttérés pozitív és negatív hozadéka. S mindez különböző nézőpontból, attól függően, hogy az adott időszakban ki, hol és milyen tevékenységet végzett. Azt gondolom, hogy ennek az egyéni életutakon keresztüli követezése az utódoknak, az utókornak is érdekes lehet, még ha sok minden viszonylag jól dokumentált is ebből az időszakból.

Kis szakmai kitekintés kívülállóknak

Az imént magasan kvalifikált szakembereknek tituláltam magunkat. Ez némi magyarázatra szorul, különösen a csoporton kívülálló, vélhetően nálunk fiatalabb olvasók számára, akik kevéssé ismerik a hetvenes évek hazai oktatási rendszerét, illetve a Közgáz (vagyis a mai Corvinus Egyetem) szakmai struktúráját, belső hierarchiáját. Az ő kedvükért gyűjtöttem össze néhány fontos információt, hogy valamelyest látható legyen a csoportunk elhelyezkedése az akkor felsőoktatási rendszeren belül.

Mindenekelőtt azt kell látni, hogy egyetemi hallgatónak lenni abban az időszakban kiváltság volt. A kor oktatási rendszere már az érettségi megszerzését is erősen korlátozta, a felsőoktatásba pedig még nehezebb volt bejutni. Egy-egy kor-

osztály több mint fele a hároméves szakmunkásképzésben tanult, vagyis felsőfokú továbbtanuláshoz csak hosszú kerülőúton, s inkább csak kivételképpen jutottak el. Erre leginkább a gimnáziumban érettségizetteknek volt esélye. Hogy egy-egy korosztályon belül milyen kevesen kaptak diplomát, azt az 1980. évi népszámlálási adatok is jelzik: a 25-29 éves lakosságnak, tehát azoknak, akik érettségi utáni közvetlen továbbtanulás esetén már jó eséllyel diplomáztak, kevesebb mint a 10%-a rendelkezett felsőfokú oklevéllel. Ugyanez az adat 30 évvel később 28%-ra emelkedett. Természetesen a felnőttkori tanulás – alapvetően esti és levelező tagozaton – némi korrekciós tényezőt jelentett⁸. Az értelmiség bővített „újratermelése” tehát igen lassan haladt, ami különösen a hátrányos helyzetű pozícióból startolókat hozta nehéz helyzetbe, azokat, akik kevesebb szakmai és vagy motivációs munícióval érkeztek a továbbtanulási döntésekhez. A szakirodalom számos tanulmányban is foglalkozott ezzel a kérdéssel, de ezt jelzik azok a politika indíttatású beavatkozások is, amelyek e rétegek megsegítését célozták. A fizikai dolgozók gyerekei melletti F betű éppúgy jelentett valamiféle előnyt, nagyobb odafigyelést, mint a szakmunkások továbbtanulását elősegítő szakmai és felvételi támogatás⁹. A Közgázon további támogatásokra is számíthattak a rászorulóak. Rendszerszinten kedvezményként lehet értékelni, hogy a közgazdasági szakközépiskolások történelem helyett szakmai tárgyból – politikai gazdaságtanból¹⁰ – felvételizhettek, illetve részt vehettek az egyetemi KISZ által számukra szervezett, Studium Generale nevű egyetemi felkészítő tanfolyamokon.

A Közgázon, talán épp a fentiek miatt, jó néhány nem értelmiségi háttérű diákkal lehetett találkozni – legalábbis emlékeim szerint¹¹. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy bár a felvehetőkhöz képest sokszoros (a hetvenes évek elején mintegy háromszoros) volt a jelentkezők aránya, ez lényegesen alacsonyabb volt, mint néhány más egyetemi szakon. A túljelentkezések alapján a Közgáz valahol a másodvonalban helyezkedhetett el, a jogászok, orvosok, építészek, villamosmérnökök és a tudományos pályára készülők mögött, egyértelműen megelőzve

---

⁸ Az itt végzettek egy részét a fent jelzett adatok már tartalmazzák.

⁹ Erről a L-lel készült interjúban is olvashattok.

¹⁰ Tekintsünk el attól, hogy ez a tárgy az adott kor politikai viszonyai között mennyire volt szakmainak tekinthető. Minden esetre az ebből vizsgázóknak nem kellett a történelemtudásukkal versenyre kelniük gimnáziumból jelentkezőkkel.

¹¹ Erre vonatkozó statisztikának nyomát nem láttam. A szakirodalom mélyebb feltárásáról lemondtam – nézzétek el nekem!

a főiskolákat. Az akkor 20 pontos maximális felvételi pontból 1973-ban a katonaköteles fiúknak 15-öt, a lányoknak 17-et kellett felmutatniuk a bejutáshoz¹².

Az egyetemen belüli szakválasztás az első év után történt. A legnépszerűbb a külker(eskedelmi) és a népgazdterv („népgazdasági tervező-elemző”) szak volt, de viszonylag magas presztízssúnek számított a pénzügyi szak is. A külkereskedők számára a külföldi utazás lehetősége nyílt meg, ami az akkori viszonyok között nagy vonzerőnek számított¹³. A népgazdterv szak népszerűségét visszafejteni kevésbé lehet. Az általatok elmondottak sem adnak erre egyértelmű magyarázatot. Talán a vállalati szférából való kitörés lehetőségét kínálta valamilyen mértékben a szak, de ennek ellentmond, hogy többségünknek fogalma sem volt, hogy pontosan mire is jelentkezett annak idején. Népszerűsége esetleg inkább a szakon megkövetelt matematikai kompetenciákra vezethető vissza, ami erősen szűrte a jelentkezőket, emelve ezzel a szak presztízst.

A szakon belül további elágazások voltak, mégpedig a második év végén. A másodéves tanulócsoportokat már az előzetesen jelzett szakirányválasztások alapján alakították ki, annak érdekében, hogy a csoportok összetétele az egy évvel későbbi szakirányválasztásnál már kevésbé változzon. A népgazdterven három szakirány indult: egy ún. matematikai, egy elméleti és két vállalati modellező csoport. A mi évfolyamunk esetében az első évfolyam végi szakválasztás ezzel a lehetőséggel nem egészen szinkronban alakult: két matematikus irányultságú csoport és egy vállalati modellező irányú indult. A korrekció a következő évre maradt. A három szakágazati irány közül a matematikai és az elméleti irány számított magasabb presztízssúnek. Mindezt csak azért írtam ide, mert mindezekből látható, hogy a csoportunk résztvevői az egyetemi „hierarchia” valamely magasabb fokán álltak, de semmiképpen nem a csúcson¹⁴. S nagyjából ugyanez mondható el egyetemközi viszonylatban is. Vagyis egyrészt bekerültünk a korosztály „kiváltságos” tizedrészébe, azon belül a szűkebb egyetemi rétegbe, amelynek valahol a felsőbb régióiban helyezkedtünk el, de azért nem a csúcán.

---

¹² Ezt a lényegében nemi diszkriminációt a katonaköteles fiúk egy évvel eltolódó felvételijével indokolták, de feltételezhetően igaz volt az a közkeletű nézet, hogy valójában a pálya elnőiesedését igyekeztek csökkenteni. Ha nem erre törekedtek volna, akkor a korábbi évek tapasztalatai alapján megemelhették volna az előfelvételis fiúk bejutási ponthatárát, hogy a következő évben a lányok számára maradó férőhelyek száma megnövekedjen, az ő bejutási ponthatáruk pedig csökkenjen.

¹³ Érdemes lenne kideríteni, hogy mekkora szerepet játszottak ebben az utazáshoz kapcsolódó seftelési lehetőségek.

¹⁴ Az általános megfogalmazást azért pontosítanom kell: a korábban felsoroltak egy része csak rövid ideig járt velünk, majd átment a matekos szakirányra.

Hangsúlyozom: a fenti pozicionálást szigorúan a bejutási lehetőségek alapján próbáltam felállítani, annak érdekében, hogy az interjúk alapján érzékelhető legyen, mennyire (nem) volt tipikus a csoport összetétele – sem a felsőoktatás egészén, sem pedig az egyetemen belül.

A második év végi hallgatói mozgások következtében a csoportunk valamelyest átalakult. A csoport eredeti tagjai közül a legtöbben – még az interjúkból is nehezen kiolvasható okok miatt – lemondtak a matematikai szakirányról, s a vállalati modellező irányt választották, elejét véve annak, hogy az egyetem szelektáljon a „matematikusok” közül. Néhányan maradtak az eredeti elképzelésük mellett, s elmentek a csoportból, de volt olyan is, aki az elméletinek induló csoportból jött át. Ennek megfelelően a most csoportnak nevezett társulásban vannak olyanok, akik egymással soha nem jártak együtt.

Részben a kis számú interjú, részben a csoport fent leírt helyzete miatt a kötetből sem a korszak felsőoktatására, sem pedig a végzettek későbbi munkaerőpiaci helyzetére vonatkozóan nem lehet általános következtetéseket levonni. Ilyen esetben felértékelődnek az egyéni jellemzők, a személyes vonások, tulajdonságok, egyéni élethelyzetek. Alátámasztják ezt az interjúk is: szociológiailag közel azonos helyzetből indulók is nagyon eltérő pályafutást futottak be. Ami biztos: viszonylag stabil matematikai alaptudást igényelt a szak, a szakágazat elvégzése, ami nagyobb esélyt jelentett a nem értelmiségi háttérű, de matematikában tehetséges hallgatóknak is a diploma megszerzésére.

Az eltérő pályafutásokban fontos szerepet játszott a rendszerváltás is, amely nagyon különböző módon érintett bennünket. Olyan kompetenciák értékelték fel, mint nyelvtudás, kockázatvállalás, kíméletlenség, rugalmasság, önkizsákmányolás, hogy csak néhányat említsek az interjúk alapján. Hogy ezekre ki, hogyan, tudott, akart reagálni, az befolyásolta a sorsát. A csoport tagjai közötti pályafutásbéli különbségeket azonban mindez kevésbé befolyásolta. Többségünk alkalmazkodott ehhez a helyzethez. A különbségeket részben az adta, hogy azon a munkaerőpiaci területen, ahol a rendszerváltás ért minket, milyen lehetőségek adódtak, s milyen hagyományos értékek (pl. társadalmi szolidaritás) szorultak háttérbe. Az informatika területén például hatalmas vállalkozási lehetőségek nyíltak meg, miközben a „vállalati szférában” a karrierépítés nehezebb volt.

Végezetül

Végezetül egy személyes megjegyzés. Nagyon örültem, hogy ezt a kötetet összeállíthattam. Élveztem az interjúkat, vagyis a veletek folytatott beszélgetéseket, s szívesen öntöttem ezeket olvasható formába is.

Györgyi Zoltán

Laci (Antal Z. László)¹

Csillaghegy

Csillaghegyen nőttem fel, ami a 20. század elején még egy üdülőtelep volt, és amely a 20. század közepére Budapest kertvárosi részévé vált. A nagyszüleim itt építettek egy családi házat, ahol később a családuk élt. A kertünk mellett folyt egy patak, ahol rengeteget játszottunk. Közel volt a Duna és a Pilis néhány hegye is, így bár Budapesten laktunk, egy nagyon természetközeli helyen nőttem fel. A közelben lakó gyerekekkel sokat játszottunk, és gyakran bebarangoltuk a környéken lévő izgalmas helyeket. Ez ma azért különösen fontos számomra, mert néhány év kivételével a családi házunk közelében laktam, és most is itt lakom. Így több mint hatvanöt éve látom, hogy hogyan változott meg a természet és a társadalom élete ezen a környéken.

Édesapám közgazdász volt, és az élete jelentős részben különböző beosztásokban a Ganz-Mávagban dolgozott. Végül, mint közgazdasági főosztályvezető ment nyugdíjba. E mellett a Közgázon is tanított, és közgazdasági tanulmányokat is írt. Néhány nyári szünetben én is dolgoztam a munkahelyén egy-egy hónapig, így valamennyire megismertem a gyár életét. Édesanyám biológia-földrajz szakos tanárnő volt, és nagyon szeretett kirándulni. Gyerekkoromban szüleimmel és testvéreimmel, a bátyámmal és a húgommal, sokat kirándultunk, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy fontos nekem a természet közelsége, és szerepe lehetett abban is, hogy később a természet és a társadalom lett az egyik kutatási területem. Úgy emlékszem vissza ezekre az évekre, hogy annak ellenére, hogy meglehetősen szűkösen éltünk, kifejezettem érdekes és jó gyerekkorom volt.

Hova kerültél gimibe?

Az általános iskolában a tanulás jól ment, így egyértelmű volt, hogy gimnáziumba megyek majd. Hozzánk legközelebb a Körösi Csoma Általános Iskola és Gimnázium volt, és én oda mentem. A Körösiben volt matek tagozat is, és én – mivel jó voltam matekból és szerettem is – a matek tagozatot választottam.

¹ A hangfelvétel 2022. november 10-én készült.

Jól ment a gimi is?

Igen, a gimi is jól ment. Az osztálytársaim jó része matekból és fizikából is nagyon erősen tanult – jók is voltak –, mert ők ilyen felvételtire készültek. A legtöbben műszaki pályára mentek. Egyedül voltam az osztályból, aki közgazdász akart lenni, és ezért a fizikát egy kicsit lezserebbül vettem. Az osztályon belül is jó matematosnak számítottam. Rendszeresen elindultam az országos matek versenyeken, és harmadikban az országos döntőbe is bejutottam. De ezen kívül a magyar irodalom, a történelem és a földrajz is érdekelt.

Gondolom, a családi háttér egyben azt is jelentette, hogy vállalható volt számukra, hogy akár mind a hárman továbbtanuljatok.

Igen, akkor már jobb anyagi körülmények között éltünk, így ennek nem volt akadálya.

Milyen közgazdász pályát képzelte el ekkoriban magadnak? Elméleti pályára gondoltál, vagy inkább a papád példáját akartad követni, s vállalatnál akartál dolgozni?

Nyilvánvaló, hogy az utóbbi. Láttam, hogy ő mit csinál, és azt is, hogy ez egy sokszínű, érdekes és fontos munka. Amit akkor én ebből láttam, az mindenképpen vonzó és inspiráló volt számomra. Ezért én már úgy mentem középiskolába, hogy a Közgazdasági Egyetemre fogok jelentkezni. Ezt a tanárok mindenkitől megkérdezték, így tudták, hogy ki hova készül, és hogy kit milyen tárgyakból kell leginkább segíteni.

A szüleid is egyetértettek ezzel az elképzeléssel?

Teljesen, nem volt erről semmilyen vita.

A tanáraid nem inspiráltak esetleg más irányba?

Nem, abszolúte nem. Egyetlen változás az volt, hogy a középiskola vége felé fölmerült bennem a szociológia is. De tudtam, hogy a Közgázon lehet szociológiát is tanulni, így nem kellett más egyetemet keresnem azért, mert a szociológia iránti érdeklődésem megnőtt.

Téglagyár, cserépgyár

Honnan jött a szociológia iránti érdeklődésed?

Ebben szerepe volt annak is, hogy Csillaghegyen az általános iskolában nagy volt a különbség a gyerekek között. Az iskolához, ami a kert-

városban volt, közel volt a Csillaghegyi Téglagyár, ahonnan szintén ide jártak a gyerekek. Ők kis munkáslakásokban laktak, és több mindenben mások voltak, mint mi. Ezen kívül az akkor már nem működő cserépgyár területéről is járt néhány gyerek az iskolába. Ők egészen szegény gyerekek voltak. Ezen kívül feltűnt nekem az is, hogy amikor nyáron fociztunk, akkor csak a kertvárosi fiúk jöttek össze. A téglagyáriak nem jöttek el hozzánk focizni, és mi se mentünk el hozzájuk, pedig a suliban jóban voltunk, és sokat fociztuk együtt. Nyáron csak a strandon találkoztunk egymással. Ebből és persze sok minden másból is érezni lehetett, hogy különbségek vannak a gyerekek között, attól függően, hogy hol laknak, és hogy kik a szüleik. Jól emlékszem, hogy csodálkoztam azon, hogy a téglagyári gyerekek közül a jó tanulók sem gimibe mentek, hanem szakmát tanultak. Akkor nem értettem, hogy ez miért van így, de foglalkoztatott ez a kérdés.

De ennél a gyerekkori élménynél erősebb és komolyabb motiváció volt számomra az, hogy középiskolás koromban rendszeresen olvastam az Élet és Irodalmat. A bátyámnak, aki szintén a Kőrösibe járt, egy nagyon jó magyartanára volt, aki azt javasolta neki, hogy olvassa az ÉS-t. A bátyám pedig minden héten megvette, s akkor én is elkezdtem olvasni. Abban az időben az Élet és Irodalom utolsó oldalán nagyon gyakran szociográfiai írások jelentek meg, amelyeket én rendszeresen elolvastam. Ezek az írások azt mutatták be, hogy a különböző közösségekben élő és településeken lakó emberek hogyan élnek és mit csinálnak. Ezt rendkívül érdekesnek találtam, és egyre jobban érdekelt. Talán azért, mert ezek nem szépirodalmi alkotások voltak, hanem az ország akkori életéről mutattak be igaz történeteket. De azért is érdekelt, mert akkor nagyon keveset tudtam például arról, hogy Magyarországon a kis falvakban hogyan élnek az emberek, vagy hogy mit csinálnak a munkások, és hogy milyen konfliktusaik és gondjaik vannak. Ezek az írások azt sugallták, hogy érdemes fölteni komoly és fontos kérdéseket, s hogy foglalkozni lehet olyan számomra nagyon is érdekes kérdésekkel is, amelyeket a középiskolában meg sem fogalmaznak. Ezek az írások közelebb vittek egy számomra új és izgalmas világhoz. Akkor utánanéztem, hogy

mi is az a szociológia és milyen kérdésekkel foglalkozik, és ez még jobban felkeltette az érdeklődésemet. Ezek után úgy gondoltam, hogy érdekesebb ezzel foglalkozni, mint a közgazdaságtannal.

A családon belül ezeket a társadalmi különbségeket hogyan kezeltétek?

Utólag visszagondolva erre, úgy látom, hogy annak ellenére, hogy akkor sokkal kisebbek voltak a társadalmi különbségek, mint ma, a különböző társadalmi csoportok között alig volt kapcsolat. A téglagyár alig egy kilométerre volt tőlünk, ennek ellenére az iskolán kívül mégsem volt velük semmilyen kapcsolatunk.

Nem is volt ez téma otthon?

De, néha beszélgettünk arról, hogy mit csinálnak a téglagyári gyerekek, hogy miért mások, mint mi. De nagyon ritkán, mert ritkán fordultak elő olyan események, amelyek ezt előhozták volna. Ezekről a társadalmi különbségekről inkább csak édesanyám beszélt gyakran, mert ő Csepelen, majd pedig Óbudán tanított, és mind a két helyen sok munkáscsaládból származó gyerek járt azokba az osztályokba, amelyeknek ő volt az osztályfőnöke. Sokat mesélt nekünk a családlátogatásokkor szerzett élményeiről és arról, hogy milyen nehézségekkel és gondokkal küzdenek ezek a családok.

Az egyetemi továbbtanulás

Az egyetemi továbbtanulásnál játszott-e bármilyen szerepet, hogy ezen a pályán milyen jövedelmi lehetőségek voltak akkoriban?

Ez föl sem merült! Akkoriban egyébként a fizetésekben nem is voltak olyan nagy különbségek, mint ma. Azért azt tudtam, hogy ha valaki elvégez egy egyetemet, akkor az aránylag jól meg tud élni.

Mire emlékszel az első egyetemi év időszakából? Mi érdekelt akkoriban? Mi változott esetleg az érdeklődésedet tekintve?

Nekem az első félév nagyon izgalmas volt. Jöttek a jó előadók, akik nagyon izgalmas előadásokat tartottak. Pach Zsigmond Pál² előadásai például nekem nagyon

---

² Pach Zsigmond Pál (1919-2001), Kossuth-díjas történész, egyetemi tanár. Részletebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Pach_Zsigmond_P%C3%A1l

tetszettek. De tetszett az is, hogy Berend T. Iván³ tartott egy külön előadást az első évfolyamnak arról, hogy hogyan tanuljunk. Különösen tetszett már a második félévben a valószínűségszámítás, de ezen kívül is volt egy-két olyan tárgy, ami tetszett és ami különösen érdekelt, és találkoztam olyan tanárokkal, akiktől lehetett tanulni. Tehát úgy láttam, hogy az egyetem olyan hely, ahol sok fontosat és érdekeset tanulhatok. De hát ebben nem volt semmi meglepetés, végül is ezért jártunk egyetemre.

A második év végére azonban – most már nem tudom, hogy miért – egy nagyon rossz hangulat tört rám. Úgy éreztem, hogy a tanárok mindig ugyanarról beszélnek, és sokkal kevesebb az újdonság, mint az első évben. Egy idő után a „mit keresek én itt” hangulat vett erőt rajtam. Úgy éreztem, hogy nekem nem jó itt. Ezt a rossz hangulatot enyhítette, hogy az első évfolyamon kialakult egy olyan baráti társaság, amellyel sok jó programot szerveztünk magunknak. Ez a baráti társaság mind a mai napig egy jó baráti társaság. De enyhítette ezt a rossz érzést az is, hogy jól éreztem magam a mi csoportunkban, és hogy sok közös programunk volt az órákon kívül is.

S akkor arra gondoltam, hogy milyen jó lenne, ha annak ellenére, hogy csak a negyedik évfolyamon tanuljuk majd a szociológiát, ezt én elkezdeném már a harmadik évfolyamon. Szeptemberben bementem a dékáni hivatalba azzal, hogy szociológiát szeretnék tanulni. Ott azt mondták, hogy ennek semmi akadálya, csak írjak erről egy kérelmet a dékánnak. Megírtam, amire azt mondták, hogy rendben van, és akkor felvettem egy alternatív szociológia tárgyat.

Ezt a tárgyat Szalai Sándor⁴ tanította, aki jó előadó volt, és aki nagyon érdekes órákat tartott. Az elméleti mondanivalóját mindig nagyon jó példákkal egészítette ki, amelyek közül néhányra mind a mai napig emlékszem. A következő félévben Ladányi János⁵ órára jártam. Ekkor már az oktatásszociológiával és a városszociológiával is foglalkoztunk, amelyek a szociológia különösen izgalmas, a társadalmak életéről sok újat megmutató területei. Ladányi fontosnak tartotta, hogy minél jobban megismerjük a szociológia módszertanát is és ezért minden

---

³ Berend T. Iván (1930), Kossuth díjas történész, egyetemi tanár. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Berend_T._Iv%C3%A1n

⁴ Szalai Sándor (1912-83), Állami díjas szociológus, filozófus, egyetemi tanár. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_S%C3%A1ndor_\(szociol%C3%B3gus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_S%C3%A1ndor_(szociol%C3%B3gus))

⁵ Ladányi János (1949), közgazdász, egyetemi tanár, az MTA doktora.

órán adott nekünk egy két- vagy háromdimenziós táblát. Az volt a feladatunk, hogy a következő órára írjunk egy rövid elemzést ezekről a táblákról. Amikor aztán az órákon ezeket az elemzéseket megbeszéltük, akkor Ladányi minden órán azzal kezdte, hogy 'a legjobb elemzés az Antal Lászlóé'. Egy idő után a többiek odajöttek hozzám, hogy 'te Laci, mondd már, hogy csinálod?' Mondtam nekik, hogy elkezdtem olvasni Ferge Zsuzsa⁶, Cseh-Szombathy⁷ és Szelényi Iván⁸ könyveit. Aki elolvassa például Szelényinek a lakótelepek szociológiai problémáiról írt művét, akkor láthatja, hogy az tele van táblázatokkal és ezek elemzésével. Ferge és Cseh-Szombathy, akik korábban a KSH-ban dolgoztak, kiváló módszertanosok voltak, és sokat tanultam tőlük is. A szociológia és persze ez az elemzési sikerélmény is hozzájárult ahhoz, hogy újból jó hangulatban jártam az egyetemre. Később, amikor már külön kérelem nélkül is felvehettünk szociológiai tárgyakat, akkor újból Ladányi óráit választottam.

A népgazdterv szakon

Hogy kerültél pont a népgazdtervre?

A szakválasztás idején voltak erről előadások, meg az instruktorok is mondták, hogy mi a különbség a szakok között. S azt mondták, hogy a jobb tanulók a népgazdra mennek. Tehát volt egy hierarchikus rendje a szakoknak, s az eredményeim alapján azt éreztem, hogy azok közé tartozom, akik odamennek, ahova nehéz bejutni.

Az, hogy mi az, hogy népgazdterv, nem különösebben érdekelt, mert akkor már tudtam, hogy engem az egyetemen a szociológia érdekel.

De ha arra gondolsz, hogy volt-e valami elképzelésem, hogy mi a fenét csináljak majd a népgazdaság tervező-elemző diplomával, akkor azt kell mondjam, hogy

---

⁶ Ferge Zsuzsa (1931), Széchenyi díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ferge_Zsuzsa

⁷ Cseh-Szombathy László (1925-2007) Széchenyi-díjas szociológus, társadalomstatistikus, demográfus, népesedéstörténész, egyetemi tanár, a szociológiai tudományok doktora, az MTA rendes tagja. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Cseh-Szombathy_L%C3%A1szl%C3%B3_\(szociol%C3%B3gus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Cseh-Szombathy_L%C3%A1szl%C3%B3_(szociol%C3%B3gus))

⁸ Szelényi Iván (1938), Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szel%C3%A9nyi_Iv%C3%A1n

fogalmam sem volt. Azt sem tudtam, hogy mit tanulok ott, és hogy mire képez. Valamit persze hallottam róla, de nagyon koherens elképzelésem erről nem volt.

Oktatásszociológia

Tehát ott tartottunk, hogy később már tudatosan vetted fel Ladányi kurzusát. Ekkor már negyedéven vagyunk. Nem ugyanazok a kurzusok voltak ezek, mint amit már korábban elvégeztél?

Nem, ezek újak voltak. Akkor már az évfolyamtársaimmal együtt jártam Ladányi óráira, voltunk talán tizenöten. Annyira jóban lettünk, hogy ötödévig és azt követően is megmaradt a kapcsolatom vele. Amikor szakszemináriumot kellett választanunk, akkor Péterrel és néhány más évfolyamtársunkkal odamentünk hozzá, és mondtuk neki, hogy mi szociológiából szeretnénk diplomát írni, és legyen szíves indítson egy csoportot. Szerencsére ő ezt elvállalta, de mielőtt meghirdette, leültünk és megbeszéltük, hogy mi legyen a szakszeminárium témája. Az oktatásszociológiát választottuk. Ezt követően két éven keresztül oktatásszociológiával foglalkoztunk, és ehhez kapcsolódóan választottunk olyan kutatási témákat, amelyből a diplománkat írtuk.

Mi lett a szakdolgozatod témája?

Mivel az oktatásszociológia túl tág terület, ezért azt találtuk ki, hogy azt vizsgáljuk meg, hogy a különböző társadalmi szelekciós mechanizmusok hogyan érvényesülnek a Közgáz felvételi rendszerében.

Nekem ezen belül egy egészen sajátos témám volt: a hetvenes évek elején indult el az a program, amelynek a célja az volt, hogy több képzett munkás legyen a vezetők és az értelmiségiek között. Ezért a különböző egyetemekre egyéves előkészítés után bekerülhettek azok a munkások, akik sikeres felvételt tettek egy számukra kidolgozott külön felvételin. Először csak szakmunkások kezdhették így el az egyetemeket, ez volt a SZET⁹, majd az érettségivel rendelkező szakmunkások is, ez volt az ÉSZET. Az erről a programról szóló kutatásom alapján először

---

⁹ Szakmunkások egyetemi előkészítő tanfolyama.

írtam egy TDK-t, amellyel megnyertem az országos szociológiai TDK-t. Aztán ez lett a diplomám is, amit sikeresen megvédtem.

Gondolom, ez segített hozzá, hogy aztán az AISEC–kel ki tudtal menni Nyugat-Németországba.

Ez benne volt, ez pontokat ért.

Kapcsolatrendszerben mit jelentettek számodra később ezek a szociológiai tanulmányok? Gondolok itt a diákokra, de a tanárookra is.

A szakszemináriumi társaimmal, hosszú éveken keresztül megmaradt a kapcsolat, s többekkel, ha nem is olyan szorosán, mint régen, de ma is tartom a kapcsolatot.

Jelentett-e ez valamilyen segítséget később például a munkák megszerzésében, pályázatokkal kapcsolatos információkban?

Két tanár volt, akikkel szorosabb kapcsolatba kerültem. Ladányi akkor együtt dolgozott Csanádi Gáborral¹⁰. Egy városszociológiai vizsgálatot végeztek, amelyben Péterrel együtt részt vettünk mi is. Mindkettőjükkel jó kapcsolatunk lett, s később éveken keresztül együtt dolgoztam velük különböző munkákban. Ezen kívül Ladányinak köszönhettem, hogy a Szociológiai Intézetbe kerültem, mert jó kapcsolata volt Losonczy Ágnessel¹¹, s ő ajánlott neki, amikor ott megürült egy állás.

A Szociológiai Intézetben

Nem volt egyértelmű, hogy odakerülök. A KSH-ba két helyre is beadtam a pályázatot. A KSH mind a két főosztályvezetője fogadott, s mind a kettő azt mondta, hogy rendben van, szívesen látnak, ha megyek.

Ott is oktatással foglalkoztál volna?

Nem, az egyik a népszámlálási osztály volt, a másik a háztartásstatistikai osztály. De tudtam Cseh-Szombathy, Ferge és sok más szociológus történetén ke-

---

¹⁰ Csanádi Gábor (1949), szociológus

¹¹ Losonczy Ágnes (1928), Széchenyi-díjas szociológus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Losonczy_%C3%81gnes

resztül, hogy a KSH-ban is folyik szociológiai munka. Többen onnan kerültek szociológia állásokba egyetemekre vagy kutatóintézetekbe. Szóval akkor már tudtam, hogy a KSH-ban szociológiai munkát is lehet végezni.

S azért adtad be ide, mert akkor még nem tudtad, hogy a Szociológiai Intézetbe is mehetsz?

Igen, a Szociológiai Intézet az utolsó pillanatban jött be. Már mindenfajta határidő lejárt, amikor megüresedett ott egy hely. Ez is mutatja, hogy a véletlen mennyire befolyásolta a pályafutásomat, ami egészen másként is alakulhatott volna. Talán májusban jött a hír, hogy van ott egy állás, aminek persze nagyon örültem, mert akkor ez volt a legjobb hely szociológusok számára. Amikor eldőlt, hogy felvesznek, akkor Losonczy Ágnes azt kérte, hogy június elsején kezdjem el a munkát. Mondtam, hogy szívesen kezdek, de nekem van egy kéthónapos ösztöndíjam Nyugat-Németországba, amit azért nem szeretnék kihagyni. Szerencsére ebben megegyeztünk. Így júniusban dolgoztam az intézetben egy hónapot, júliusban és augusztusban a Daimler-Benz Mannheimban lévő gyárában, szeptemberben pedig folytattam a munkát az intézetben.

Milyen szakmai élményt jelentett számodra ez az AISEC gyakorlat?

Maga a gyárban töltött idő se szociológiai, se közgazdasági szempontból nem jelentett semmit. Nem éreztem, hogy bármi olyat tanultam volna, amit itthon nem tanulhattam volna meg. Inkább egy izgalmas kirándulás volt, ahol sok országból jönnek össze a diákok és jól érzik magukat. De mindenképpen egy jó lehetőség volt arra, hogy megismerjek egy nyugati országot.

Nagyemberek között

Mik voltak ott az első tapasztalataid a Szociológiai Intézetben? A sok nagy név ....

Igen, ez érdekes élmény volt! Egy kicsit bizonytalanná tett, hogy azokkal az emberekkel dolgozzam együtt, akik megjelennek a tévében, könyveket írnak, és akiről az egyetemen tanultunk. Nagy váltás volt ez akkor: a diákéletből kilépve hirtelen ott vagyok együtt velük, egy kutatásban. Kellett egy kis idő, amíg ezt a helyzetet feldolgoztam, megszoktam. De szerencsére gyorsan befogadtak és sokat segítettek az elején. Azt mondták, hogy ahhoz, hogy valakiből szociológus legyen, az

egyetem után még öt évet kell tanulni. De hát itt vagyok, és pont egy nagy empirikus adatfelvételben vagyunk benne, így itt mindent meg tudok tanulni, ami ehhez szükséges.

Losonczy Ágnes volt a kutatás vezetője, aki kiváló ismerője volt a magyar társadalom életének. Ő indította el Makara Péterrel¹² és Szalai Júliával¹³ együtt azt az egészségszociológia vizsgálatot, amelybe én is bekerültem. Ez az Életmód és egészség című kutatás volt, amely egy nagyon részletes kérdőív segítségével vizsgálta a Zala megyében élő emberek életét és egészségi állapotát, és több más módszert is felhasznált ehhez. Ez volt az első komoly egészségszociológia vizsgálat Magyarországon! Makara a módszertanban volt kiváló, de ezen kívül is rengeteget lehetett tőle tanulni. Szalai Juli, akit már régebb óta ismertem, szintén kiváló szociológus volt. Vele is nagyon szoros és jó kapcsolatom alakult ki. Egy tanulmányt is írtunk közösen.

De Makarát is ismerted, hiszen ő adta a csesztregi munkát, amit együtt csináltunk!

Igen-igen! Engem azért ismertek már az intézetben, mert a szakszemináriumi csoportunk mind a két szakmai gyakorlatát ott végezte. A téliben a táplálkozási szokásokról gyűjtöttem adatokat, és írtam erről egy elemzést, nyáron pedig mi ketten együtt mentünk le Zala megyébe. S akkor valóban Makarával beszéltek meg, hogy egy Zala megyei faluba, Csesztregre menjünk le, és ott és annak körzetében végezzünk kutatásokat. Az én feladatom az iskolakörzetesítés vizsgálata volt. Erről írtam egy tanulmányt, amit beadtam TDK-nak, és ami később megjelent a Szociológia folyóiratban. Losonczy Ágival is találkoztunk a szakmai gyakorlat alatt. Tehát ő is ismert, és a szakmai gyakorlatok alatt írt tanulmányaimat is ismerte. A felvételen ez is benne volt. S persze az is, hogy megnyertem az országos TDK-t.

Az oktatásszociológiai érdeklődésed meddig maradt meg?

Úgy gondoltam, hogy ezt folytatom. Közel két évig olvastam és írtam is erről. Főleg arról, hogy a szelekciós mechanizmusok hogyan érvényesülnek az iskola-

---

¹² Makara Péter (1946–2016), szociológus.

¹³ Szalai Júlia (1948–2022) szociológus, az MTA levelező tagja. Részletesebben:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_J%C3%BAlia

rendszeren keresztül. Erről írtam a kisdoktori értekezésemet a Közgázon, két évvel a végzésünk után. De aztán a Szociológiai Intézetben azt éreztem, hogy az intézetet választottam és nem a témát. És ez elég fontos szempont! Tehát, ha én választhattam volna, akkor oktatásszociológiai témát választottam volna. De, ahova én kerülhettem az egy egészségzociológiai kutatócsoport volt. Ők kínáltak állást, és a Szociológiai Intézet presztízse fölülírta a témaválasztást. Gondoltam, hogy ott a kutatócsoport, s az oktatásszociológiát mellette viszem. De egyrészt az időbeli megterhelés nem tette ezt lehetővé, másrészt pedig annyira érdekessé vált az egészségzociológia, hogy az is fölcsigázta az érdeklődésemet.

És a városszociológia?

Azon kívül, hogy az egyetemen ezt tanultam, és részt vettem egy ilyen kutatásban, ezzel sosem foglalkoztam szociológusként.

Hogy sikerült a beilleszkedés az intézetbe?

Az a kutatás egy nagyon nehezen megvalósítható kutatás volt. Nem gondoltam volna, hogy egy empirikus kutatás ilyen sok nehézséggel jár. Az egyik gond abból adódott, hogy több különböző adatfelvétel volt, amelyeknek az adatait nehezen lehetett összefésülni. Akkor jöttek be a számítógépek, de nem voltak még profi programok. Egy külön cég végezte ezt a szolgáltatást. Napok, sőt néha hetek teltek el, mire a táblakéréseinket megkaptuk. Az adatfeldolgozásért én voltam a felelős. Nekem kellett közvetíteni a kutatók és a számítógépes szakemberek között. Keserves, nehéz időszak volt, sok veszekedéssel, vitával. Határidők csúsztak, a kutatók összevesztek. A végén Losonczy Ágival ketten maradtunk, a többiek kiszálltak ebből a kutatásból.

Ebben a szituációban a te helyzeted nem vált nagyon kényessé?

De igen. Örökös viták voltak és határidőcsúszások. Az igazgatók jöttek, hogy hol vannak az eredmények, mikor jelennek meg a tanulmányok és a kutatást lezáró könyv. Ez engem is kellemetlenül érintett.

Nem fordult meg a fejedben, hogy elmész onnan máshova?

Ez nem merült föl! Úgy éreztem, hogy vannak olyan időszakok, amelyeket ki kell bírni, aztán majd más lesz, s bíztam abban, hogy jobb lesz.

S ez valóban így is lett. Az egészségszociológiai kutatás befejezése után Losonczy Ági vezetésével elindult a Szülés, születés című kutatás, amelyben én is részt vettem. Azt vizsgáltam meg, hogy 1955 és 1985 között a születések számának ingadozása hogyan befolyásolta a szülészeti osztályok működését. Ennek az eredménye az volt, hogy szülészorvosok erős érdekérvényesítő képességekkel rendelkeztek, és így el tudták érni, hogy a születések számának változásától függetlenül ebben a három évtizedben a szülészeti osztályokon folyamatosan nőjön az orvosok és a kórházi ágyak száma. De ennek a kutatásnak az érdekessége volt az is, hogy ebben Klári is részt vett. Ő azzal foglalkozott, hogy milyen alternatív szülési lehetőségek terjedtek el a nyugat-európai országokban, és hogy ezek hogyan jelentek meg Magyarországon a nyolcvanas években. Ez azért is volt különösen érdekes és fontos számunkra, mert mi már akkor gondoltunk arra, hogy nemsokára gyerekeink fognak születni. Klári teljes mértékben feltérképezte a hazai viszonyokat, és nagyon jól megismerte a szülészetben az alternatív lehetőségeket. Erről egy nagyon jó tanulmányt is írt, amit aztán sokan dicsértek és idéztek. Klári kutatásainak köszönhetően az első gyermekünk a MÁV kórházban született, mert akkor még csak ott volt apás szülés. Ezt követően minden gyermekünk születésénél ott voltam. Így nagyon szép, felemelő és közös élmény volt a gyerekeink születése. Ennek a kutatásnak egy másik következménye az volt, hogy közelebb vitt minket az alternatív gyógymódok megismeréséhez, és hogy ezután elkezdtünk foglalkozni a természetes gyógymódokkal, amelyek a nyolcvanas évek végén jelentek meg Magyarországon.

Milyen szakmai kapcsolatokat tudtál kialakítani ebben az időszakban, amelyek a későbbiek során segíthettek téged akár a szakmai fejlődésedben, vagy akár munkák megszerzésében?

Ilyen szempontból nagyon előnyös volt a korábban említett egészségszociológiai kutatás. Ezekben az években sikerült elérni, hogy az egészségszociológia a hazai szociológia elismert és fontos része legyen, és hogy az egész országban tudjanak arról, hogy most már magyar szociológusok is foglalkoznak az egészség-betegség kérdéseivel és az egészségügyi ellátás elemzésével. Losonczy Ági egyik eredménye volt, hogy úgy tudott beszélni ezekről a kérdésekről, hogy aki hallotta, az tényleg úgy érezte, hogy ezzel foglalkozni kell. Mert valóban fontos kérdés, hogy az emberek mennyire egészségesek, mennyire betegek és az is, hogy hogy működik az egészségügyi rendszer! Ez azért volt nagy siker, mert mint mondtam

már, korábban nem volt komoly egészségszociológia Magyarországon. Megjelent egy-két tanulmány, de nem sok! Az első nagy vizsgálat ez volt. S részben a szociológusoknak, s részben egy tágabb körnek is el kellett mondani, hogy miért fontos ez. Ezt Ági is, Péter is, Juli is nagyon jól csinálta, és egy idő után én is bekapcsolódtam ebbe a munkába. Szerencsém volt, hogy a hazai egészségszociológia „hőskorában” kerültem az intézetbe és éppen ebbe a kutatócsoportba. Ennek köszönhettem, hogy egészségszociológus lettem.

Reformgondolkodás az egészségügyben

A nyolcvanas évek elején az Egészségügyi Minisztériummal is nagyon szoros kapcsolatunk alakult ki. A minisztériumban akkor futott egy reformprogram, aminek Csehák Judit¹⁴ volt a politikai, Jávor András¹⁵ pedig a szakmai vezetője. Mind a ketten nyitottak voltak a reformokra. Jávor Andrással többször beszéltünk a változások lehetőségeiről. Ezen kívül több egészségügyi konferenciára is elmentem, és különböző tévé- és rádióműsorokba is meghívtak. Sokszor felkérték, hogy tartsak előadásokat, így azokban az években az ország egész területén több előadást is tartottam. Mindennek köszönhetően néhány éven belül ismert egészségszociológus lettem.

Milyen előadások voltak ezek?

Egyetemekre, klubokba, önkormányzatokhoz hívtak minket. Abban az időszakban a szociológia iránt nagyon nagy volt az érdeklődés. A tévében és a rádióban is gyakran szerepeltek a szociológusok, és az akkor legolvasottabb folyóiratban a Valóságban¹⁶ is sok szociológiai tanulmány jelent meg. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy minket is sok helyre hívtak. Természetesen mi egészségszociológiai témákról tartottunk előadásokat.

---

¹⁴ Csehák Judit (1940), orvos, 1984–1987-ig miniszterelnök-helyettes, 1987–1990-ig szociális és egészségügyi miniszter. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Cseh%C3%A1k_Judit

¹⁵ Jávor András (1947), orvos, az egészségügy irányításában 1986 és 2012 között különböző posztokon dolgozott, 2010-12-ig államtitkárként. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1vor_Andr%C3%A1s

¹⁶ A Valóság a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1958-ban indult, máig működő folyóirata. Honlap: <https://www.valosagonline.hu/bemutakozas/a-lap-tortenete.html>

A rendszer korlátaival mennyire találkozotok?

A szociológia egyik sajátossága a kritikai attitűd. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy a szociológia kapta meg azt a „feladatot” a nyolcvanas években, hogy a rendszer kritikáját tudományos alapon fogalmazza meg. Akkor már az ország vezetői közül többen is tudták, hogy elkerülhetetlenek a változások, és hogy erre fel kell készülni. Ennek egyik része volt a rendszer tudományos alapon történő kritikája, amit a szociológia közérhető módon meg tud fogalmazni. Egyre jobban megérettük, hogy szabadabban tudunk beszélni, és ami korábban kockázatos volt, az most már nem az. A szociológusok egy része, köztük én is és a kutatócsoport többi tagja is, örömmel élt ezzel a lehetőséggel. Nagyon leegyszerűsítve, azon alapultak ezek a rendszerkritikák, hogy megmutattuk, hogy amit a szocialista rendszer magáról mond – például azt, hogy az egészségügyi ellátás ingyenes, egyenlő és magas színvonalú – az a valóságban nem úgy működik. Végző soron ezek a kritikák a rendszer legitimitását kérdőjelezték meg.

A szakmai áttörés

Ami engem különösen ismertté tett, az az első önálló kutatásom volt. Ez egy betegútelelemző vizsgálat volt, amelyben az néztük meg, hogy az érszűkületes beteg emberek milyen utakon keresik a gyógyuláshoz vezető utakat, és hogy ebben milyen szelekciós mechanizmusok érvényesülnek. A kutatás eredménye az volt, hogy akik nem ismerik ki magukat az egészségügyi rendszer útvesztőiben, azok e betegség miatt elveszíthetik a lábukat. Egy tanulmány 1986-ban megjelent erről a *Medvetánc*¹⁷ című folyóiratban, 1988-ban pedig a *Medvetánc* kiadott egy válogatást *Magyar gazdaság és szociológia a 80-as években* címmel, amit a megelőző években a *Medvetáncban* megjelent legjobb tanulmányokból állítottak össze. A kiválasztott tizenegy tanulmány közé bekerült ez a tanulmányom is. Ha a *Medvetáncot* nem is olvasták sokan, de ezt a kötetet igen, mivel sok neves szociológus és közgazdász volt a szerzők között. S ennek a tanulmányomnak komoly hatása lett! Egyetemi tananyag lett az összes orvosi egyetemen, rádióműsorok készültek erről, és sok helyre meghívtak, hogy tartsak előadást. A betegútelelemző módszer azóta egy általánosan elfogadott és gyakran alkalmazott módszer lett az egészségügyben,

---

¹⁷ *Medvetánc*: az ELTE és Közgazdaságtudományi Egyetem 1981-től 1989-ig negyedévente megjelenő társadalomelméleti folyóirata. Részletesebben: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Medvet%C3%A1nc>

az érbetegek ellátásával pedig hasonló megközelítésben azóta is többen foglalkoznak.

Egy más jellegű szakmai elismerés volt számomra, hogy 1986-ban Cseh-Szombathy László, aki akkor az intézet igazgatója volt, kiküldött a szociológiai világkonferenciára, amit abban az évben Új-Delhiben tartottak. Ott is tartottam egy előadást, amelyben bemutattam, hogy az állami egészségügyi ellátás keretei között az érszűkületes betegek mennyire különböző utakon juthatnak el a kezelésig.

Az orvosi társadalom nem állt ellen a kutatásaidnak és az eredményeidnek?

Az orvosok ebben megosztottak voltak, hiszen ők, akik ebben a rendszerben dolgoztak, nagyon is jól látták, hogy itt valóban komoly bajok vannak, és hogy „rosszul működik a rendszer”. Ők örültek, hogy valaki ezt kimondhatja. De minden rendszernek vannak védelmezői és vezetői is. Nekik nyilvánvalóan nem tetszettek azok a következtetések, amiket leírtam. De azért azt elfogadták, hogy egy szociológus ezt másképp látja. Az egészségügy minél jobb megismerése érdekében tagja lettem a Magyar Kórhákszövetségnek, ami a magyar egészségügy egyik reprezentatív szervezete. A Kórhákszövetség konferenciáin is tartottam előadásokat ezekről a gondolatokról. A szakmai elfogadásom jelének éreztem, hogy egy idő után beválasztottak a Kórhákszövetség vezetőségébe.

Pártprogramok

Meddig maradt meg az egészségügy iránti érdeklődésed, illetve tevékenységed?

A nyolcvanas évek második felében a Szociológiai Intézetből sokan részt vettünk a Fordulat és reform című dokumentum elkészítésében, amely egy összefoglalása volt a rendszerkritikus gondolatoknak, és egyben a rendszerváltás tudományos-intellektuális előkészítése volt. Ezt a Pénzügykutató Intézet koordinálta és gyakran voltak viták is az elkészült anyagokról és a jövő lehetőségeiről az intézetben. A lényege az volt, hogy a szocialista rendszer úgy ahogy van fenntarthatatlan, és hogy most már csak érdemi társadalmi, gazdasági és politikai változások adnak esélyt az ország működőképességének megőrzésére. Ez a dokumentum a kritika mellett felvázolta a lehetséges kiutakat is, aminek az egyik sarkalatos pontja a piacgazdaság

támogatása volt. Az ezzel kapcsolatos vitákban én is részt vettem. Az egész szakmai pályafutásom legizgalmasabb évei ezek voltak, amelynek a legemlékezetesebb eseményei a Fordulat és reform elkészítése során készített tanulmányok és az ezekről szóló viták voltak.

Egészségügy és reform címmel én is írtam egy tanulmányt arról, hogy hogyan lehetne az egészségügyet megújítani. Akkor már jól ismertem az angol és az amerikai egészségügyi rendszert, és ezt a tudást ehhez jól fel tudtam használni. Az egyik állami, a másik pedig piaci alapon működő egészségügyi rendszer. Így voltak elképzeléseim a különböző egészségügyi modellekről és ezek előnyeiről és hátrányairól. Ezért olyan, döntő mértékben közösségi tulajdonban lévő egészségügy megvalósítására tettem javaslatot, amelyben az ellátási körzetekhez tartozó embereknek jelentős befolyásuk van az egészségügyi intézmények működésére. Ennek a legfontosabb előnye, hogy csökkenti mind az állami mind a piaci rendszer hibáit, és csökkenti a beteg emberek kiszolgáltatottságát.

Mindennek az lett az egyik eredménye, hogy amikor a nyolcvanas évek végén megalakultak az új pártok, akkor megkeresett az MDF és az SZDSZ is, hogy vegyek részt az egészségügyi programjuk kidolgozásában. Elmentem mind a két párthoz egy szakértői megbeszélésre, de azt éreztem, hogy ez nem az én világom. Láttam, hogy itt nem arról van szó, hogy ezek a szakértők új modellekben gondolkodnak, és nyitottak arra, hogy másképp kellene működtetni az egészségügyet. Az egész szocialista egészségügynek az volt az egyik rákfenéje, hogy társadalom tagjai és csoportjai elvesztették azt a lehetőségüket, hogy különböző, korábban jól működő formákban részt vegyenek a gyógyító feladatok ellátásában. Ennek következtében rendkívül kiszolgáltatott helyzetbe kerültek a beteg emberek. A szocialista időszakban egy szűk szakmai kör, az orvosok és az egészségügyi dolgozók kezébe adták a gyógyító tudást. Azt, hogy maguk az emberek is tudatában legyenek valamilyen gyógyító ismeretnek, több módon is megakadályozták. Nem hagyták például, hogy gyógyító közösségek alakuljanak ki, és a természetes gyógy módok alkalmazását is tiltották. „Ha beteg vagy fordulj orvoshoz!” – ez volt a fő üzenet. De ez egy rossz üzenet, hiszen sok esetben más is tud segíteni. De az üzenet hátránya az is, hogy így sokan fordultak orvoshoz akkor is, amikor más megoldás is segíthetett volna. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy nagyon megnőtt az orvosok és az egészségügyi intézmények leterheltsége. Ezen kívül az ország biztonságát és az emberek jóllétét is javítja, ha a saját kezükben is van valamilyen gyógyító tudás. Számomra ezek a kérdések is hozzátartoztak

az egészségügyi reform kapcsán felmerülő kérdések közé. A pártok szakértői megbeszélésein, amelyeken többségében orvosok vettek részt, láttam, hogy ezek a kérdések nem foglalkoztatják őket. Ezért többet nem mentem el ezekre a megbeszélésekre.

Mai fejjel belegondolva, majdnem természetes, hogy így történt. A nyolcvanas években volt ugyan egy intellektuális előkészítése a rendszerváltozásnak, de mindez olyan gyorsan történt, hogy nem volt idő arra, hogy a társadalom életében is érdemi változások történjenek. Akkor még nem alakultak ki olyan csoportok és szervezetek, amelyek azokat a gondolatot, amiket az előbb megfogalmaztam, föl vállalták és képviselték volna. Ilyen szintű változások azonban csak akkor lehetnek eredményesek, ha ezeknek megvan az erős társadalmi támogatottsága. De mivel ez akkor nem volt meg, az elképzeléseim teoretikus gondolatok maradtak. Mindezt néhány évvel később, 1994-ben megírtam A gyógyítás társadalmi beágyazottsága című kandidátusi értekezésemben, ami később könyv formájában is megjelent¹⁸. A szakértői munkákból pedig visszaléptem.

Azért ez a visszalépés nem volt egy ilyen egyszerű, hiszen óriási csábítása volt annak, hogy én is részt vegyek az egészségügyi intézményrendszer átalakításában. Éveken keresztül ezért dolgoztam, erről írtam, erről tartottam előadásokat! Annak ellenére, amit elmondtam, azért az is biztos volt, hogy lesznek változások az ellátásban és az egész rendszer szabályozásában, és azért ez mindenképpen egy rendkívül izgalmas és fontos munka lett volna. A döntésemet végül az is befolyásolta, hogy 86-ban és 88-ban született meg az első két fiúnk. S akkor úgy éreztem, hogy a család sokkal fontosabb számomra, mint ez a lehetőség és az, hogy bekapcsolódjak az ezzel járó politikai küzdelmekbe. Utólag többször is mondtam a két legnagyobb fiamnak, hogy nekik köszönhetem, hogy nem csábított el a politika annak idején.

---

¹⁸ Antal Z. László: A gyógyítás társadalmi beágyazottsága. Argumentum, 2017. URL: <https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKE-wjU2YKb8ab-AhWSFuwKHbLsDFEQFnoEC-BgQAQ&url=http%3A%2F%2Freal.mtak.hu%2F34472%2F%2FAn-talZL%25C3%25A1szl%25C3%25B3-A%2520gy%25C3%25B3gy%25C3%25ADt%25C3%25A1s%2520t%25C3%25A1rsadalmi%2520be%25C3%25A1gyazotts%25C3%25A1ga-WEBre.pdf&usg=AOv-Vaw0Wg4U8RoKkf2aJk15x7s6S>

De azért a kilencvenes évek elején én is úgy gondoltam, hogy ez egy rendkívüli időszak, és hogy most itt valami újat és rendkívülit lehet csinálni. Ezért az egyik barátommal, Hadas Miklóssal¹⁹, elhatároztuk, hogy elindítunk egy új szellemiségű szociológiai folyóiratot. A Replika²⁰ első száma 1991-ben jelent meg, ami óriási öröm és siker volt az egész szerkesztőség számára. A szociológusok és mások is nagyon jól fogadták. Sokan olvasták, és sokan idézték az itt megjelent tanulmányokat. Ennek a sikernek köszönhető, hogy később a fiatalok átvették tőlünk a szerkesztési munkát. Most már nekik köszönhető, hogy a Replika egy mind a mai napig megjelenő, színvonalas folyóirat.

---

¹⁹ Hadas Miklós, szociológus, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára.

²⁰ Replika, társadalomtudományi folyóirat. Lásd <https://replika.hu/>

A természetes gyógymódok szociológusa

Csak a tanácsadói szereptől léptél vissza, vagy pedig magától az egészség-szociológiától is?

Az egészség-szociológiának egy más területére tértem át. Ettől kezdve már nem csak az egészségügyi intézmények kutatásával foglalkoztam, hanem első-sorban azzal is, hogy a társadalom egésze hogyan tud részt venni a gyógyító munkában. Milyen szerepet töltenek be ebben például a civil szervezetek, az egyházak, és hogy milyen szerepe van ebben az öngyógyításnak. Ehhez a kutatáshoz, de főleg az az öngyógyításhoz, kapcsolódott a természetgyógyászat kutatása.

A természetes gyógymódok megjelenése igen nagy vitákat váltott ki az országban, ami arra ösztönzött, hogy elkezdjek erről egy szociológiai vizsgálatot. Sokat olvastam akkor erről, és elkezdtem interjúzni orvosokkal, természetgyógyászokkal és olyan emberekkel is, akik természetgyógyászokhoz jártak, vagy tanfolyamokon ezt tanulták. Egy kollégámmal együtt pedig készítettünk egy országos felmérést arról, hogy a különböző társadalmi csoportok mennyire érdeklődnek a természetes gyógymódok iránt. Az egyik meghatározó élményem volt ebben a kutatásban, hogy több olyan gyógymóddal is megismerkedtem, amelyeket az orvostudományi kutatások és a racionális gondolkodás sem támasztott alá, és ezeket mégis sokan használták. Ekkor értettem meg, hogy ilyen esetekben milyen nagy jelentősége van a „társadalmi tapasztalatnak” és azoknak a tudományoknak – ebben az esetben a néprajznak, az antropológiának és a szociológiának –, amelyek nem laboratóriumokban végzett kísérletek, hanem a tényleges gyógyítási eredmények, a „társadalmi tapasztalatok” vizsgálatával támasztják alá, hogy ezek a gyógymódok eredményesen használhatóak-e vagy sem.

Ezt a kutatást egy idő után kiegészítettem a népi gyógymódok kutatásával, és ezért azokban az években gyakran utaztam egy erdélyi faluba, Gyimesfelsőlokra. Ott találkoztam a háztól történő temetkezési szokással és az ehhez kapcsolódó halottkultusszal, amelyet korábban nem ismertem, és nagy hatással volt rám. Itt személyesen győződtem meg arról, hogy a túlvilághitnek és az ehhez kapcsolódó szokásoknak milyen meghatározó jelentőségük van egy közösség életében. Ennek hatására éveken keresztül foglalkoztam a halottkultuszok és a temetkezési szokások összehasonlító vizsgálatával és azzal, hogy a modern társadalmakban

mindez hogyan és miért változott meg, és hogy ez a változás hogyan járult hozzá – több minden más mellett – az elöregedéshez és a születések számának csökkenéséhez. Abban az időben sokat foglalkoztam a korfák elemzésével, amelyeken nagyon jól kirajzolódtak ezek a változások.

Hogy tudta megkülönböztetni a természetes gyógymódot a kurzuslástól?

Hát ez mindig nagyon nehéz! Nehéz volt akkor is, és nehéz ma is. Azért volt ez különösen nehéz, mert akkor ez még egy szabályozatlan terület volt. A korábbi tiltás után, hirtelen rengeteg különböző gyógymód zúdult rá az országra mindenfajta kontroll nélkül. S ez a kontrollnélküliség elképesztő zavarokat idézett elő! A képzett és színvonalas munkát végző természetgyógyászok mellett csalók is megjelentek az országban. Az orvostársadalom pedig azzal érvelt, hogy ezekkel a bizonytalan módszerekkel átverik az embereket, s ezért itt szigorú korlátozásra van szükség. Éveken keresztül folytak erről a viták, és a komoly természetgyógyászokat is zavarta ez a helyzet. Végül 97-ben született meg az a természetes gyógymódokról szóló törvény, amely rögzítette, hogy ki lehet természetgyógyász, milyen képzettséget kell ehhez szerezni, milyen tanfolyamokat kell elvégezni, s melyek azok a szakterületek, amelyekben természetgyógyászok működhetnek. Ez egy tisztulási folyamat volt, amely több évig tartott.

S aztán nagyjából a helyére került?

Nem teljesen, de valamennyire igen. A probléma az volt, hogy a törvényt főleg orvosok fogalmazták meg, a természetgyógyászok szerepe és lehetősége ebben mérsékelt volt. Így az orvostársadalomnak sikerült elérnie, hogy Magyarországon ez a terület ne bontakozzon ki olyan mértékben, mint több a nyugat-európai országban.

Téged, mint szociológust, mennyire fogadtak el ezen a területen?

Ezzel nem volt gondom sose. Többször is tartottam előadásokat természetgyógyász konferenciákon is. Engem ismertek, mert a kutatás során több természetgyógyásszal is megismerkedtem.

S csak a természetgyógyászok fogadtak el, vagy az orvosok is.

Az orvosok is! Az Orvosi Egyetemen és egészségpszociológiai konferenciákon is, ahol orvosok is voltak, tartottam erről előadásokat. Ők is elfogadták, hogy ez egy

olyan kérdés, amely társadalom életét érinti, és ezért ezzel komolyan kell foglalkozni. De azért nekem nem az orvosokat kellett meggyőzőnöm arról, hogy ez egy fontos kérdés, hanem a Szociológiai Intézet vezetőit. De szerencsére ezzel sem volt semmi gond. Már 1992-ben az intézet egyik kiadványában megjelent meg egy tanulmányunk a kutatásunk első eredményeiről. Ebben azért segített az is, hogy amikor Losonczi Ágival befejeztük a Zala megyei kutatást, akkor azt éreztem, hogy eleget tanultam már a nagynevű szociológusoktól, s már itt az ideje, hogy a saját lábamra álljak. Attól kezdve már önállóan végeztem a kutatómunkámat. Így amikor elkezdtem foglalkozni a természetgyógyászattal, akkorra már sikerült kivívnom egy olyan pozíciót, hogy én egy önálló kutató vagyok, kutatásvezetőként veszek részt az intézet munkájában, és olyan kutatásokat végzek, amelyeket fontosnak tartok.

Fokozatszerzés

Kandidátusi vagy PhD fokozatot mikor szereztél? S milyen témában?

94-ben védtem meg a kandidátusi értekezésemet, amelynek címe A gyógyítás társadalmi beágyazottsága volt. Az addigi szociológiai kutatásaimat foglaltam össze ebben, amit röviden így tudok elmondani: az egészségügyi intézményeken, az orvosokon, az egészségügyi dolgozókon kívül más intézmények és más társadalmi csoportok és minden család is részt vesz a gyógyító munkában. Egy társadalom egészsége és biztonsága szempontjából pedig lényeges, hogy a gyógyító munkába a társadalom minél nagyobb része minél jobban bekapcsolódjon.

Nagyon örültem, hogy a védésemre a csoportból többen is eljöttek.

Az eddig elmondottak alapján gondolom, hogy a kandidátusid sima ügy volt.

Igen. Akkor már tizenöt éve dolgoztam az intézetben, több publikációm megjelent, tagja voltam az Magyar Szociológiai Társaság elnökségének, és a Replika alapító szerkesztője voltam. Egy kandidátusi nemcsak beadott értekezés, hanem az addigi szakma munka elismerése is, ezért ez valóban sima ügy volt.

De később ugye témát váltottál?

A mentőápoló

A kandidátusi értekezésem után úgy éreztem, hogy valami mást kell csinálnom. Elhatároztam, hogy „résztevő megfigyelőként” alulnézetből is megismerem az egészségügyet. Hosszas gondolkodás után arra jutottam, hogy a mentőápolói munka erre egy jó lehetőség. Szerencsére az intézet akkori igazgatója, Tamás Pál²¹, támogatta ezt az elképzelésemet. Mondtam neki, hogy a tudományos munkát most visszafogom, mert terepmunkát végzek. Ő erre azt mondta, hogy rendben van, csináld! Akkor elmentem a Markó utcába, s jelentkeztem mentőápolónak. Elvégeztem mindenféle tanfolyamot, és aztán két évig, 95-ben és 96-ban, félállású ápolóként ismerkedtem az egészségügy működésével. A mentőzés közben sokat beszélgettem orvosokkal, betegekkel, gépkocsivezetőkkel és mentőápolókkal. Ennek a legfontosabb eredménye az volt, hogy az az elképzelés, amit addig magamban kialakítottam az orvostársadalom és az egészségügyi intézmények működéséről, az jelentősen megváltozott.

A szociológia egyik fő témája az egyenlőtlenségek csökkentése, és ennek kapcsán a szegények, a gyengébbek, az egészségügyben pedig a betegek segítése, támogatása. Ebben a megközelítésben óhatatlanul kialakul egy egészségügyi rendszerrel kapcsolatos és az orvosokkal szembeni kritika. De, amikor belülről láttam, és magam is átéltem a mindennapi munka keservét és kínjait, akkor ez kép lassan megváltozott bennem. Sürgősen kórházba kell vinni a beteg embereket..., perceként múlik egy ember élete... Ezek nagyon mély élmények voltak, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy sokkal jobban meg tudtam becsülni azt a munkát, amit nem csak az orvosok, hanem az egészségügyi dolgozók is végeznek. Átéreztem, hogy milyen nehéz körülmények között dolgoznak, és hogy milyen nagy a felelősségük.

Egyik alkalommal a tizenkét órás nappali szolgálat vége felé megkértek, hogy maradjak ott éjjeli szolgálatra, mert nem jön be az egyik ápoló, és akkor nem tud kimenni az egyik kocsival éjjel. Hát nehéz erre a kérésre nemet mondani, és maradtam. De ezt természetesen nem tudták azok az emberek, akikhez aznap éjjel mentünk ki, és jogosan várták el tőlem, hogy kedves és barátságos legyek velük. Szociológusként és persze potenciális betegként én is ezt gondoltam, hogy ilyennek kell lennie egy mentőápolónak. De, amikor aznap már több, mint húsz órát

---

²¹ Tamás Pál (1948), szociológus.

dolgoztam, és hulla fáradt voltam, akkor pontosan tudtam, hogy ez egy olyan elvárás, amit nem lehet megvalósítani. Egy másik alkalommal lázasan mentem be dolgozni, mert tudtam, hogy ha lemondok a szolgáltatást, akkor egy mentőautó kiesik. Nem tudnak lekasztani egy mentőápolót egy órán belül hajnali hatkor. Szóval ez felelősség! S láttam, hogy mások is érzik a felelősséget. Szóval az a fajta kritikai él, ahogy korábban az orvosokról írtam, nagyon visszafogott lett.

Ha jól tudom, valamikor tanítottál is a SOTE-n.

Azt később 2000-ben kezdtem el. Először szociológiát tanítottam, később orvosi antropológiát, majd pedig a saját magam által kidolgozott tematika alapján az Éghajlatváltás és egészség társadalomtudományi megközelítésben című alternatív tárgyat. Ezt különösen szerették a hallgatók, mert olyan kérdésekről volt szó, amely érdekeltte őket, de az egyetemen addig nem volt szó róla.

Új utakon

S végül ejtetted ezt az egészség-szociológiai témát?

Részben igen. A kétezres évek elején néhány hónapon belül több helyen olvastam, és több szakembertől is hallottam arról, hogy már Magyarországon is sok ember megbetegszik és meghal az erős napsugárzás miatt. Úgy éreztem, hogy ennek alaposan utána kell nézni. S akkor láttam, az ózonlyuk elvékonyodása és az erős UV-sugárzás tényleg komoly egészségkockázat, és ez egy olyan fontos kérdés, ami újból mobilizálni tudja a rejtett energiáimat. Ennek hatására intenzíven kezdtem a környezet-egészségügygel foglalkozni. Azaz pontosabban azzal, hogy a természet változásai milyen hatással vannak az emberek egészségére.

Annak a kutatásnak, amelyet akkor elindítottam, és amelyben tíz-tizenkét különböző szakterületeken dolgozó, az UV-sugárzással foglalkozó szakember vett részt, több új eredménye volt. A tanulmányaink megjelentek A Nap szerepe a társadalom életében című könyvben²², amit én szerkesztettem. De ennek a közös munkának ennél sokkal több embert érintő eredménye az volt, hogy 2007-től kezdve a veszélyes szint elérése esetén az OMSZ kiadja az UV-riasztást, és hogy 2008-tól az UV-sugárzásról szóló adatok az Országos Meteorológiai Szolgálat honlapján nyilvános adatokká váltak.

---

²² Antal Z. László (szerk.): A Nap szerepe a társadalom életében. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum Kiadó, 2016.

Ez a kutatási terület később kibővült, és azután komolyan foglalkoztam a klímaváltozással, az ökológia válsággal és általános szinten a természet és a társadalom kapcsolatával.

A kollégáim nagyon csodálkoztak azon, hogy hogy lehet egy húszéves „befektetést” – mindazt, amit az egészségzociológia terén elértem –, otthagyni, és hogy lehet negyvenöt évesen egy teljesen új területet választani. Hát a kezdés valóban nehéz volt. Nem ismertem a szakirodalmat, a szakzsargont, és nem ismertem azokat a szakembereket se, akik ezekkel a kérdésekkel foglalkoztak. De annyira fontosnak tartottam ezeket a kérdéseket, és nagyon érdekelt is az új terület, hogy váltottam.

Ezután közel húsz éven keresztül szinte csak ezekkel a kérdésekkel foglalkoztam. De azért nem távolodtam el teljesen az egészségzociológiától sem, és egy idő után összekapcsoltam a két területet.

Tanulmányutak Londonban

Tudom, hogy voltál ösztöndíjjal Londonban. Mennyi ideig tartott? Voltál máshol is kinn ösztöndíjjal?

Igen először 85-86-ban voltam kinn egy akadémiai ösztöndíjjal. Az angol Állami Egészségügyi Szolgálat működését tanulmányoztam, és az volt a fő kérdésem, hogy az állami egészségügyi ellátás hogyan működik egy gazdag nyugat-európai országban. Kiderült, hogy ott is igen nehéz egy ilyen nagy intézményszerkezet működtetése, de ott a magánellátás, a civil szervezetek rendkívül aktív részvétele az egészségügyben és a természetgyógyászok nagy száma csökkentette az emiatt kialakuló feszültségeket. Akkor Klárral együtt voltunk kint, és nagyon jól éreztük magunkat. Egy gyönyörű helyen, Wimbledonban egy kertesházban laktunk, rengeteg jó programunk volt, és sok segítőkész és barátságos angol és ott élő magyar emberrel is megismerkedtünk. Később rövidebb időszakokra is kaptam ilyen ösztöndíjakat. Az ezeken az utakon szerzett tapasztalatoknak és két újabb akadémia ösztöndíjnak köszönhetően 2004-ben az egész családdal együtt mentünk ki Londonba, és egy egész tanévet töltöttünk ott. Akkor az ottani halottkultuszt, a hospice-ok működését és a klímaváltozás társadalmi hatásait tanulmányoztam. Meglehetősen nehéz év volt, mert az egy személyre szóló ösztöndíjkból, a két ösztöndíj közötti hónapokban pedig az itthoni fizetésből éltünk ott heten. De ennek köszönhetően mind az öt gyerekem ott járt

iskolába, és egész jól megismerte az angol társadalom életét. S Klárral együtt sokat segítettünk nekik abban, hogy angolul is minél jobban megtanuljanak.

A klímakutató és a klímaaktivista

Csak érintőlegesen ismerem a szakmai tevékenységedet, de volt olyan érzésem, hogy mintha a klímaaktivista éned háttérbe szorította volna a kutatói tevékenységedet. Jól látom?

Azért ez csak részben igaz. Mint azt korábban mondtam a nyolcvanas években a szociológiának nagyon magas volt a presztízse Magyarországon, de más országokban is. Ez a presztízs azonban Magyarországon több ok miatt is jelentősen csökkent a rendszerváltás után, és a szociológia válságba került. Akkor a szociológusok sokat gondolkoztak azon, miért alakult ez így, és hogy mit lehet tenni ennek a helyzetnek a megváltoztatása érdekében. A válság egyik okaként azt jelölték meg, hogy a szociológia „akadémikus tudománnyá” vált, és meggyengült a kapcsolata azzal a társadalommal, amelynek a kutatója. Erre az egyik lehetséges válaszként dolgozták ki az akciókutatás módszerét, amelynek keretében a szociológusok aktívan részt vesznek különböző társadalmi programok kidolgozásában és azok megvalósításában, és az így szerzett tapasztalatok alapján írják meg a tanulmányaikat. A klímakutatások során, más módszerek mellett, ezt a Magyarországon újnak számító módszert is használtam.

De azért az akciókutatás használatára más is ösztönzött. Angliában és Magyarországon is láttam, hogy milyen sokan írnak és beszélnek már arról, hogy most már tényleg tenni kellene valamit, de ennek ellenére mégis alig történik valami. S akkor úgy gondoltam, hogy egy könyv megírásánál nagyobb intellektuális kihívás számomra konkrét klímaprogramok elindítása. Ezért is kezdtem el az akciókutatást.

Az új kutatási koncepció kidolgozásában sokat segített az Angliában töltött közel egy év. Ott több helyen is azt láttam, hogy az önkormányzati szinten érdemi változásokat lehet elérni. Például, az egyik város, Woking, vezetése egy saját zöld energiarendszert épített ki a városban. De ezen kívül több nagyon inspiráló közlekedési, építészeti, kulturális és más helyi programot is láttam ott. Miután hazajöttem, úgy gondoltam, hogy ezekhez hasonló programokat kellene elindítani itthon is. Ezért 2006-ban a Szociológiai Intézet egyik kutatásaként elindítottam a Klímabarát települések című kutatást, amely egy igazi akciókutatás volt, és

amelyben az első években egy fiatal humánökológus, Takács-Sánta András²³ és egy fiatal demográfus, Leidinger Dániel is részt vett. Néhány polgármesterrel sikerült megbeszelnünk, hogy a településükön alakuljanak „klímakörök”, amelyek célja a klímakockázatok csökkentése és felkészülés a klímaváltozás miatt várható változásokra. Ezekkel a klímakörökkel együttműködve dolgoztunk ki és valósítottunk meg sok jó helyi programot. De abban igazad van, hogy ez a munka sok tekintetben hasonló volt egy klímaaktivista tevékenységéhez. A programban részvevő önkormányzatokkal 2007-ben megalakítottunk egy egyesület, amelynek 2013-ig én voltam az elnöke. Ezekben az években, mint az egyesület elnöke, sok civil programban is részt vettem, és – valóban – a munkám egy része inkább egy klímaaktivista munkájához hasonlított, mint egy tudományos kutatóéhoz.

De az akciókutatás célja mégiscsak a társadalom jobb megismerése ezzel a sajátos módszerrel. Ezért amikor befejeződött az akciókutatás egy-egy szakasza, akkor leültem és átgondoltam, hogy mi is történt velünk az elmúlt időszakban, és annak mik a tapasztalatai. Ilyenkor – amennyire az lehetséges – kiléptem az aktivista szerepből, és újból szociológussá váltam. Több tanulmányt írtam a nemzetközi és a hazai klímaprogramokról és az ezen a téren elért eredményeimet a Klímaparadoxonok²⁴ című könyvben foglaltam össze.

Amíg én voltam a szövetség elnöke, addig húsz település csatlakozott ehhez a programhoz. Ez idő alatt sok jó programot valósítottunk meg. Ezek egy része arról szólt, hogy települések vezetői és az ott lakó emberek minél jobban megismerjék a klímaváltozás és az ökológiai válság jelentőségét. Ezért ezekről szóló fórumokat szerveztünk, filmvetítéseket tartattunk, cikket írtunk, és minden hónapban megjelentettünk egy hírlevelet is. E mellett számos konkrét energetikai, közlekedési, oktatási és más program is megvalósult ezeken a településeken. 2013 után az új vezetők folytatták ezt a munkát, és ma már hatvan település tartozik a szövetséghez, és a szövetség egész jól működik.

---

²³ Takács-Sánta András, egyetemi docens, ELTE.

²⁴ Antal Z. László: Klímaparadoxonok. L'Harmattan, 2014. https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKE-wjt_8r0jvT8AhWIIysKHTftBRcQFnoE-CACQAQ&url=http%3A%2F%2Freal.mtak.hu%2F19977%2F1%2Fantal_klimaparadoxonok_tordeltkiado.pdf&usg=AOvVaw0SFLIFD2wWOta31RpulicZ

A nagydoktoriddal kapcsolatban: nekifutottál végül?

Az életmű

Igen, a Klímaparadoxonok című könyvemem adtam be. De azért, mert nem volt elég külföldi publikációm, nem fogadták el. De aztán ezt a könyvemem elvittem egy kiadóhoz, hogy ha már ennyit szenvedtem vele, akkor mégse legyen az enyészete! Egészen jó könyv lett. Sokan olvasták és dicsérték. A Magyar Tudományban is megjelent róla egy könyvismeretetés. Ebben részletesen írtam a Klímabarát települések című program tapasztalatairól is. De végül is ez egy társadalomkritika. A kritika lényege az, hogy a fogyasztói társadalom keretei között nem lehet megoldást találni az ökológiai válságra. Erre egy ökotudatos társadalom, amelyik figyelembe veszi a természet határait és a természet törvényeit, adhat esélyt. Ezt bontom ki, és ezt támasztom alá több különböző módon. Végül arról is írtam, hogy ilyen jellegű változások több országban, köztük Magyarországon is, elsősorban a helyi szintű programokban már megkezdődtek. Végző soron ez volt a mi programunk célja is.

Egész életemben azt éreztem, hogy különleges ajándék volt számomra, hogy megélhettem a nyolcvanas években azt, hogy egy olyan rendszerből, amit nagyon nem szerettem, kialakult egy másik rendszer. S ennek még az előkészítésében is részt vehettem! S ezután néhány évvel megtudtam én is, hogy a piacgazdaság a Föld véges erőforrásai miatt fenntarthatatlan! Ráadásul erre már 1972-ben A növekedés határai című könyv – ami egy nagyon ismert könyv, de én csak a 2000-es évek elején találkoztam vele – felhívta a figyelmet! Egészen különleges élmény volt, hogy a nyolcvanas évek után aránylag rövid időn belül, most egészen más szempontok miatt, újból a rendszerváltás gondolatával kezdtem el foglalkozni. De eddig se az intézetben, se a társadalom életében nem jelent meg a nyolcvanas évekhez hasonló „rendszerváltó hangulat”. Ez egyelőre csak az ökológiai klímakérdésekkel foglalkozó kutatók szűk körében, és a zöld mozgalmak egy részében érezhető.

Ezek a gondolatok mennyire fogadtathatók el szociológusi körökben?

A klímakutatások és a szociológusok

Meglehetősen nehezen, mert Magyarországon a szociológusok közül kevesen foglalkoznak a klímaváltozással, az ökológiai válsággal és azzal, hogy a gazdasági növekedésnek természetes határai vannak. Pedig ez nem egy új gondolat. Nemzetközi szinten több szociológus is ír erről, és más tudományok

képviselői is sokat írnak és beszélnek erről. Szóval egyáltalán nem vagyok egyedül ezzel a gondolattal. Előtte már ugyanezt sokan megfogalmazták, ennek ellenére ennek a gondolatnak ma még mérsékelt a társadalomformáló ereje.

A rendszerváltó gondolataim ellenére a szociológusok és a klímakutatók is elismerték a munkámat. Több különböző országos szintű, a környezet védelmével foglalkozó testületbe kértek fel szakértőnek, és számos konferencián tartottam előadásokat a kutatási eredményeimről. A szociológusok részéről a szakmai munkám elismerésének egy másik fontos jele volt, hogy 2020-ban az Éghajlatváltozás és szociológia²⁵ című könyvemért, amelyben ez a rendszerváltó gondolat markánsan benne van, a Magyar Szociológiai Társaságtól megkaptam az év legjobb publikációjáért járó díját. Szakmai szempontból inkább az okozott nehézséget, hogy a kutatásaim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a természet és a társadalom közötti harmonikus kapcsolat újbóli kialakítására akkor van esélyünk, ha a tudományos gondolkodás mellett ebben részt vesznek a vallások és a művészetek is. Ezt a megközelítési módot az antropológiától vettem át, ahol a tradicionális közösségek vizsgálatában ez teljesen elfogadott és bevett módszer. De a szociológia a modern társadalmakban kialakult tudomány, és elsősorban a modern, „varázstalanított” társadalmak életét vizsgálja, ezért ezt a megközelítési módot több szociológus is szokatlannak tartotta.

De a szakmai munkásságom elismerésének tekinthető az is, hogy 2020-ban sikerült elérnem, hogy Magyarországon is elkészüljön az Éghajlatváltozás és egészség című jelentés, amelyhez hasonló a WHO és több más ország és elkészített már. Ennek a programnak, amelyben húsz tekintélyes szakember vett részt, én voltam az egyik vezetője. Ebben a jelentésben az erről szóló nemzetközi és hazai szakirodalom felhasználásával azt mutattuk be, hogy a klímaváltozás milyen kockázatokat jelent az emberek, az állatok, a növények és az egészségügyi intézmények számára. De egyúttal leírtunk azt is, hogy ezeket a kockázatokat hogyan lehet csökkenteni. Ennek kapcsán írtam egy fejezetet arról, hogy részben az egészségügyi intézmények megnövekedett sérülékenysége miatt, részben pedig azért, mert használatuknak kicsi a környezeti terhe, jelentősen felértékelődik a természetgyógyászati módszerek szerepe a társadalom életében. Az egész jelentés súlyát növelte, hogy ezt az EMMI Egészségügyi Államtitkársága számára készítettük el. Ez egy igen komoly és nagy munka volt. Szép befejezése a szakmai

---

²⁵ Antal Z. László: Éghajlatváltozás és szociológia. Argumentum, 2019.

munkásságomnak, amelyben fel tudtam használni mind az egészségszociológiai és mind a klímakutatásaim eredményeit.

A rendszerváltó gondolataid befolyásolták az intézetbéli helyzetedet?

Ebből a szempontból inkább az volt az érdekes, hogy a kétezres évek elején amikor elkezdtem ezzel foglalkozni, akkor többen is megkérdezték tőlem, hogy miért foglalkozom a klímaváltozással, hiszen ez sokkal inkább a természettudósok és főleg a meteorológusok kutatási területe. Alig telt el néhány év ezután, és a klímaváltozás az egyik legfontosabb társadalomtudományi kérdéssé vált! Azért erre én sem számítottam. De ennek is köszönhető, hogy az intézetben elismerték és értékelték a munkámat. 2019-ben, amikor a Társadalomtudományi Kutatóközpont, amelynek egyik kutatóintézete a Szociológia Intézet, elhatározta, hogy létrehoz egy ezekkel a kérdésekkel foglalkozó szakmai műhelyt, akkor engem kértek föl a szakmai koncepció kidolgozására és arra, hogy legyek ennek a műhelynek az egyik vezetője. A koncepciót, amit kidolgoztam, elfogadták, de azért, mert 2020-ban nyugdíjba mentem, más lett a vezetője.

Munka és a család

Más téma: van öt gyereked, őket föl kellett nevelni, a szociológusi fizetés pedig sosem volt nagyon sok. Hogy sikerült ezt megoldanod, összeegyeztetned? Pláne úgy, hogy sokáig te voltál az egyetlen kereső.

Igen, Klári húsz évig otthon volt a gyerekekkel, ami a gyerekeknek nagyon jó volt. De azért is nagyon jó volt, mert így igazi családi hangulatban éltünk. Azért Klárinak is volt jövedelme, ami könnyebbé tette a helyzetünket. A válasz egyébként egyértelműen az, hogy az intézeti munkám mellett volt lehetőségem arra, hogy külön munkákat végezzek. Szerencsére ezek szintén szociológiai munkák voltak. Így a fizetésemet ki tudtam egészíteni, de azért sokáig igen szűkösen éltünk.

A társadalom csalódott orvosa és a boldog apa

Van-e még valami, amiről eddig nem volt szó, de te még szívesen elmondanád?

Talán annyit még, hogy végül is én több szempontból is sajátos tudományos pályát futottam be, egy Magyarországon kiválónak számító kutatóintézetben. A szociológia válsága miatt azonban az intézetben és a szociológusok életében is több minden megváltozott. Ezek a változások engem is érintettek, és a lehetőségeim beszűkültek. Így a korábban

megfogalmazott elképzeléseim megvalósításának jelentősen csökkentek az esélyei.

Utólag visszagondolva az elmúlt évtizedekre, különlegesnek tartom, hogy végig az intézetben dolgoztam és azt is, hogy annak ellenére, hogy egy munkahelyem volt, több különböző kérdéssel tudtam foglalkozni. S örülök annak, hogy mindig el tudtam érni, hogy azokkal a kérdésekkel foglalkozzak, amelyeket fontosnak tartottam. Ehhez az intézet jó háttérrel nyújtott, de azért mindig meg kellett küzdeni az új kutatási lehetőségekért.

A szociológusokról azt is mondják, hogy „a szociológus a társadalom orvosa”. Nekem, mint egészségszociológusnak, ez a megfogalmazás nagyon tetszett. Ez persze értelmezhető úgy is, hogy a szociológus diagnosztizálja a „társadalom betegségeit”, és ezzel már el is végezte a feladatát, de értelmezhető úgy is, hogy ezek után kidolgozza a terápiás lehetőséget is, s ha ennél még tovább megy, akkor részt vesz ezek megvalósításában is. Amit eddig elmondtam a szakmai munkámról, abból egyértelműen látszik, hogy én azok közé a szociológusok közé tartozom, akik a „terápiás lehetőségek” kidolgozásával és azok megvalósításával is foglalkoznak. A tudományos eredmények alkalmazása mindig is fontos volt számomra. Ezért is szántam sok időt az UV-védelemre és a helyi szintű klímaprogramokra, és ahogy ezt korábban mondtam, mind a két területen másokkal együttműködve több eredményt is elértünk.

De azért mégis úgy gondolom, hogy ezen a téren többet is el lehetett volna érni. Amit egészségszociológiai és klímaszociológiai szempontból le tudtam írni a magyar társadalomról, azt leírtam. Az benne van a tanulmányaimban és azokban a könyvekben, amelyeket én írtam vagy én szerkesztettem. Úgy gondolom, több olyan módszert is alkalmaztam, több olyan kutatást is végeztem és több olyan programot is elindítottam, ami újdonságnak számított a szociológiában. De ezeknek a hatása szinte csak a szociológia keretein belül érvényesült, az ezen kívüli hatása igen mérsékelt volt. Ha a rendszerváltás elkerülhetetlenségét jobban, hatásosabban meg tudtam vagy meg tudtuk volna fogalmazni, ha sikerült volna fiatal kutatókat bevonni ezekbe a munkákba, és ha sikeresebbek lettek volna a pályázataim, több eredményt lehetett volna elérni. Ilyen értelemben van bennem csalódottság!

Nagyon örülök viszont annak, hogy családi életemben ennek a fordítottja történt velem. Amikor Klárral összeházasodtunk, akkor arról beszélgettünk, hogy két

vagy három gyerekünk lesz majd. Az, hogy öt gyerekünk legyen, fel sem merült! De, amikor a két fiúnk megszületése utáni években láttuk, hogy ez micsoda óriási öröm, és milyen boldogság, úgy gondoltuk, hogy jobb, ha több gyerekünk lesz. Ehhez az örömteli időszakhoz hozzájárult az is, hogy Klári és az én szüleim is közel laktak hozzánk, és nagyon szívesen vigyáztak a gyerekeinkre. Nagyon sokat segített nekünk Klári nagynénje is, aki egy nagyon szeretetteljes nagynéni volt, és a gyerekek sokszor voltak nála is. Így nekik is köszönhető, hogy a két fiúnk után született még két fiúnk és utána egy lányunk. Az öt gyerekünk felnevelése jelentősen megváltoztatta az életünket. Igaz, hogy sokat tettünk érte, különösen persze Klári, de a gyerekek megszépítették az életünket, és megszépítik most is. Mindez messze túl van azon, amit én korábban el tudtam képzelni!

A gyerekeink ott nőttek fel, ahol én, mert egy ideig Csillaghegyen laktunk, aztán pedig a „szomszéd faluba” Békásmegyerre költöztünk. Így meg tudtam mutatni azokat az izgalmas és érdekes helyeket, amelyeket gyerekkoromban megismertem. De sokat voltunk velük Celldömölkön is, ahol Klári született. Mi is sokat kirándultunk velük, és gyakran mentünk velük bicikli- és evezős túrákra is.

Külön öröm számunkra, hogy mind az öt gyerekünknek jó állása van, és hogy mind az öten a közelünkben maradtak, és Budapesten dolgoznak. Most már van egy nagyon aranyos kisunokánk, és ebben az évben várjuk újabb két unokánk megszületését. Szóval nem fogunk unatkozni a nyugdíjas éveinkben, és most már a gyerekeink mellett az unokáink is megszépítik majd az életünket.

Péter (Győri Péter)¹

A pedagógusgyerek

Úgynevezett pedagógus családban nőttem föl. Ezt nem én találtam ki, ezt az iskolában is így mondták, hogy „te egy pedagógusgyerek vagy”. Mert ugye az apukám és az anyukám is pedagógus volt. Ez azt jelenti, hogy az anyukám az gyógypedagógus volt, és főnt dolgozott a szabadság-hegyi gyermekszanatóriumban. Alsó tagozatos szabolcsi tébécés gyerekeket tanított. Az apukám rengeteg helyen dolgozott, de alapvetően irodalomtanár volt. Amúgy könyvtáros is, és könyvtárban is dolgozott, és napközis tanár is volt. Ezt azért kell mondanom, mert ez manapság pejoratívnak hangzik, pedig ő nagyon jó napközis tanár volt. Akkor még volt ethosza a jó napközis tanárnak. Imádták a gyerekek. Középiskolában is tanított. A Pannónia utcában és a Fazekasban. A mai napig kapcsolatban vagyunk a diákjaival, nagyon szerették őt. Mind a ketten már meghaltak. Sajnos az édesanyám elég korán, még a kilencvenes években. Az apukám szerencséire sokáig élt, de most már több éve ő is elment. Rokonok nem voltak, a holocaust elvitte őket, csak az egyik nagypapám élt.

A XIII. kerületben laktunk. Kicsi korom óta több ócska lakásban laktunk, de aztán nagyon rejtélyes módon, szinte baráti alapon kaptunk egy háromszobás tanácsi lakást a Szent István körúton. Nem a tanácstól, hanem valaki elköltözött, és fölajánlotta baráti alapon. Ott nőttünk fel.

Nagyon szegények voltunk, tényleg zsíros kenyéren nőttünk fel. Ugye a két pedagógus fizetés kevés volt. Voltak évek, amikor az apukám három műszakban dolgozott, három munkahelyen párhuzamosan. Szinte nem is láttuk, mert elment könyvtárosnak valahova, aztán délután napközis volt, éjszaka pedig ügyeletezett egy nevelőintézetben. Így tudta összeszedni a pénzt, hogy legyen mondjuk cipőre, amit az öcséim kéthetente elhordtak.

---

¹ A hangfelvétel 2023. február 1-én készült.

Vadregényes történetek

Négyen voltunk fiútestvérek, a családnak ez volt, s a mai napig is ez a „jellemzője”. Ha felszálltunk a villamosra, akkor a négy fiút még az ötvenes-hatvanas években is megnézték. Én a második gyerek voltam, tehát volt egy bátyám és két öcsém.

Az iskolával kapcsolatban csak annyi volt az elvárás, hogy közepesen normálisan viselkedjünk, és ne csináljunk túl nagy balhékat. Még az se volt elvárás, hogy jó tanulók legyünk. Inkább csak a kultúrája volt meg a dolognak. Az anyukám pici korunk óta mesét olvasott föl, ezt a hagyományt folytattuk mi is, a mai napig is. És olvastunk! Amikor már nagyobbak voltunk, és már csajoztunk, fociztunk, meg mindent csináltunk, akkor is azért olvastunk is. Ki-ki az ízlése szerint.

Mondjuk én például filozófiát is olvastam, már meglepően korán! De azért végigolvastam a Vernéket, meg az összes kalandregényt is! Nem csak azt, de azt is! Ami otthon volt. Nem volt nagy könyvtárunk, de azért volt. Az Olcsó könyvtárat rendszeresen vették, azt is olvastuk. És ugye az édesapám bölcsészkart végzett, tehát onnan azért jöttek ideológiai meg filozófiai dolgok is. De azért a szexről is olvastunk.

A bátyám sajnos a kilencvenes évek elején, nagyon korán elment közülünk. A Lipóton volt főorvos. A nagyobbik öcsém irodalomtanár lett, mint az apám. Vezetőtanár volt a Radnóti Gimnáziumban, és az ELTE-n is oktat. Nemzetközileg is nagyon sokat mozog, és könyveket is ír. A kisebb öcsém festőművész, nagyon korán elkezdett rajzolni. A Képzőművészeti Egyetemen dolgozott a nyugdíjazásáig. Mindegyikünknek van három gyereke, tehát összesen tizenkét unoka született, és már van nagyon sok dédunoka is. Elég nagy családi életet élünk, sokan külföldön élnek most már közülünk, de vannak, akik még itthon. De a nagycsalád még működik!

Mennyire figyeltek rátok, mennyire terelgettek titeket a szüleitek?

Ami érdekelt minket, azt támogatták a szüleink. Az anyám az a bizonyos meleg támogató-szerető volt, az apám pedig azért férfiasabb, komolyabb támogató. Pedig nem is nagyon volt idejük: nagyon dolgozó emberek voltak! Így aztán nem voltunk túlfigyelve! Inkább csak az volt elvárás, hogy ne törjük össze magunkat. Meg hogy a szomszédokkal vagy az iskolában ne csináljunk állandó balhékat. Igaz, az volt rendszeresen! Nem nekem, de mondjuk a bátyámnak, öcsémnek.

Vadregényes iskolai történetek adódnak négy gyereknél! A szüleink viszont inkább csak azzal voltak elfoglalva, hogy a balhékat csökkentsék. Vagy hogy ott-hon, amikor verekszünk, akkor azért mértékkel bunyózzunk. Vagy mértékkel focizzunk, pingpongozzunk a nagyszobában! Más elvárás biztos, hogy nem volt! Egyébként rengeteg mindent csináltunk. Négy fiúval – elmondhatatlan, hogy milyen sokrétegű gyerekkor volt!

A tesóimhoz képest egyébként én jó tanuló voltam. Mivel szemüveges voltam, talán emiatt keveredtem kevesebb balhéba. Meg – s ez majd hozzátartozik a későbbiekhez is – meglepő érzésem volt a matekhoz. Az általános iskola alsó tagozatától kezdve matematikai vonalon futottam. Az idősebbik öcsém viszont, aki egyébként igen tehetséges vezetőpedagógus és tehetséggondozó lett, nehezen jutott be egy viszonylag külvárosi, közepes gimnáziumba. De nem protekcióval! A legkisebb öcsém volt a legrosszabb tanuló, ha szabad így mondani, de tehetséges festő lett. A bátyám meg nagyon ráhajtott, amikor felvételizni akart, ő az orvosi egyetemre ment. Ez aztán végképp kilógott a családból, hogy ilyen komoly dolgot valaki megkockáztat. Ahhoz nagyon sokat kellett tanulnia, és nem volt kifejezetten tanuláscentrikus. De rá tudott hajtani, ha nagyon akart.

Az általános iskoláról milyen emlékeid vannak?

A matematikai vonal

A Sziget utca 8-10.-be jártunk – az most a Radnóti Miklós utca –, a körzeti általános iskolába.

Két dolog biztos, hogy kihatott a későbbiekre ebben az időszakban. Az egyik az, hogy nagyon hamar felfigyeltek az én matekos vénámra, és azt nagyon pozitívan „kiszolgálták”, támogatták. Rögtön szakkörbe küldtek, és aztán nemsokára a TIT, tehát a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Kis matematikusok baráti körébe. És akkor versenyeken is részt vettem, amit egyébként nagyon élveztem, szerettem is. A másik pedig, hogy volt egy brancs, tehát három-négy olyan barátom, akik nagyon hosszan és nagyon jó barátaim voltak. Akkoriban nagyon velük éltem tulajdonképpen. Az biztos, hogy meghatározó volt ez a társaság. Sok mindent velük csináltam, és vannak köztük olyanok, akikkel szerencsére a mai napig jóban vagyunk, és tudunk találkozni.

Ezt a matekvonalat vitted a gimiben is?

Abszolút mértékben! Mert tulajdonképpen ezt a tehetséget látták bennem. Így mentem a kiemelt matematika tagozatra, a Berzsenyibe. Ez a XIII. kerületben

volt, akkor még a Dózsa György út és a Váci út sarkánál. Ugye ilyen tagozatból három volt az országban és Budapesten is: az István Gimnázium, a Fazekas Gimnázium és a Berzsényi Gimnázium. Ez ugye azt jelentette, hogy tizenegy matekóránk volt hetente, és mást is tanultunk, mint a szokásos középiskolákban. Ennek a mai szemmel az volt a különlegessége, hogy számítástechnikát már akkor elkezdtünk tanulni, ami teljesen új dolog volt a szocialista táborban. Fortran óránk volt, meg Cobol óránk, tehát az akkori computeres nyelveket tanultuk, meg a logikájukat. Azért persze hozzátartoztak ehhez a bináris számrendszerek meg a mágnesszalagok, meg hogy binárisról, hogy lehet átfordítani. János öcsém meg is írta ennek a történetét, mert egyedülálló a magyar matematika oktatás és ezen belül a kiemelt matematika oktatás. Versenyeken is folyamatosan részt kellett vennünk. Azt mondjuk már nem szerettem! És innen termelődtek aztán a matematikai olimpiikonok.

Egyedül döntöttél, hogy hova jelentkezel?

Tudtam, hogy szeretem a matekot, s szívesen megyek ilyen tagozatra. Meg voltak sikerélményeim. És a továbbtanulás nem volt olyan komplikált, mint manapság. A Berzsényi kerületi iskola volt, miért mentem volna a Fazekasba vagy az Istvánba. Ez is szempont volt! Felvételizni kellett ehhez, illetve számított az is, hogy részt vettem versenyeken is. Például a *Kis matematikusok* versenyeken, és ott valamilyen eredményeket értem, ami könnyítette a bejutást, úgyhogy örömmel felvettek.

A jó tanárok

Bejött a számításod? Jól érezted magad itt?

Nem! Ehhez tudni kell, hogy egy ilyen osztály részben körzeten kívüli gyerekekkel töltődik föl. Vegyes volt az osztály, de egyébként az osztállyal nem is volt baj. Sok fiú volt, de azért lány is volt. Szóval bonyolult nekem a középiskola. De fussunk neki ennek a Berzsényi matematika tagozatnak!

A Berzsényi jó iskola volt! Ha úgy tetszik, akkor a híre is jó volt. De nem úgy, mint ma. Akkor még nem volt ez az elitiskola-őrület. De azt lehetett tudni, hogy a Berzsényi jó iskola. Volt néhány jó tanár, s volt sok nem jó tanár. Vagy legalábbis engem nem érdekelt az a tantárgy, amit tanított. Akkor én már nagyon sokat olvastam, és megmondom őszintén, hogy a kémia, a fizika satöbbi engem baromira nem érdekelt. És lényegében végigolvastam ezeket az órákat a pad alatt.

Itt már elég komolyan olvastam filozófiákat is meg szépirodalmat is – és teljesítettem valamennyire osztályzatokkal a dolgokat. S ezt meg is engedték. Nem voltam rossz gyerek, a tanárokat pedig nem foglalkoztatta annyira, hogy valaki nem annyira jó tanuló. De nem voltam rossz tanuló, mindegyikből nagyjából megszereztem egy négyest, valahogy összekapartam.

És volt néhány tantárgy, ami érdekelt: a magyar, a történelem, a matek, a földrajz. S volt egy híresen fantasztikusan jó magyartanárom, a Pártos Vera² néni. Akiről aztán megtudtam – „megtudtam”, hiszen az apámékkal barátok voltak! – hogy az Eörsi Istvánnak³ volt az exfelesége. Fantasztikus magyar tanár volt, teljesen szuverén módon tanított, úgy ahogy azt kell egyébként. Tehát nem a tantervet tanította. Volt, amikor egy fél évet Kafkával foglalkoztunk. Pont. Egy fél évet az Antigonéval foglalkoztunk. Pont. Ebben a matek osztályban nagyon sok gyerek nem volt nagyon olvasós gyerek, ilyen matek kockafejek voltak, hogy így mondjam. De ő olyan zseniálisan tanított, hogy megszerettette velük az olvasást és az irodalmat! És ezt a mai napig mindenki fölelemleti. Mindenkinek egy életre szóló batyut ajándékozott, mindenkinek az életére hatással volt Vera néni. Nem egyszerűen csak az irodalomhoz való viszonyára, hanem a gondolkodásmódjára!

A másik meghatározó tanárom a Ratkó István⁴, a matektanárom volt, aki Ratkó József⁵ költőnek a testvére és Ratkó Anna gyereke⁶. De ezt is csak úgy mellékesen tudta meg az ember. Ez egy fiatal ember volt, nem is sokkal idősebb, mint mi. Zseniális matematikatanár volt! Teljesen jóban volt mindenkivel az osztályban, tehát közvetlen is volt, pedagógus is volt! Nagyon jóban voltunk egyenként is, meg az osztállyal is. Magyarul: volt két zseniális tanárom! S nekem ez elég is volt! Sajnos mind a ketten már meghaltak!

---

² Emlékdoldalát lásd: <https://www.facebook.com/groups/267323193657142/>

³ Eörsi István (1931 – 2005), Kossuth-díjas író. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/E%C3%B6rsi_Istv%C3%A1n

⁴ Ratkó István (1943 – 2012), kandidátus, matematikus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ratk%C3%B3_Istv%C3%A1n

⁵ Ratkó József (1936 – 1989), József Attila-díjas költő. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ratk%C3%B3_J%C3%B3zsef

⁶ Helyesen: Ratkó Anna unokaöccse volt. Ratkó Anna (1903 – 1981), szövegíró, népjóléti, majd egészségügyi miniszter, a Ratkó-korszak névadója. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ratk%C3%B3_Anna

E mellett a Berzsenyiben a fölöttünk és a kettővel fölöttünk lévő osztályban is rengeteg barátom és ismerősöm volt, és van a mai napig. Nekik is nagyon jó magyar- és matematikatanárunk volt, akiket most nem akarok név szerint megemlíteni.

A gonosz

Körülbelül ez volt a világom. És emellett volt a történelemtanárunk. Ugye a történelem és a filozófia is nagyon érdekelt engem. Ő történelmet és világnézetet is tanított, s egyben az osztályfőnököm is volt, s abszolút tönkretette a berzsenyis éveim egy részét. Iszonyú rossz viszonyban voltunk! Később aztán kiderült, hogy III/3-as ügynök volt. És olyan is volt! Én akkor ezt nem tudtam. Azt se tudtam, hogy hogy van ez a dolog. Tehát ő egy ilyen párt- és KISZ- ember volt. Mi meg elég kritikusan nőttünk föl, vagyis otthonról is hoztam egyfajta kritikus gondolkodást, meg hát az olvasmányaim, a tanári befolyások is mind afelé vittek, hogy valamilyen kritikával, kérdésekkel nézzek a világra. Ő ezt teljesen leverte! De nem akarom ezt túlpolitizálni, vagy túlidealizálni, mert igazából nagyon rossz jellem volt. Ez volt az igazi probléma. Mert ismerek nagyon jó kommunistákat, sőt a barátaim között is vannak imádnivaló kommunista emberek. Tehát nem ez volt a hendikep, hanem az egész magatartása. És ehhez hozzátartozik az is, bár nem tudom, hogy voltak-e erről információi, hogy az apukám 56 után egy kicsit megütötte a bokáját. Nem ült börtönben. Lehet, hogy még ezt is megszagolta valahogy, mert kifejezetten utazott az ilyen gyerekekre. Voltak okai, hogy pikkeljen néhány gyereke.

Milyen következményeket jelentett ez számodra?

Elmondhatatlan sok rosszérzést jelentett! Verbális abúzusokat. Nem tudom most ezeket fölidézni, és nem is akarom, mert túl hosszú lenne. De nagyon megrontotta ezt az egész időszakot! Az előbb említett két tanár, akikkel össze is lehetett járni, meg sok minden más tette élhetővé a középiskolát. De zajlottak ezek az osztályban, hogy ki jelentkezik a KISZ-be? A KISZ-be való felvétel, a KISZ taggyűlések, az osztályfőnöki órák, mindez komoly tere volt annak, hogy ez az osztályfőnök–történelemtanár jelen volt az ember életében.

KISZ-tag voltál?

KISZ-tag lettem, azt hiszem utolsónak, de azért ez nem volt az életem közepe. De azért ez az osztályfőnök befolyásolta a KISZ-titkárt meg néhány osztálytársamat, vagyis nemcsak egyszemélyes játék volt! S ez azért bonyolultabbá tette az embernek a baráti meg nem baráti közegét ott az osztályban.

Kokárda

Aztán az történt, hogy – na most kéne tudnom az évszámot, mert ugye jegyzik is – amikor ilyen március 15-ei picike kis tüntetések voltak az egyetemisták részéről, talán 1972-ben. Ott aztán kialakult egy olyan helyzet, amikor én egy nagyon idétlen dologra reflektáltam. Kötelező volt sportnapot tartani, hogy a középiskolásokat eltávolítsák az iskolákból, ezért ki kellett vonulnunk a Margitszigetre. És akkor este írtam egy egyoldalas valamit, hogy hát senkin nem volt kokárda, és az milyen ciki, hogy mégiscsak föl lehetett volna tenni a kokárdát. Másnap kiraktam a faliújságra, amit ez a tanár letépett, s vitte az igazgatóhoz. És ebből ügyet csináltak: ki akartak csapni az iskolából. Hogy hogyan jövök én ahhoz, hogy kokárda, meg ilyenekről írok a faliújságra. Harmadikos voltam, és tényleg ki akartak csapni! Tulajdonképpen csak azért nem lett nagyobb következménye ennek, mert az apám bement. Be is hívták egyébként – ugye, ha a gyereket ki akarják csapni, akkor behívják az apját!

Na most az apám nem csak irodalom- és napközis tanár volt, hanem ekkor már pedagógiai újságíró is a Köznevelés című lapnál. Járt is mindenhova riportokat csinálni. Abban a rendszerben kicsit félték az újságíróktól, de még kontaktusa is volt a Berzsényi akkori igazgatójával. Szóval behívták az apámat, s végül abban egyeztek meg, hogy ha el tudja vinni a Pétert valahova máshova, akkor elviheti, és akkor nem csapják ki hivatalosan, és nem rúgják ki az összes középiskolából.

Na most az apám nem tudom hanyadik állásában éppen a Fazekasban is volt napközis tanár, és ott megkérdezte, hogy átvesznek-e engem utolsó évre. Ugye ott is ugyanilyen kiemelt matematika tagozat volt. Végül is így alakult, hogy akkor el kellett mennem a Berzsényiből. Nem tudtam ott érettségizni, és az utolsó, érettségi előtti évet a Fazekas matematika tagozatán kellett töltenem.

Ezt most nem mesélem el, de egy vadregény volt! Tudniillik ez a két iskola volt a két versenystálló. Tehát az olimpiai meg az országos versenyeken egymást figyelte a Berzsényi és a Fazekas matematika tagozata, hogy ki hány első helyet szerez. Úgyhogy nekem ott aztán „vesszőfutásom” volt, mert egyszerre csak bekerült a Fazekas matematika tagozatos osztályába egy berzsényista! Úgyhogy

rajtam próbáltak ki mindent, hogy hogy néz ki egy berzsenyista! Na most én nem voltam olimpiai bajnok, meg semmi ilyesmi nem voltam. Én csak egyszerűen jó matekos voltam, de a kiemelt matematika tagozaton nem voltam zseni. Úgy-hogy elég nehezen telt nekem a negyedik év, viszont a mai napig van két középiskolai osztályközösségem, akikkel össze is járunk osztálytalálkozókra.

Mennyire viselt meg téged ez az iskolaváltás?

Megviselt. Annál jobban csak a Fazekasban töltött első hónapok viseltek meg. Nagyon rossz személyiség volt a matektanárom! Két hónapon keresztül minden órán ki kellett mennem a táblához, és minden órán rajtam gyakorolt, hogy mit tud ez a berzsenyis. És ott ültek az első padsorban a matematikai olimpiakonok, és mit mondjak, én nem voltam egy ilyen matekos. Minden órán rajtam lovagoltak, hogy na, mit tud egy ilyen berzsenyis matekos. Szóval ez még rosszabb volt, mint amikor kirúgtak.

A szüleid hogyan kezelték veled ezt az incidenst?

Nem szidtak emiatt. Még azt se mondták, hogy Péterke ezt nem kellett volna! Ehhez tudni kell azt, hogy az anyám az egészen kicsi korom óta, tehát mondjuk ötéves korom óta nagyon bízott bennem. Egyébként én erre rá is szolgáltam, vagy hogy mondjam. Én nagyon szabadon voltam nevelve, mert egyszerűen nagyon megbíztak bennem. Tehát ekkor is teljesen megértett az anyám, hogy problematizáltam ezen a kokárda dolgon. Nem mintha ő problematizált volna – eszébe sem jutott. De ő teljesen megbízott abban, hogy én tudom, hogy mit csinálok. És hogy egy meggondolt fickó vagyok, még hogyha heveskedek is. Kicsit talán szomorú volt, hogy miért ilyen az iskola. Tudták, hogy ezzel az osztályfőnökkel nagyon sok bajom volt, tehát ténylegesen nagyon sok lelki gondot okozott nekem. Talán azt sajnálta leginkább az édesanyám, hogy a Ratkó és a Pártos Vera nem lesz akkor a tanárom. Mert azt ők is látták, hogy azok nagyon briliáns és nagyon jó emberek és tanárok. Meg hát engem is sajnáltak, hogy akkor most iskolát kell váltanom.

Az apám, ő ugye más volt. Ő a maga módján egy 56-os hagyományt vitt haza. Tehát az ő számára ez egy politikai dolog is volt. Ő azon volt, hogy ne legyen ebből nagyobb balhé. De nemcsak 56-os volt az apám, hanem auschwitzi túlélő is. Ezt azért kell mondanom most, mert ő ezt egyébként letette az asztalra névjegykartként. És nem egy szerencsétlen auschwitzi túlélő volt, ő ellenálló volt.

Egy nagyon erős és markáns emberről van szó, tehát amikor ő bement a Berzsényi igazgatójához, akkor ezekkel ment be, és tudták róla, mind a kettőt. Vagy ha nem tudták róla valahol, akkor ő ezt megmondta. Hogy ő harcolt itt a nációk ellen, és egyébként pedig 56-ban is csinálta, amit csinált. De azt, hogy én egy ilyen pitiáner dolgot elkövetek, mert ez végül is egy pitiáner dolog volt, rossznéven nem vette.

A Stasi fogdájában

Ez ugye harmadikban volt, addigra énnekem már elég sok érdekes történetem volt, amiket most nem fogok mind elmesélni. Megjártam már a Stasi fogdáját is Berlinben, ahonnan hazatelefonáltak az édesapámnak, hogy akkor én ott vagyok az Alexanderplatzon a Stasi pincéjében, és tényleg én vagyok-e a fia, és tényleg turista vagyok-e ott. Semmi különös nem volt, csak éjszaka dekkoltam egy parkban, és kiderült, hogy az ott van a fal mellett. Én azt sem tudtam, hogy ott a fal, de ők azt hitték, hogy át akarok ugrani a falon.

De ugyanígy bevittek engem Őriszentpéteren is, mert a határsávban a római kori kápolnát meg akartam nézni. És akkor bevittek a határőrök, és hazatelefonáltak az édesapámnak, hogy itt van egy gyerek, illegális határátlépésre készül, és tudja-e, hogy itt vagyok. – Apámnak fogalma sem volt, hogy ott vagyok. Mert egyébként nem kellett megmondanom, hogy hova megyek éppen kirándulni. Szóval edzett volt az apám!

És ez csak én voltam, s most nem mondom el a bátyámat és az öcséimet! És ehhez képest, hogy én jó tanuló vagyok, és áttesznek egyik helyről a másikra, és ott is betesznek egy matematika tagozatra, ez inkább csak rajtam múlt, hogy ezt bírom-e.

Egyébként a Fazekasban is lettek barátaim. Alapvetően vegyes érdeklődésű barátaim voltak ott is, és tulajdonképpen a Berzsényiben is. Tehát, akik a matek mellett valamilyen humán érdeklődésűek is voltak.

És tulajdonképpen ez határozta meg a felvételem, vagyis azt, hogy hova megyek továbbtanulni. De azért ez nem volt olyan egyszerű! Ugye az osztályzataim nem voltak olyan jók. Ezek nagyon erős iskolák voltak, és nagyon erős osztályok voltak, tehát nekem nagyon fel kellett kötnöm a gatyeszt. S nem csak matekból! Hihetetlen magas színvonalon kellett teljesíteni! Ugyan alapból jó tanuló voltam,

de azon a szinten már nekem is nagyon kapaszkodnom kellett. Tehát volt egy ilyen adottság, hogy matek, magyar, történelem.

————— És miért pont a Közgáz lett?

Hegelt németül!

—————

Az első forduló az volt, hogy én filozófiára gondoltam, hogy megyek. Mert sok ilyet olvastam, és hát volt egy rokonom-ismerősöm, a Heller Ági – vagy most már Heller Ágnes⁷, már nem él – és az exférje a Hermann István⁸. Hermann István volt az ELTE filozófia tanszékének vezetője ebben az időben. Ez azért tartozik ide, mert ugye én filozófiaí ön-képzőkört is tartottam a középiskolában, a Berzsényiben, ez volt a „KISZ-munkám”, ezt vállaltam, és oda a Heller Ágit hívtam, s rajta keresztül a Vajda Misut⁹, a Zádort¹⁰, a Márkust¹¹. Én akkor még nem tudtam, hogy a Lukács-iskola¹² összes tagját meghívtam. A matek tagozatos osztálytársaim nagy érdeklődéssel vettek részt ezeken a filozófiai önképzőkörokon, úgyhogy én nagyon aktív voltam tulajdonképpen. De ebben semmi politika nem volt, pusztán filozófiai érdeklődésből adódott. TDK-t is írtam középiskolás koromban, amit megmutattam Heller Áginak, mint rokonnak. Felvittem bátoritanul, hogy olvassa át. Nem mondom, hogy túl dicsérő szavakat mondott, úgyhogy nem annyira inspirált.

Aztán, amikor úgy volt, hogy jelentkezni kell a továbbtanuláshoz, akkor elmentem Hermann Istvánhoz, akit most nem mutatok be, anyámnak az unokatestvére egyébként, és egy elképesztően magas színvonalú tudós ember. Hogy akkor én oda jelentkeznék. Ott azért latinul meg görögül is kell tudni, mondta, de hát majd csak megtanulok. De hogy mit tudok? Hát tudok németül, mert németül tanultam. Úgyhogy akkor a polcáról levett egy Hegel kötetet németül, hogy olvassam el, és majd beszéljünk erről. Nem tudom, hogy mit csináltam, de úgy

---

⁷ Heller Ágnes (1929 – 2019), Széchenyi-díjas filozófus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Heller_%C3%81gnes

⁸ Hermann István (1925 – 1986), filozófus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Hermann_Istv%C3%A1n_\(filoz%C3%B3fus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Hermann_Istv%C3%A1n_(filoz%C3%B3fus))

⁹ Vajda Mihály (1935), Széchenyi-díjas filozófus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Vajda_Mih%C3%A1ly

¹⁰ Tordai Zádor (1924 – 2010), Kossuth-díjas író, filozófus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tordai_Z%C3%A1dor

¹¹ Márkus György (1934 – 2016), filozófus, az MTA külső tagja. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1rkus_Gy%C3%B6rgy

¹² A *budapesti iskola*, más néven *Lukács-iskola* filozófusok, gondolkodók Lukács György köré csoportosult köre volt az 1960–70-es években. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Budapesti_iskola_\(filoz%C3%B3fia\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Budapesti_iskola_(filoz%C3%B3fia))

távoztam onnan, hogy akkor én inkább nem megyek filozófusnak, mert hogy ez nekem egy kicsit húzós. Ehhez tudni kell, hogy a Hermann István már gyerekkora óta öt nyelven tudott olvasni. Szóval, köszönöm szépen, de úgy látom, hogy ez akkor mégsem az én szintem!

És akkor az jött, hogy van a matek és a történelem, és a Közgázon ez a két felvételi tantárgy volt. Így aztán nem a Bölcsészkarra mentem, mert ott nem volt matek, és nem mentem a Műszaki Egyetemre, mert ott meg nincsen történelem és magyar. És akkor jelentkeztem a Közgázra, ahol a matek és a történelem is kell.

A közgazdaságtanról semmit ne tudtam. Családi hagyományok nem voltak, nagyjából azt se tudtam, hogy érdekel-e. Azt gondoltam, hogy ez a két érdeklődés valahogy helyet kap ott, vagyis lesznek ilyen órák, tantárgyak.

A ferdeszemű sikerei

A katonaságról érdemes beszélünk? Történt ott veled valami, ami kihatott a későbbi szakmai életedre?

Ugye Kalocsán voltunk, a Forradalmi Ezrednél. Odajöttek a Közgázra és a Jogi karra jelentkezettek, tehát ez a két fajta társaság. A Forradalmi Ezred ugye azért volt „forradalmi”, mert őket vezényelték fel Pestre leverni a forradalmat.

Én minden szempontból nem jól teljesítő katona voltam. Rosszban voltam az – egyébként „forradalmi” – századosommal, de nagyon meglepő módon lövészetből viszont én voltam a legjobb, ami – tekintve, hogy a szemem kicsit ferde – ezért mindenkit egészen meglepett. Szerintem csak azért lettem én a legjobb, mert olyan ferdén hordtak a puskák, hogy ez nálam pont bejött!

Úgyhogy nem jó katona voltam, de volt egy verseny, amin szabadnapokat, két-három nap eltávozást lehetett nyerni. A verseny abból állt, hogy meg kellett tanulni, és vissza kellett mondani kérdések vagy teszt alapján valamilyen katonai szabályzatot. Teljesen életidegen és érthetetlen volt mindenki számára, de én nagyon akartam azt a két-három napot, mert addig nem nagyon kaptam, mert mindig büntiben voltam. Úgyhogy nagyon ráfeküdtem erre. Eleinte nekem se ment a fejembe, mert a dolog teljesen vadidegen volt tőlem, de aztán egyszer csak valahogy rájöttem az egész szabályzat belső logikájára, és attól kezdve megértettem és tudtam. És tulajdonképpen csak én tudtam megtanulni a századból, mert a többiek nem kattantak át erre a másik oldalra.

Nagyon sok értelmetlen jogszabállyal találkozok az ember, vagy legalábbis az egy egészen más logika és világ. De engem nagyon segített az, hogy ha belehelyezkedem abba a logikába, ami alapján az valahogy elkészült, és van belső logikája, akkor megértem, és akkor akár szó szerint is tudom idézni. Mert értem a tartalmát. Tíz vagy száz közül egy ember van így. És az összes többinek akkor tudok segíteni. Azoknak, akik nem tudták felfejteni, hogy mi a logikája. Érdekes módon – ez egy aberrált dolog, mert egy háromnapos eltáv miatti kényszerhelyzetben történt ez az átkattanás – ezzel én nagyon hosszú távon bezsáskoltam egy képességet.

És akkor menjünk is tovább! Ennyit a katonaságról. És a jó barátok, akik hosszan meg is maradtak!

Na akkor: a Közgáz!

A tudást habzsolva

Szerintem kevés kapcsolatot létesítettem a Közgázon, mert én azt úgy fogtam föl, hogy a középiskolában voltak az osztályok, amik jobban vagy rosszabbul sikerültek nekem, mint osztályközösségek, a Közgázon meg ugye az első évben 500 fős évfolyam volt. Ott már azt éltem meg, hogy ez már egy más rendszer ilyen szempontból. A mai szememmel nézve nem éltem intenzív csoportéletet. Az akkori világomban egyébként relatíve jobban éltem csoportéletet, mint ahogy ma visszaemlékezem rá, mert akkor már különböző dolgokkal el voltam foglalva. Partnerkapcsolatok, meg ilyesmi. Amik függetlenek voltak az egyetememtől.

A másik fontos – amit mondtak is, s én azt tényleg úgy vettem –, hogy az egyetemen már nem kell mindenre bejárni. Egyébként szépen jártam az órákra szerintem, de ott már maga választhat ki dolgokat az ember, s ez nekem fontos volt és tetszett. Tehát én inkább ezeket éltem meg, vagy ezek maradtak meg bennem, hogy én az elejétől kezdve ilyen speciális kurzusokat választhattam, és ilyeneket látogattam.

Milyen szakterületen?

Például én már a legelején elmentem a Berend T. Iván¹³ gazdaságtörténeti pro-szemináriumára. Talán már elsős, vagy talán másodikos koromban. Az nagyon

---

¹³ Berend T. Iván (1930), Kossuth-díjas történész, egyetemi tanár, az MTA volt elnöke. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Berend_T._Iv%C3%A1n

fontos volt! Ott gazdaságtörténeti műhelymunka folyt. Összesen jártunk rá, nem is tudom, négyen-öten-hatan. De annál biztos, hogy nem többen. A Berend nagyon komolyan vette az ilyen nagyon fiatal kicsi hallgatókat is. Mondjuk az első alkalommal a kezembe nyomott egy német nyelvű tanulmányt, hogy mindenki olvasson el valamit. Ugye mindent eredetiben kellett olvasni, de még nem volt internet, nem volt lefordítva. Úgyhogy én rögtön kaptam egy német szakszöveget, hogy legközelebb arról referáljak. Na, gondoltam, nem mentem filozófiára, aztán... Ugye én voltam a németes, mert németet tanultam a középiskolában. Tehát voltak ilyen érdekes kihívások. Mások meg angol szakszöveget kaptak.

Akkor volt a Pécsi Vera, meg nagyon fiatal adjunktus tanárok vettek körül minket. Nagyon hamar elkezdtem járni a Chikán Attila¹⁴ vezette Rajk szakkollégiumba. Ugye engem azért nem vettek fel a szakkollégiumba, mert „pesti srác” vagyok. Ezen egy kicsit elszomorodtam egyébként. De akkor ilyen „külső tagként” jártam oda, mert lehetett rendszeresen járni. Ott rengeteget föltöltekeztünk! Nagyon komoly vendégelőadók jöttek. A mai napig meghatározó mondjuk, hogy a Kornai¹⁵ több előadást tartott ott. A *Hiányról* meg az *Anti-equilibriumról*. És azért az nem volt semmi, ott a kvalifikált szakkollégiumi közösségben megvitadni ezeket. Szóval nagyon komoly dolgokkal foglalkoztunk.

Volt egy külön szakszeminárium, amit Chikán Attila tartott néhányunknak. A készletgazdálkodásról meg ilyenekről, amit lehet, hogy így most nehéz érteni, de erősen matek volt, meg egyébként a közgazdaságtanhoz is köze volt. Tehát ott nagyon sok mindent föl lehetett szedni, és kapcsolatokat is a szakkollégiumban.

Mi érdekelt mélyebben ebben az időszakban?

Az első években még nem tudtam, hogy melyik részterület mellett landolnék. Most már nem tudom melyik évfolyamon, de nem nagyon sokadéves koromban Szalai Sándor¹⁶ tartott előadásokat. Hát én a mai napig majdnem kívülről tudom

---

¹⁴ Chikán Attila (1944), közgazdász, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Chik%C3%A1n_Attila#cite_note-1

¹⁵ Kornai János (1928 – 2021), Széchenyi-díjas magyar közgazdász, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kornai_J%C3%A1nos

¹⁶ Szalai Sándor (1912 – 83), Állami díjas szociológus, filozófus, egyetemi tanár. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_S%C3%A1ndor_\(szociol%C3%B3gus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_S%C3%A1ndor_(szociol%C3%B3gus))

azokat az előadásokat! Ilyen kora esti szeánszok voltak, mintha egy szabadkőműves páholy ülne össze! Olyankor megtelt egy szemináriumi terem. Meghatározó egyéniség volt. Ezek nem is hivatalos kurzusok voltak! Ők tarthatták, mi meg mehettünk! Akkor voltak a Bertalan-féle kurzusok. Bertalan László, aki módszertant tanított. Nem is „tanított”, mert ő ugye nem az egyetem alkalmazásában volt tudtommal, de lehetett ilyenre járni. Ezeket zabáltam. Intellektuális kihívás volt, hogy megértsem, mert nem voltak olyan könnyűek. Szóval nem voltam én egy penge zseni, csak kíváncsi voltam. Meg az orientáció. Tehát kerestem, hogy mi az, aminél majd leragadok.

Miért pont a népgazdtervre mentél?

A matek miatt! A matek egyébként egy érdekes történet. Ugye el szoktam mesélni, hogy két vizsgán buktam meg az egész Közgáz alatt, és az egyik a legelső vizsga volt, a másik pedig a legutolsó. Az első a valószínűségszámítás-vizsga volt. Ez a bukás azért hatott rám, jól oda is tett a történet engem. Ugye jöve ebből a kiemelt matematika tagozatról megbukom az 500 fős évfolyamon. Pont én, matekból! Nagyon egyszerű történet. Szóbeli vizsga volt, minden feladatot megoldottam, kaptunk négy-öt feladatot, azzal szépen félre kellett vonulni, megoldani és aztán odavinni Denkinger¹⁷ professzor úrhoz. És azokkal nem volt probléma. De akkor megkérdezte a Denkinger tanár úr, hogy mi a valószínűség definíciója. Ennek egyrészt azért van köze a középiskolai tanulmányaimhoz, mert mi voltunk az a kiemelt matematika tagozat, ahol már középiskolában is foglalkoztunk a valószínűségszámítással. Másrészt mindenki borzasztóan cidrizett ettől a matematikai szigorlattól, én meg nem cidriztem, mert ez nekem így „megvolt” a középiskolából. És akkor mondtam, hogy mi a valószínűség definíciója, de az nem volt szó szerint ugyanaz, mint ami a professzor úr hat centi vastag könyvének második oldalán van. Egyest kaptam: „menjek haza, tanuljam meg!” Ez viszont azt is jelentette, hogy azért helyre lettem téve.

Matematikai vonalon egyébként nekem nem annyira jött be a Közgáz. Vagy az érdeklődésem ment el már a gazdaságtörténet irányába. És aztán egy idő után a gazdaságföldrajz iránt orientálódtam. Foglalkoztatás, statisztika, gazdaságföldrajz, ezekben sok statisztika is volt. És akkor olyanra is jártam. Most tudnom

---

¹⁷ Denkinger Géza (1930 – 2019), matematika tanár, az MKKE, ill. a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) egyetemi docense. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Denkinger_G%C3%A9za

kéne a tanár nevét, de nem tudom. Komoly statisztikai alapokon álló dolgozatokat is kellett ott írni Magyarország legkülönbözőbb gazdaságföldrajzi kérdéseiről.

Az új irány: a város-szociológia

És aztán nagyon hamar váltottam, mert, nem tudom milyen vonalon, de rájöttem, hogy szociológiát is tanítanak. Nekem nem „a” szociológia volt érdekes, hanem a *városszociológia*, amihez a gazdaságföldrajzon keresztül jutottam el. Ez kezdett el érdekelni, vagyis a különböző települések foglalkoztatásának összehasonlítása, a munkahelyek összehasonlítása. És aztán ezzel foglalkoztam, ez aztán ment „befele”, vagy hogy mondjam, amikor a szociológián is lehetett hallgatni órákat, a településen belüli kérdések irányába mozdultam el.

Ladányi János¹⁸ tanítványa voltam. Ő egy nálam körülbelül négy évvel idősebb fiatal tanerő volt, Szelényi¹⁹ tanítványa, vagy talán a munkatársa. Szelényi akkor már éppen nem volt a Közgázon, mert különben az ő tanszéke volt ez egyébként, ahol a Ladányi tanított. Nem is tanszék volt ez, hanem csak egy tanszéki csoportot engedtek meg.

Aztán nagyon jóban is lettünk a Ladányival, nagyon hamar abszolút személyes barátok lettünk, teljesen függetlenül attól, hogy ő tanár én meg diák. Privátilag is éveken keresztül összejártunk. De ez csak a dolog egyik része volt. A másik az az volt, hogy az ökológiával, meg a területi aspektusokkal lehetett megismerkedni. Akkor jelent meg a *Városszociológia*²⁰ című gyűjteményes kötet. Számomra ez mindenképpen érdekes volt.

És akkor zajlottak párhuzamosan a Buvátiban, tehát a Budapesti Várostervező Intézetben²¹ a városrehabilitációs területekhez kapcsolódó, mondjuk azt, hogy szociológiai felmérések. Ahol tehát lakásról lakásra járva felmérték, hogy a rehabilitálandó, felújítandó területeken milyen lakások vannak, azok milyen felszereltségűek, és milyen összetételű családok laknak bennük. Minden lakásról,

---

¹⁸ Ladányi János (1949), közgazdász, egyetemi tanár, az MTA doktora.

¹⁹ Szelényi Iván (1938), Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szel%C3%A9nyi_Iv%C3%A1n

²⁰ Városszociológia. Válogatott tanulmányok. Válogatta: Szelényi Iván. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. Letölthető: <https://mandadb.hu/dokumentum/471799/vrosi0001.pdf>

²¹ Pontosabban: Budapesti Városépítési Tervező Vállalat. (a szerk. megj.)

családról íveket állítottak föl, s ezeket aztán rehabilitációs területenként összesítették is. Nagyon sok területre elkészítették ezt a felmérést, és összesítették városrészenként is ezeket az információkat. Mindezt tulajdonképpen kézimunkával. Tulajdonképpen az érdeklődésemnél fogva megtudtam ezt, és egész egyszerűen bekopogtam a Buvátiba, hogy én hallottam erről, és hogy én megnézhetném-e ezt, és részt vehetnék-e benne, akár mint kérdező.

És akkor az történt, hogy elém rakták ezeket a majdhogynem kézzel, szóval valamilyen Xerox vagy ilyen géppel összerakott táblázatokat. A lakások és a családok összetételét tartalmazta városrészenként, a legfőbb dimenziók szerint, nem százalékosan, hanem naturális számokban. Azt tapasztaltam, hogy ezeket az égvilágon senki semmire nem használta föl, hanem ezek csak úgy „vannak”. Tehát rengeteg munka, rengeteg anyag, és nem csináltak még vele semmit! Mert egy dolog a tervezést megalapozó felmérés, és egy dolog, hogy majd elindul-e valaminek a tervezése. Nem is beszélve, hogy a rehabilitáció elindul-e.

Tehát ott álltak stócban ezek a kötetek. Csinálhatok-e ezzel valamit, volt a kérdésem. Mert engem szíven ütött, hogy itt van egy ekkora anyag, és még semmit nem csinált vele senki. És nem is nagyon lehetett tudni, hogy mit akarnak vele csinálni. Csinálták tovább a felméréseket! „*Ha akarod, akkor csinálsz vele, amit akarsz!*” – mondták. Szűcs István volt az igazgató, és már akkor is ott dolgozott Tosics Iván, Hegedűs Jóska és még más is. „*Hát én valamit megpróbálnék.*” Azt hiszem, ez az egyetem harmadik évében lehetett. Valahogy a Ladányin keresztül hallottam erről, de lehet, hogy valamilyen emberi, haveri, társasági kapcsolatban.

És akkor az történt, hogy ahelyett, hogy elmentem volna a Palatinusra, vagy a Balatonra nyaralni, beültem a forró 30-32 fokos nyári kánikulában, és két-három hétig mást sem csináltam, mint nagy kockás computer papírokra kimásoltam a kezemmel ezeket a táblázatokat. Akkor még nem volt olyan egyszerű, hogy másológépek! Főleg, hogy jövök, egy ilyen senki, és akkor ott lemásoljuk! Kiírtam a kezemmel ezeket a táblázatokat városrészenként, utcánként, épületenként. Utána feldolgoztam, és csináltam ebből egy tudományos diákköri dolgozatot, amivel – azt hiszem, harmadévből – megnyertem az országos TDK versenyt szociológiából.

Aztán csináltam belőle egy másik dolgozatot. Ez még kapcsolódott egyébként a gazdaságföldrajzi vonalhoz is. Ekkor még jobban fel tudtam dolgozni az adatokat, vagy tudtam szerezni még hozzá táblázatokat, ugyanígy kimásolva. És a következő évi TDK-t is megnyertem.

Végül szakirodalommal dúsítva ezt adtam be diplomamunkámnak, majd nagyon rövid időn belül publikáltam is. Szerintem még akkor, amikor diplomáztam, a Medvetáncban²². Ez érdekes volt nekik.

Az adatokból kettő dolog csillantotta fel az érdeklődésemet. Az egyik az, hogy mennyire plasztikusan ki lehetett mutatni azt, hogy Budapest különböző városrészeiben mennyire különböző társadalmi összetételű csoportok élnek. Ugye, azt mindenki tudja, hogy ez a Rózsadomb, az meg Kőbánya, de azért ezeket statisztikákkal, számokkal kimutatni nagyon nagy újdonság volt nekem. Nagyon markánsan lehetett látni az iskolai végzettség szerinti eloszlásokból, hogy mennyire markánsan különböző összetételű emberek élnek a különböző városrészekben. Ezt ki lehetett mutatni, és elemezni is lehetett, és ami látható volt, az a nemzetközi városszociológiai irányzatokhoz hasonló volt.

A másik, ami talán még érdekesebb volt nekem, az az, hogy én külön vizsgáltam mondjuk az Erzsébetvárosnak a ház szintű – bocsánat, tehát házak szintjén is lehetett ezeket a lapokat kimásolgatni – társadalmi és lakásösszetételét. Tehát gyönyörűen ki lehetett hozni, hogy az Erzsébetvárosban mennyire különböző összetételű a lakosság az Erzsébetvárost körbevevő főutak épületeiben, tehát az Andrássy út, a Rákóczi út, a Kiskörút és a Nagykörút vonalában, és mennyire egészen más összetételű beljebb, illetve – ha úgy tetszik – ugyanannak a városrésznek az árnyékosabb részein. Tehát a különböző középszintű területeken, vagy ha úgy tetszik: városrészeken belül is rendszerszerűen mennyire különböző összetételű emberek élnek.

Nem emlékszem, hogy a szakdolgozatomban vagy a Medvetáncban már – mert nem ugyanazokat a dolgozatokat adtam le (közben állandóan dolgoztam) – különböző szegregációs mintákat fogalmaztam meg, amivel egyébként új dolgokat

---

²² Medvetánc: az ELTE és Közgazdaságtudományi Egyetem 1981-től 1989-ig negyedévente megjelenő társadalomelméleti folyóirata. Részletesebben: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Medvet%C3%A1nc>

akartam előhozni. Azt gondolom a mai napig is, hogy ez sikerült is. Ennek ellenére a hazai visszhangja minimális volt. Még a tanárom, Ladányi János sem értékelte eléggé. Azt hiszem, más elképzelései voltak.

Én már akkor sem általánosságban beszéltem a szegregációról, hogy az milyen rossz dolog, hanem *különböző szegregációs mintákat* mutattam meg. Hogy településrendben, településrész-nagyságrendben, illetve ház-, sőt lakásnagyságrendben is különböző szegregációs típusok vannak. Ez a kérdés engem intellektuálisan is inspirált. Nagyon szerettem a statisztikát, és ezeket nagyon szépen lehetett ilyen güzü, de egyszerű statisztikai módszerekkel kimutatni.

Számítógépet tudtál már használni ehhez valamennyire?

Nem. Semmit. Ez nekem nagyon fontos, hogy vettem az erőt, és sziszifuszi módon dolgoztam. A Buváti már használhatott, én még nem.

A Buvátival megmaradt a kapcsolatot?

Az emberekkel közben összebarátkoztunk, sőt a volt feleségem is ott dolgozott. Bár ők nem értették akkor még, hogy én mit csinálok, de hát az más dolog!

Úgyhogy ez meg is határozta a közgázos éveimet.

Merre tovább?

Ehhez képest a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadóhoz mentél el először dolgozni. Miért? Hogyan?

Így van. Ugye én már akkor is egyszerre párhuzamosan legalább két-három dolgot csináltam. Az egyetemen kérdőíves kutatásokban is elkezdtem részt venni. Ladányi elküldött engem ilyen interjúk meg kutatói helyzetekbe is. De ez független volt például a szakdolgozatomtól vagy a TDK-tól. Ezek inkább ilyen szegénytelepi interjúk voltak, de aztán később voltak gazdaságföldrajzhoz kapcsolódóak is. Településekre menni, összeírni, megnézni, városi tanácsokon tervanyagokat kérni, és akkor azt dolgoztatban feldolgozni. És zajlott még több más dolog is. Szerintem akkor én már Laki Misinek²³ is dolgoztam. Tehát a Szövetkezeti Kutatóintézetben vállalati gazdaságtani esettanulmányokat írtam.

---

²³ Laki Mihály (1946), közgazdász, az MTA doktora. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Laki_Mih%C3%A1ly_\(k%C3%B6zgazd%C3%A1sz\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Laki_Mih%C3%A1ly_(k%C3%B6zgazd%C3%A1sz))

Oda hogy kerültél?

Még nem mondtam, hogy rengeteg prosezemináriumot kipróbáltam, és a Laki Misi lakásszemináriumokat tartott, tehát a lakására kellett járnom. Nem voltam egyedül, tehát rendes szeminárium volt, és akkor az engem nagyon érdekelt. Laki Misi egy zseniális ember! És penge okos! Akkoriban voltak kutatásai, amiben részt vehettem. Szóval elég sok mindent fogyasztottam. De ez nem jelentett egy határozott irányt. Ezek csak úgy érdekeltek!

De munkahely! Hát figyelj! Vége volt az egyetemnek. Először is el kellett kerülni a második katonaságot! Valahova el kellett mennem dolgozni. Nem tudtam, hogy hova menjek. Fogalmam se volt! Volt ez, ami leginkább érdekelt, ezek a városszociológiai dolgok. Azt hiszem, a Buvátiban egyszerően nem volt emberfelvétel. Ez úgy kézre állt volna. De így fogalmam se volt, hogy ezzel az érdeklődéssel hol lehet elhelyezkedni.

Az is lehet, hogy az apám révén kerültem a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadóba. De ezt nem tudom. Ennek azért van esélye, mert az apukám a sok-sok mellék-munkája során korábban a KJK könyvtárában is dolgoztatott. Tehát lehet, hogy látta, hogy én nem tudok hova menni dolgozni, és lehet, hogy ő mondta nekem, hogy próbáljam meg ott. Vagy lehet, hogy ő szólt ott valakinek. De hát ő azért nem volt ott egy igazi alkalmazott korábban se.

És fölvettek segédszerkesztőnek. Sok könyvet kiadtak, szükségük volt segédszerkesztőre.

Mit csinál egy segédszerkesztő?

Egy szerkesztő a KJK-nál nem árt, ha ért a közgazdaságtanhoz, másfelől nem baj, hogyha bírja a magyar nyelvet rendesen, tehát abban van egy ilyen filozofos vonal is, mondjuk. De ezt inkább csak úgy ráolvasom. A segédszerkesztőnek az a feladata, hogy a kéziratokat, amiket adnak neki, azokat nyelvhelyességi szempontból helyre rakja.

Tehát olvasószerkesztő?

Nagyon hasonló az olvasószerkesztőhöz, de azért, ha vannak javaslatai, hogy valami hosszabb vagy rövidebb, vagy fölösleges, vagy a szerkezete nem túl jó a meglátása szerint, vagy a logikája akkor azt is jelezheti.

Nagyon rövid ideig voltam segédszerkesztő, megmondom őszintén, mert megcsillantották előttem azt is, mivelhogy egy jó eszű, fiatal, Közgázt végzett krapek-ként, vagy nem tudom, hogy mit néztek ki belőlem, vagy egyszerűen csak kipróbáltak, hogy csináljak olyan tevékenységeket is, amik igazából szerkesztői tevékenységek.

A szerkesztői tevékenység meg már abból áll, hogy pásztázom az aktuális szakirodalmat. A területem a magyar szakirodalom volt, tehát a magyar közgazdasági szakirodalom, és hogyha látok valami olyat, ami szerintem figyelemreméltó és megjelenésre érdemes lenne, nem mint kész mű, hanem mint valami gondolat vagy téma vagy kezdemény, akkor kezdek el tárgyalni, finoman tárgyalni a szerzőkkel. Szóval keressek fiatal szerzőket, érdeklődjem meg, hogy lenne-e kedvük könyvet írni, és ha lenne, akkor azt a főszerkesztő felé is jelezzem. És akkor egy ilyen interakció alapján akár eljuthatunk szerződésig is. Hogy készítsen egy művet, írjon egy könyvet a Kiadónak megjelenésre. Vagy ha valaki lead egy kéziratot, akkor ott kezdek el tárgyalni a szerzővel most már komolyabban, az egésznek a témájáról, struktúrájáról. És aztán írjon róla egy szerkesztői rezümét vagy jelentést, javaslatot, ami részben a főszerkesztőnek szól, részben a szerzőnek, hogy mit kéne korrigálni. Hogy megjelenhet-e, megjelenésre érdemes-e, illetve mi az, amit módosítani kéne benne ahhoz a kéziratot, hogy azt utána ténylegesen el lehessen kezdeni komolyan szerkeszteni.

Elég hamar adták ezt a lehetőséget nekem. És ez nagyon illeszkedett hozzám. Tehát eljártam konferenciákra, olvastam a folyóiratokat, próbáltam érdeklődni, és próbáltam az érdekesebb vagy figyelemreméltóbb produktumokat és szerzőket behálózni, beszervezni. És ha beadtak kéziratokat, akkor arról szerkesztői véleményt kellett írni. Úgy tűnik, hogy mindezt jól csinálhattam, mert segédszerkesztő tulajdonképpen egy minimális ideig voltam, tehát néhány hónapig vagy egy fél évig talán, és utána már szerkesztő is lehettem.

És akkor mit csináltam? Tulajdonképpen segítettem tető alá hozni különböző olyan műveket, amiket akkor is láttam, meg ma is tudom, hogy akkori fiatal közgazdászok követtek el, a legkülönbözőbb témakörben. Ezek a témák engem nem feltétlenül érdekeltek. Nagyon sokat kellett dolgozni egyébként ezekkel a könyvekkel, mert egyes közgazdász szerzők tudnak egészen pocsékul írni! És főleg: nem látják az egész szerkezetét! Hogy ezek a könyvek valamennyire olvashatóak és érthetőek legyenek, azon nagyon-nagyon sokat kellett dolgozni a szerzővel is,

mert az egészét mégsem írhatja át a szerkesztő, és aztán a szerkesztőnek is nagyon sokat kellett azokkal dolgozni. És olyan témákból, amik sem akkor, sem ma nem érdekeltek igazából. Bár akkor beleéltem magam a készletgazdálkodás meg a minőségbiztosítás meg ilyen mai szemmel is különös témákba.

Kis nevek és nagy nevek

Mennyire volt átpolitizált ez a terület?

Nagyon hierarchikus volt ez a KJK, és ez meghatározta, hogy én milyen területen dolgoztam. Alapvetően vállalatgazdasági

könyveket szerkesztettem. Talán ez is volt annak az alszerkesztőségnek a neve, ahol egyébként hárman voltunk. Külön szerkesztőségben voltak azok, akik a lefordított műveken, tehát a külföldi szakirodalom magyar kiadásán dolgoztak, és szintén külön futottak a „nagyobb nevek” könyvei. Ezek a könyvek szintén két nagy halmazra oszlottak. Az egyiket nagyon elnagyoltan a reformközgazdászok könyvei jelentették, s most tényleg a komoly reformközgazdászokra kell gondolni, a másik halmazt pedig az „elvtársak” könyvei. E két utóbbi csoportba tartozó szerzőkkel kizárólag a KJK vezetője és a helyettese foglalkozott. Tehát ők tárgyaltak a reformközgazdászokkal és az elvtársakkal. Az elvtársaknál nem a legrosszabb nevekre kell gondolni, tehát Csikós Nagy Bélától²⁴ kezdve Tímár Mátyáson²⁵, Bácskai Tamáson²⁶ át Nyers Rezsőig²⁷, s most hosszan sorolhatnám. Tehát ezek az emberek, akik egyébként közgazdászok, általában évente leadtak egy kéziratot. Ez meg volt velük beszélve, s ez jó volt a kiadónak is egyébként, mert ezek azért biztos és komoly művek voltak. Velük viszont csak a vezetőség foglalkozott. De jóban voltak a reformközgazdászokkal is. Tehát itt a Kornait meg másokat is kell említeni. Ezeket a KJK adta ki, de ezeket vállalnia is kellett a KJK-nak. Mivel a KJK „elvtársilag” is szoros és napi kapcsolatot tartott az elvtársakkal,

---

²⁴ Csikós Nagy Béla (1915 – 2005), közgazdász, akadémikus. Az Országos Árhivatal (később: Országos Anyag- és Árhivatal) elnöke. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Csik%C3%B3s_Nagy_B%C3%A9la

²⁵ Tímár Mátyás (1923 – 2020), közgazdász, pénzügyminiszter, majd a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tim%C3%A1r_M%C3%A1ty%C3%A1s

²⁶ Bácskai Tamás (1925 – 2007), közgazdász, egyetemi tanár, a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A1cskai_Tam%C3%A1s

²⁷ Nyers Rezső (1923 – 2018), közgazdász, politikus, egyetemi oktató. Az 1960-as években kidolgozott gazdasági reformok egyik vezéralakja. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Nyers_Rezs%C5%91_\(politikus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Nyers_Rezs%C5%91_(politikus))

mint kiadó, így abban a helyzetben voltak, hogy ezeket a reformközgazdászokat is ki tudták adni. Senki nem tud olyat, hogy a reformközgazdászoknak asztalfiókba kellett volna dolgozni. Tehát például a Liska²⁸ is megjelenhetett.

Mivelhogy különböző hullámok voltak a magyar gazdasági reformgondolkodásnak, ezeket mind túl is élte a KJK. Ezt nagyon jól csinálták! De hát volt, amikor preferált volt ez a kör, és volt, amikor diszpreferált volt.

Ki volt az igazgatója a kiadónak?

Abszolút ismeretlen ember volt Cotel Kornélnak hívták. Egy „osztályidegen”, arisztokratikus ember volt, viszont volt neki egy helyettese, aki egyben a párttitkára is volt a kiadónak. És most bocsánatot kérek tőle utólag is, de nyilván az összekötő is volt a Belügy felé. Ez a Dalos Tibor volt, aki mindenért tartotta a hátát. Erős ember volt, bent volt a rendszerben, s nem volt olyan, amit ne tehetett volna meg. És tartotta is a hátát, és vállalta is bárminek a kiadását.

Összesen két vagy három évig voltam a KJK-ban, ezalatt a legnagyobb dobás föltétlenül a Samuelson²⁹ megjelentetése és a Max Weber³⁰ kötet kiadása volt. Óriási dobás volt mind a kettő. Ezen a Kertesi Gábor³¹ féle szerkesztőség dolgozott. Meg a Patkós Anna féle szerkesztőség. Ők más szobákban ültek, bár nyilván kapcsolatban voltunk egymással.

A KJK másik nagy profilja a Magyar Közlöny kiadása volt. Tehát az összes jogszabályt a KJK adta ki, amit később a rendszerváltás körül áttranszformáltak elektromos Jogtárrá. Tehát üzletileg is nagyon jól vezetett kiadó volt a KJK.

Nagyon hamar leléceltem onnan egyébként, mert nem volt az érdeklődésemnek való. Nem mondom, hogy rosszul éreztem volna magam, sőt nagyon hamar megkaptam a lehetőséget, hogy szerkesztőként dolgozzak. De nekem ott túl sok

---

²⁸ Liska Tibor (1925 – 1994), Széchenyi-díjas közgazdász, egyetemi tanár, a róla elnevezett *Liska-modell* kidolgozója. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Liska_Tibor

²⁹ Paul Samuelson (1915 – 2009), amerikai közgazdász, a modern közgazdaságtan egyik megalapozója. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Paul_Samuelson

³⁰ Max Weber (1864 – 1920), német közgazdász, szociológus. A modern szociológia egyik alapítója. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Max_Weber_\(szociol%C3%B3gus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Max_Weber_(szociol%C3%B3gus))

³¹ Kertesi Gábor, közgazdász, az MTA doktora. Részletesebben: <http://econ.core.hu/in-tezet/kertesi.html>

volt a kávézás, a lassúság, a szünet. Tehát nagyon-nagyon más volt a ritmus, mint amit én igényeltem. Úgyhogy nagyon hamar sikerült elérnem, hogy otthon szerkessek. Akkor icipici gyerekeim voltak, s óriási előny volt, hogy én otthon dolgozhattam, egy másfél-szer kétméteres kis lukban. Viszont nagyon intenzíven tudtam, akár éjszaka is dolgozni, és így sokkal többet tudtam elvégezni, mint bent a szerkesztőségben. Ugye, egy szerkesztőségben állandóan folyik a locsifecsi, a pletyka, a sztorizás, a kávézás.

Amikor otthondolgozós lettem, akkor is teljesen meg voltak velem elégedve. A Dalos feltétlenül: hogy tudok szerezeni szerzőket, tudok hozni fiatal közgazdászokat, akik kiadáshoz jutnak. Hozzájuk a folyóirat- és szakirodalomolvasás és a konferenciajárások révén jutottam el. Részben aztán ezek a szerzők is mondtak ötleteket, felhívták a figyelmemet valamire. Szóval ez egy „jártasság” volt, de ezt azért meg kellett szerezni, ha az ember nem csak a helyesírási hibákat akarja javítani. Na de azért el akartam jönni onnan!

Közismert szociológusok között

Az Akadémia Szociológiai Intézetébe mentem dolgozni, de nem kapcsolatok révén kerültem oda. Lehet, hogy a Ladányitól érdeklőd-

tem, s mondta, hogy a Ferge Zsuzsa³² ott dolgozik, nézd meg! De semmilyen kapcsolatom nem volt! Tulajdonképpen csak bekopogtam, konkrétan a Ferge Zsuzsához, teljesen ismeretlenül. Hogy valamit ott lehetne-e dolgozni. Ennyi.

És a Zsuzsa először kipróbált, hogy tessék itt van, éppen foglalkozik most a környezettanulmányok problémájával, hogy mit környezettanulmányoznak az embereken ezek az apparátusok. Főleg a szociális apparátusok. Ezeket dolgozzam föl, csináljak ezzel valamit, mert ez valamilyen kutatásnak valamilyen része. Még azt se tudtam, hogy milyen kutatásnak milyen része.

Megcsináltam, tetszett neki, nekem viszont nem volt semmi különös. Mert én akkor már – pénzkeresés miatt – a Népi Ellenőrzési Hivatalnak³³, vagy mi az istennek is dolgoztam. (Egyébként nagyon érdekes közgazdasági munkát lehetett

---

³² Ferge Zsuzsa (1931), Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ferge_Zsuzsa

³³ Helyesebben: Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (KNEB). Lásd: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/xvii_nephatalmi_es_kulonleges_feladatokra_alakult_bizottsagok_1945 (a szerk. megj.)

ott végezni.) Ez ilyen megbízásos szerződéses munka volt. Tehát nekem ez nem volt különös, hogy ránézni úrlapokra, és azokat elemezni, és azokról valamilyen elemzést leírni.

Akkor indult a Szociológiai Intézetben belül egy kutatás, amit Ferge Zsuzsa vezetett. A szegénység újratermelődéséről szólt, persze volt egy szofisztikáltabb neve, a szegénység reprodukciója, vagy valami ilyesmi. Volt egy alapstábjuk, aminek volt négy vagy öt státuszban lévő embere, és ahhoz kellett még ember. Felvettek, három másik fiattal, Krémer Balázssal³⁴, Závada Palival³⁵ és Óry Csabával³⁶ együtt. Nem státuszba, hanem a kutatási pénzre, egyéves munkaszerződéssel. A hosszabbítás mindig attól függött, hogy a következő évben folytatódik-e az vagy egy másik kutatás. Ez 1982 körül lehetett. Így dolgoztam végig, 12 éven keresztül. Soha státuszba nem kerültem.

A státuszokkal kapcsolatban egyébként mindig harcok voltak. Még most, ezer év után is, például Losonczi Ági³⁷ még most is szomorkodik, hogy amikor a Szociológiai Intézethez két új státusz érkezett, akkor nem ő kapta meg, hanem a Zsuzsa csoportja. De én nem azok közé tartoztam, akik státuszba kerültek volna. A részemről ez nem volt feskő. Valószínűleg azért, mert meglehetősen bíztam magamban, s ezért nem frusztrált ez a dolog. A családomat inkább frusztrálta, tehát a feleségemet, mert hogy a gyerekek még kicsik voltak, s nincs biztos állásom. De igazából én baromira bíztam magamban, és egy picit úgy éreztem, hogy én úgyis „pótolhatatlan” vagyok. Most ez jó vagy rossz elképzelés volt, azt nem tudom. De ezt később is sok helyzetben gondoltam, hogy én „pótolhatatlan” vagyok, úgyhogy nekem sok bajom nem eshet. De lehet, hogy nem jött volna be mindig. Ezt most így utólag nem lehet megítélni.

Amikor odakerültem, akkor én már többet publikáltam, mint a csoport bármelyik tagja. Mondjuk a Szalai Julit³⁸ kivéve. De a csoportban státuszban lévő öt

---

³⁴ Krémer Balázs (1957), szociológus, szociálpolitikus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kr%C3%A9mer_Bal%C3%A1zs

³⁵ Závada Pál (1954), Kossuth-díjas író, szociológus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1vada_P%C3%A1l

³⁶ Óry Csaba (1952), jogász, szociológus, politikus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C5%90ry_Csaba

³⁷ Losonczi Ágnes (1928), Széchenyi-díjas szociológus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Losonczi_%C3%81gnes

³⁸ Szalai Júlia (1948 – 2022), szociológus, az MTA levelező tagja. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szalai_J%C3%BAlia

ember, az messze nem publikált annyit, mint én. Mert addigra én azért folyamatosan csináltam azokat, amiket a Közgázon elkezdtem, és én elkezdtem telepinterjúkat is csinálni, telepkutatásokban részt venni.

Teljesen saját vállalkozásként?

Nem, mindig kapcsolódtam valamihez. Saját „vállalkozás” az volt, hogy megkerestem azokat, akik ilyet csináltak. És folyamatosan csináltam, s publikáltam is belőle. Nagyon szerettem, és szerintem nagyon jókat publikáltam. Ugye részt vettem a Solt Ottilia³⁹ félre Tripolisz⁴⁰-kutatásban, az Ottilia tanított meg engem igazán szegénytelepeken interjúzni. Ő személyesen vitt el. A Ladányi-Csanádinak⁴¹ is folyamatosan voltak ilyen kutatásaik, és akkor odamehettem kérdezőbiztosnak. Aztán volt, amikor önállósítottam magamat, és saját kutatást csináltam belőle. Ha úgy tetszik, sokszor saját szakállamra, tehát kutatási megbízásom nem volt. Volt, hogy kérdezőbiztosként dolgoztam, de volt, amiből aztán én csináltam publikációt. Mert én rámentem komolyabban egy-egy telepre, és csináltam egy-egy önálló munkát belőle.

Ugye volt az Ottilia, volt a Ladányi és volt a Berkovits⁴². Ugye a Berkovitsnak volt az Újpest-kutatása, amit a Népművelési, vagy Művelődéskutató(?) Intézet, tehát a Vitányi⁴³ féle intézet⁴⁴ számára csinált, s rajta kívül Kozák Gyula⁴⁵ is, Zsille Zoltán⁴⁶ is részt vett. Most más név nem jut eszembe, de nagyon érdekes és jó emberek voltak. És az Újpest-kutatásban is rengeteget interjúztam és ezekből saját tanulmányokat publikáltam.

---

³⁹ Solt Ottilia (1944 – 1997), szociológus, politikus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Solt_Ottilia

⁴⁰ Angyalföld északi részén elhelyezkedett egykori barakk-telep népszerű neve. Részletesebben: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Fels%C5%91bikar%C3%A9t>

⁴¹ Csanádi Gábor (1949), szociológus

⁴² Berkovits György (1940 – 2018), író, szociológus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Berkovits_Gy%C3%B6rgy

⁴³ Vitányi Iván (1925 – 2021), szociológus, politikus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Vit%C3%A1nyi_Iv%C3%A1n

⁴⁴ Vitányi Iván 1980-tól kezdve már a Művelődéskutató Intézet igazgatója volt. (a szerk. megj.)

⁴⁵ Kozák Gyula (1941), mérnök, szociológus. Részletesebben:

http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:eletrajzok/kozak

⁴⁶ Zsille Zoltán (1942 – 2004), szociológus. Részletesebben: <https://multkor.hu/cikk.php?id=18711>

Hogy jutottál el ezekhez a kutatásokhoz?

Bekopogni!

Általában bekopogtam. Így, ahogy most mondom. Nekem nagyon korai tapasztalt volt – most ez tök fura, de ezt szoktam másoknak is mondani, akiknek ilyen problémáik vannak –, hogy bátornak kell lenni, és be kell kopogni! Ki kell próbálni! Hát vagy igen, vagy nem! Vagy szükség van az emberre, vagy nem! Abban az időben interjúztam a TK-nak is, tehát a Tömegkommunikációs Kutatóintézetnek. Az ember kereste ezeket a kérdőívezéseket, interjúzásos lehetőségeket. Egyszerűen mint pénzkeresési lehetőséget is. És persze érdekelte is az embert. Ezek segéd munkák, ha úgy tetszik, de azért lehet élvezettel csinálni. Aztán persze, amikor otthon éjszaka le kell gépelni, az nagyon húzós meg fárasztó. De hát azért ezek nagyon érdekes dolgok! De azért a TK-nak tényleg csak a pénzért dolgoztam, abból nem csináltam semmit. Az Újpest-kutatásból csináltam, mert nagyon érdekelt. Amiket le kellett szállítani a Berkovitsnak, azzal Berkovits csináljon, amit akar, de én találtam egy-két olyan dolgot, amiért külön dolgoztam. És akkor azt megcsináltam kutatási pénz nélkül!

Tehát nem teljesen kezdőként kerültem a Szociológiai Intézetbe, hanem tulajdonképpen már volt annyi publikációm, mint ott többeknek, másoknak több év alatt se. S ez biztosságot adott az embernek. Az eddigiek úgy is összefüggenek, hogy az Intézetben én lettem a „lakásspecialista”. Már a Buvátiig is visszamezőn, de a szegénykutatásnak is volt iskolai lába, foglalkoztatási lába, lakás lába meg egészségügyi, meg hadd ne soroljam fel, milyen lába. S akkor ez olyan triviális volt, hogy itt van ez a krapek, ezt úgyis érdekli ez, s akkor csinálja a lakásrészt ennek a kutatásnak. A többiek meg csinálták a többi részét.

Amikor túl sok az adat!

Ezek a kutatások évekig tartottak. „Repró”-kutatásnak hívtuk, hivatalosan Társadalmi reprodukciós (vagyis újratermelődési) folyamatok kutatás volt a neve. Brutálisan nagy kérdőívek voltak. Olyan kérdőívek készültek, hogy egy kétkötetes kérdőívet kellett lekérdezni. Ebből írta aztán Zsuzsa a Társadalmi újratermelés és társadalompolitika című könyvét. Amiben egyébként csak igen moderáltan használta fel a kutatási empiriát. Mert egyébként a végén már akkora kérdéssorok alakultak ki, hogy az életben senki nem tudta volna földolgozni. Na, nem is dolgozta föl!

Három generáció volt lekérdezve, annak minden családtagja, szóval egy brutálisan, tematikában, mindenben szétterjedő kutatás volt. Iszonyú nagy adathalmaz. Nekem az volt a becsípődésem egy idő után, hogy hogyan lehet számítógépes módszerekkel életúttípusokat modellezni és feldolgozni. Ennek utána is olvastam a nemzetközi szakirodalomban, nagyon sokat próbálkoztam. Legalább egy fél vagy egy évem elment egy computeressel, akivel megpróbáltuk valahogy felállítani ehhez a megfelelő szoftvert, de a lényeg, hogy ez abszolút nem sikerült. Ehhez egészen szofisztikált számítástechnikai módszerek szükségesek, amik ma már lehet, hogy rendelkezésre állnak, de én akkor erről arrébb léptem.

Nem is feladatomból volt, inkább önként vállalt dolog volt, hogy annyira nem volt feldolgozva ez a hatalmas nagy kutatási anyag, hogy a végén, mint legfiatalabb, énnekem kellett megfognom, mint egy „brigádvezető” a kutatást, hogy ebből már valamit rakjunk össze. És így rakott össze ebből a csoport egyetlen kiadható dupla kötetet, egy házi, akadémiai intézeti kötetet. Hogy legalább csináljunk már valamit ebből a több évig tartó kutatásból.

Mennyire volt jól szervezett az a kutatás egyébként?

A vége, vagyis az elemzés és a feldolgozás, az nulla szervezettségű volt. Maga az adatfelvétel, tehát a kérdőívek kialakításától egészen a computeres rögzítésig az flottul szervezett volt. Rengeteg teammunkával. Módszertanilag nagyon sokat tanultam belőle a későbbiekre vonatkozóan, amit most nem is fogok elmondani. Az egy szakmai előadás lenne.

De azért jól érezted itt magad, ugye?

Ez nem volt kérdés! Úgy éreztem, hogy itt érdemi munkát tudok végezni. Az, hogy én mellette balkézről telepinterjúkat is csináltam, az ettől teljesen független volt. Mert ez nekem fontos volt! De hát más életszakaszomban is fontos volt, hogy ezt is, meg azt is csinálom, ami nagyon érdekel. S emberileg is jól éreztem magam! Ez nem csak munkahely volt, hanem az életem egy komoly területe. Tizenkét évig voltam a szoclerájban, ha szabad ezt így mondani.

Az előző kutatás után elkezdődött egy szociálpolitikai kutatás, ugyanott. Ez arra irányult, hogy hogyan lehetne egy szociálpolitikai rendszert létrehozni Magyarországon. Ott is különböző témák alakultak ki, és ott is a lakáspolitikai részt kaptam. Ez is még a nyolcvanas évek elején volt. Valami elmondhatatlan, háromso-

ros neve volt ennek a kutatásnak. A kutatás egyébként a Szetára⁴⁷, mint rendszert provokáló szervezet tevékenységére is reflektált. (A Szetában egyébként alapítása óta én is részt vettem. De ezt most átugorjuk.)

Úgy fogalmaztam meg ezt a nagy kutatást, hogy ez egy ilyen „időhúzó kutatás”. Nem tudom, ismered-e a politikának ezt a fajta működését, amikor nem csinálunk, nem lépünk, hanem odaadjuk az Akadémiának, hogy kutassátok. Csináljatok koncepciót! „Én már foglalkozom vele”, mondja az állam, „én is komolyan veszem ezt a kérdést, de kutassátok, aztán majd meglátjuk, hogy mi jön ki belőle!” Hát, nem biztos, hogy a kutatásra kíváncsiak, hanem arra várnak, hogy a politikai helyzet hogyan alakul! Én ezt így gondolom, lehet, hogy más másképp gondolja. Biztos, hogy Ferge Zsuzsa ezt másképp gondolja. Mi egyébként komolyan vettük. Nagyon komolyan vettük.

A lakáspolitikai szakértő

Nekem azon kellett dolgoznom, hogy hogyan lehet kialakítani egy működőképes és amúgy szociális lakáspolitikai rendszert. Egy olyan közegben, amit szintén ki kellett találni. Tehát egy újfajta tanácsi-önkormányzati rendszerben, ahol mások a jogosítványok és a finanszírozási és a hierarchikus leosztás, mint volt abban a bizonyos létező szocializmusban. Vagyis ez egy államreformhoz is kapcsolódott. És akkor ehhez jött a társadalombiztosítás, mint nagyon fontos finanszírozási rendszer átalakítása, a segélyezési rendszer és aztán maga az intézményrendszer, az irányítás miniszteriális és lokális szinten. Tehát egy rendszertervezés volt, aminek különböző részeit próbáltuk tervezni. Nagyon sok nemzetközi tapasztalatot is fölszívtunk.

Én a lakáspolitikai koncepciókkal foglalkoztam. Ilyen munkálatok máshol is folytak a nyolcvanas években, csak nem kutatás név alatt. Például az MSZMP KB Társadalomtudományi Kutatóintézetben és a KISZ-ben is volt egy ifjúságpolitika és lakáspolitikai csoport. De a tanácsi vonalon is, tehát a Fővárosi Tanácsnál, illetve a Tervhivatalban is, a Pénzügyminisztériumban is dolgoztak ilyen témában. Tehát sok helyen folytak ilyen koncepciókészítő vagy reformmunkálatok. Ezeket

---

⁴⁷ Szegényeket Támogató Alap. 1979-ben alakult, a hatalom által illegálisnak számító civilszervezet. Részben ennek bázisán jött létre a későbbi Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szeg%C3%A9nyeket_T%C3%A1mogat%C3%B3_Alap

csak azért említem, mert ezek folyamatosan termeltek koncepciókat, amelyeket az akkori egyeztetési mechanizmusok okán mindig megküldtek a Magyar Tudományos Akadémiának véleményezésre. És ha az Akadémiának megküldték, akkor az mindig rögtön átküldte a Szociológiai Intézetbe, onnan meg rögtön a Ferge-csoportba, ők meg nekem.

Nagyon vicces volt! Huszonvalahány éves voltam – ugye most a nyolcvanas évek első felében vagyunk –, és ha az Országos Tervhivatalnak született egy lakáskonceptiója, akkor az pár napon belül már az én asztalomon landolt, hogy írjak arról szakvéleményt. Azt mint a Magyar Tudományos Akadémia szakvéleménye részben juttassam el az Országos Tervhivatalnak, részben a különböző megbeszéléseken képviseljem. Mert voltak megbeszélések is: összehívták a szakszervezetet, a KISZ-t, az Akadémiát, az ilyen minisztériumot, az olyan minisztériumot, a Nőtanácsot, a Hazafias Népfrontot, és megvitatták a koncepciót, és véleményezték. Tehát elég érdekes volt. Szerintem lötyögött rajtam a feladat, de egyébként profilomba illett. Kapcsolódott hozzá kutatás is, meg publikáció is. Így aztán semmilyen kisebbségi érzés nem gyötört. Ellenkezőleg, nagyon markánsan ezeket a szakértő véleményeket megfogalmaztam, képviseltem az álláspontomat. Legfeljebb az nem volt világos, hogy mi köze ennek a Magyar Tudományos Akadémia álláspontjához. De ezt egyébként senki nem kérdezte!

Mindezek kapcsán nagyon sok szakmai kapcsolatom alakult ki lakáspolitikával foglalkozó emberekkel, és nagyon sokat tanult is ebből az ember. Meg nagyon sokat kellett gondolkodni.

Mi történt ezután?

Párhuzamos szálak

Ahhoz most néhány párhuzamos szálát be kell hozni. Említettem, hogy a legelejétől kezdve részt vettem a Szetában, egyébként oda is azért hívtak az Ottilia, mert már dolgoztam szegénytelepeken. S mi már jóban is voltunk. Személyesen, családilag is, mert egyidőben születtek a mi gyerekeink és az ő gyerekei is. Ma már elképzelhetetlen, hogy milyen rendszerességgel összejártunk.

A telepkutatásokban ismertük meg egymást. Ez a kutatás folyamatosan zajlott, és aztán hozzákapcsolódott egy óvatos Beszélő-terjesztés, és az akkori ellenzéki összejövetelekre való eljárás, vagyis a repülő egyetemeken való részvétel. Ezt Ferge Zsuzsa jobb, ha nem tudta, vagy nem szeretne volna ezt tudni. A Szalai Juli

igen, ő tudhatta. A Zsuzsa ezt rossz néven vette igazából. Hogy ezt nem kéne!
Hogy ez kockázatos!

De én elég sok mindent csinálhattam ezen a területen, mert rám „vigyázott” az Ottília, hogy ne feketedjek le. Tehát volt egy ilyen „policy”. Ugye mi munkát is adtunk az Ottiliának, mert ő teljesen le volt feketedve. Ilyen interjúzásos meg egyéb munkákat svarcban lehetett adni neki. Megalázó dolog egyébként, hogy a saját nevéen nem dolgozhat. Ő meg féltette a fiatalokat, tehát engem is meg a páromat is, hogy mi azért maradjunk ott, ahol vagyunk. A párom, Éva az Országos Pedagógiai Intézetben dolgozott. Tehát úgy csináltuk, hogy ne menjünk bele olyan dolgokba, amiből rendőrhatósági ügyek keletkezhetnek. Féltettek minket, hogy azért ne menjünk a dutyiba. És akkor ez a vonal odavezetett, hogy 88-ban megalakult az SZDSZ, az alapító üléstől kezdve részt vettem abban, mint egyszerű tag...

A másik, amit mondanom kell a későbbiekre nézve, hogy volt egy olyan történet, hogy a Fővárosi Tanács meg akarta emelni a nyolcvanas évek legvégén a Fővárosi Tanács üzemeltetésében lévő egyik munkásszálló, a Könyves Kálmán körüti munkásszálló lakbérét. A lakók ezt nem szerették, tiltakoztak, és nem nagyon ment előre a konfliktus. Ezért az, aki ott a leghangosabb volt, Ungi Tibor⁴⁸, kérészt valami összekötötést, hogy honnan lehetne valahogy rászólni a Fővárosi Tanácsra. Valahogy eljutott az Akadémiához, és megint hozzám küldték, mert ez valami „lakásos dolog”. Így aztán beesett hozzám egy krapek, egy munkásszállólakó, és segítséget kért tőlem. Nemcsak a szétas működésem miatt nem állt tőlem ez teljesen távol, hanem azért sem, mert a telepí interjúzások során többször is belekeveredtem ilyen közösségi akciókba. Vagyis amikor összekötő lettem az aktuális tanács vagy országgyűlési képviselő és a lakók között. Tehát ez egy ilyen mediátor-moderátor szerepe volt a „nadrágos” embernek!

Aztán azt a vicceset találtuk ki, hogy csinálunk egy társadalmi bizottságot. Keresünk hozzá egy-két embert, s végül öt ember megalapította a Hajléktalanokért Társadalmi Bizottságot, rövidítése HTB. És elkezdtek ennek egy kiadványát is elkészíteni. Teljesen házi kiadvány volt, tehát ártatlanabb, mint egy szamizdat, mert nem kezdtük el ezer példányban terjeszteni, csak elküldözgettük a sajtó

---

⁴⁸ Később a Fedél Nélkül utcalap (részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Fed%C3%A9l_N%C3%A9lk%C3%BCI) alapító szerkesztője.

irányába. Ennek révén elkezdtem a hajléktalan emberek problémáinak a képviselőjévé vagy hangadójává válni. Érdekes módon a nyolcvanas évek legvégén ez hihetetlenül működött. Mindenféle helyi híreket raktunk össze ebbe a négyoldalas, gépelt, stencilezett kiadványba. Persze illegálisan fénymásoltuk, mert azt akkor még nem lehetett legálisan. És a szerkesztőségek erre abban az időben hihetetlenül ráharaptak. Ez 87-ben és 88-ban volt. Tehát ezekkel érkeztünk meg a rendszerváltáshoz...

A lelkiismeret hangja

Az életemben kétségtelenül rendkívül nagy fordulatot jelentett, hogy 90-ben ugye tavasszal voltak a szabad választások, ősszel pedig az önkormányzati választások. Ehhez kerestek az SZDSZ-ből embert a fővárosi listához, akiket elindítanának képviselőnek a fővárosi közgyűlésbe. Akkor Demszky Gábor⁴⁹ is még csak listavezető volt, mert az első alkalommal még a közgyűlés választotta a főpolgármestert. Nem is Gábor volt a főpolgármesteri tisztségre tervezett ember, hanem egy műszaki ember, egy építész. Merthogy Gábor mit tud a városról?! Mivel a szociálpolitikai, lakáspolitikai területre nem volt ember, Ottilia elkezdett engem nyomasztani, hogy Péter, ezt el kellene vállalni! Ez nagyon furcsa volt, de Ottilia egy nagyon szuggesztív ember volt, és nagyon jóban voltunk. Ő akkor már bent volt a Parlamentben, ahova ugye a Havas Gábor⁵⁰, az Iványi⁵¹, a Juhász Pali⁵², a Bauer Tamás⁵³, hadd ne soroljak másokat, tehát ilyen emberek kerültek be az SZDSZ-ből. Őket ugye mind ismertem is korábbról különböző szerepekben. Akikkel együtt voltunk, nem az SZDSZ-ben, hanem a különböző reformtárgyalásokon. És akkor én ezt elvállaltam, vagyis azt, hogy a listára tegyenek föl.

Ez nagyon nagy váltás volt, és nagyon furcsa is volt. Két oka volt, ami miatt ezt a döntést meghoztam. Nem volt logikusan összefüggő az előzményekkel, mert

---

⁴⁹ Demszky Gábor (1952), jogász, szociológus, politikus, a Szabad Demokraták Szövetségének tagja, öt hivatali cikluson át Budapest főpolgármestere. Részletesebben:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Demszky_G%C3%A1bor

⁵⁰ Havas Gábor (1944), szociológus, kandidátus. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Havas_G%C3%A1bor_\(szociol%C3%B3gus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Havas_G%C3%A1bor_(szociol%C3%B3gus))

⁵¹ Iványi Gábor (1951), lelkész, az Oltalom Karitatív Egyesület elnöke. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Iv%C3%A1nyi_G%C3%A1bor

⁵² Juhász Pál (1944), közgazdász, agrárszociológus. Részletesebben: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Juh%C3%A1sz_P%C3%A1l_\(k%C3%B6zgazd%C3%A1sz\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Juh%C3%A1sz_P%C3%A1l_(k%C3%B6zgazd%C3%A1sz))

⁵³ Bauer Tamás (1946), közgazdász, egyetemi tanár, politikus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Bauer_Tam%C3%A1s

ezek a szálak ugyan ott voltak, de akkor sem voltak logikusan összefüggők: a Szeta, meg az SZDSZ nem volt a munkám középpontja. Nyüzsögtem ugyan az SZDSZ-ben, de nem a felső vezetésben, hanem a józsefvárosi SZDSZ-ben. Raj Tamással⁵⁴ meg másokkal Józsefvárosi szegénységellenes hétvégéket rendeztünk, szóval ilyen kerületi aktivitások voltak. Ez jó volt, meg hát nagyon lelkesen is csináltuk! Tehát egyrészt azért vállaltam el, mert nincs más erre – ahogy mondta Ottilia.

S bizonyos értelemben úgy éreztem, hogy ez valamilyen szempontból áldozat. Legalábbis az addigi komfortzónámhoz képest. Mert azért addig én egy szabadúszó kutató voltam igazából, aki publikált néha. De én azt gondoltam, hogy azon kevesek közé tartozom az országban, akik nagyon jó iskolákat végezhettek – a Berzsenyit, a Fazekast –, és azt gondoltam – s ez most nagyon patetikusán hangzik, de az embernek vannak ilyen naiv korszakai –, hogy ezt vissza kell hogy adjam, amit itt felszedhettem ezek által az iskolák által. És nem is csak a Berzsenyiről és a Fazekasról van szó, hanem arról a rengeteg prosezemináriumról, amiket említettem korábban, s azokról a tanárokról, akiktől rengeteg mindent kaptam. Hogy nem lenne korrekt, ha nem tenném ezt be a közösbe, ezt a fajta tudást.

És a másik ok is nagyon hasonló volt ehhez: hogy van az a speciális helyzet, hogy engem „kvázi teauráltak” a nyolcvanas években, vagyis hogy csinálhassam azokat a dolgokat, amiket csináltam, és ne legyek margóra helyezve, mint mások. Az Ottilia például kurvára margón volt és még mások is. Akik nem töltekezhettek úgy föl abban az időszakban, mint én. Rengeteget tanulhattam például, s most a lakáspolitikára és a szociálpolitikára gondolok. Kutathattam, dolgozhattam, külföldre is járhattam, konferenciákra, összegyűjthettem külföldi tapasztalatokat. Tehát nagyon up to date voltam, és nagyon sok mindent tudtam. És láttam, hogy vannak olyanok, akik ezt nem teheték meg. Emiatt erősen azt gondoltam, hogy ha engem ezek az emberek így kvázi megóvták, vagy hogy mondjam, és csinálhattam ezeket a dolgokat, akkor az a korrekt, hogyha én ezt most hasznosítom. És hogy nem lenne korrekt, ha én most félrelépnék. A zsákomban ez ott van, de nem adnék ebből semmit sem vissza. Ezek nagyon fontos lelkiismereti dolgok voltak. És akkor ezek miatt igent mondtam.

---

⁵⁴ Raj Tamás (1940 – 2010), történész, főrabbi. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Raj_Tam%C3%A1s

Kiknek akartad ezt visszaadni?

A társadalomnak, egyértelműen! Most mondanám, hogy a hazának, hogyha nagyon patetikusan akarnék fogalmazni. Lehet, hogy 2023-ban ez nagyon furcsán hangzik, meg utólag az ember másképp gondolná ezt, de nagyon örülök, hogy így döntöttem. Elsősorban a saját lelkiismeretem szempontjából. Nekem ez alapvető lelkiismereti kérdés volt, és nagyon rosszul éreztem volna magam utólag, hogyha nem így döntök.

Ugye ehhez tudnod kell, hogy a környezetemben, a kutatótársak meg egyebek úgy tekintettek rám, mint borjú a hegyen! Ezt azért nagyon kevesen vállalták! Csinálhattam volna úgy is, mint mások, hogy én se vállalom. Tehát sokan nem vállaltak ilyen politikai feladatot, akik pedig szintén felkészültek voltak. Akik azért – szocializmus meg Kádár rendszer ide vagy oda –, de azért mégiscsak csinálhatták ezt a föltöltekezést. Tehát ilyen értelemben fekete bárány lettem, tehát hogy „hogyan adhatod a fejed ilyesmire”! Pedig akkor még csak éppen elkezdődött a csurkázás...

A bizottsági elnök partnerei

S akkor ugye bekerültél képviselőként a fővárosi közgyűlésbe!

Abszolút! Sőt úgy bekerültem a közgyűlésbe, hogy rögtön ott egy hatalmas bizottság elnöke lettem, tekintve, hogy ugye ott volt az MSZP, a Fidesz, az MDF, az SZDSZ, a Kisgazdák, de ilyen szociálpolitikai és lakáskérdéshez értő senki nem volt. Nulla ember! Tehát, ha az volt a kérdés, hogy most ki fogja ezeket a területeket bizottságilag csinálni, akkor egész egyszerűen én voltam az egyetlen. Egyszerűen a pártok nem tettek a listára ilyen profilú embereket. Tele voltunk orvosokkal, pedagógusokkal, mérnökökkel, filozófokkal. Ezek elég sokan voltak. Közgazdász, pénzügyes sem volt egyébként sok. A Szociálpolitikai, lakásügyi, foglalkoztatási és kisebbségi bizottság vezetője lettem.

Hogy tudtatok így működni, hogyha ezekben a témákban csak neked, esetleg még egy-két embernek volt csak tapasztalata? És az ebből adódó nehézségeket hogyan tudtad megoldani?

Először is kezdjük ott, hogy 90-től egészen 2002-ig töltöttem be ezt a tisztséget. Hamar kicsit letisztult az ügy, s azután a Szociálpolitikai és lakásügyi bizottság elnöke voltam csak. Ennek a területnek, amíg én ott voltam bizottsági elnök, lényegében nem volt főpolgármester-helyettese. Mert annyira nem volt ember! És én betöltöttem – tulajdonképpen informálisan, hogy ilyen hülyén mondjam – a főpolgármester-helyettesi feladatokat is. (Tulajdonképpen fölkértek, hogy legyenek az, de nem akartam az lenni. Ami azt jelentette, hogy a főpolgármester-helyettes a hivatalt is irányítja, de én nem akartam a hivatalt irányítani. De informálisan mégiscsak így alakult, hiszen sokáig nem volt főpolgármester-helyettes.) Így nekem sokkal intenzívebben együtt kellett dolgoznom a hivatal érintett ügyosztályaival, tehát a szociális, a lakásügyi, a gyermekvédelmi osztályokkal. Ez részben már választ is ad a most feltett kérdésedre: nagyon sokat támaszkodtam a Hivatal dolgozóira.

A kérdés másik fele, hogy valóban az történt, hogy a bizottság nagyrészt olyan emberekből állt, akik nem nagyon értettek ehhez a területhez, vagy csak nagyon periférikusan voltak érintve. Annyi lehetőség volt, s ilyen ma is van, hogy egy bizottságnak külső tagja is lehetett, vagyis be lehetett hívni oda szakembereket. Olyanokat azért tudtak szerezni a különböző pártok, így aztán három-négy nagyjából hozzáértő ember is ült a bizottságban. Meg aztán a bizottsági tagok is szakemberekké kupálódtak. Most el nem mondom, hogy a bizottságomban ülők később milyen karriert futottak be! Egyébként meg nagyon sokat kellett egyénileg dolgozni, ez a kérdésedre az őszinte válasz! Elmondhatatlanul sokat! Én folyamatosan tanultam, mármint a területről meg a nemzetközi tapasztalatokról, meg az aktuális hogycsinálásban.

És nagyon jó partnereim voltak! A Hivatalt azért említettem, mert ott is meglepően baromi jó partnereim voltak. Egész felkészült szakemberek, akik rejtve voltak a szocialista időszak alatt, mert már akkor is ott dolgoztak. Általában fiatal munkatársak, akik jól dolgoztak, és nagyon értettek a területükhöz. Csak éppen nem bontakozhattak ki a tanácsrendszerben. S amit még nem említettem: a nyolcvanas évek elejétől folyamatosan tanítottam az ELTE-n. És akik ott az ügyosztályon dolgoztak, azok többek között a tanítványaim is voltak egyébként. Akik meg vezetők voltak, azoktól elég hamar, nem erőszakosan, elváltunk. Mert azok ilyen pártkáderek voltak.

Ha már itt tartunk: mit tanítottál az ELTE-n?

Módszertannal kezdtem, társadalomtörténettel folytattam, és aztán lakáspolitikát és önkormányzati szociálpolitikát tanítottam. Végig óraadóként tanítottam, s ma is tanítok. Részben az ELTE-n, részben pedig az OR-ZSE-n, vagyis az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen.

Az ELTE-re hogy kerültél egyébként?

Úgy, hogy a Léederer Pali hívott. Ő tartott ott módszertanórát, és szerintem szüksége volt arra, hogy néha valaki más tartsa helyette. S én abszolút fiatalon elkezdtem ott oktatni. Ugye volt mit módszertanban tanítanom, hiszen akkoriban benne voltam egy brutálisan nagy kutatásban!

Ugorjunk vissza a közgyűlésre!

Tehát nekem az apparátusban már a tanítványaim dolgoztak, és nagyon örültek, hogy most ott kibontakozhatnak. És hát voltak ezek az egyéb kapcsolatok. Tehát a lakásügy területén azért a Hegedűs Jocó és a Tosics⁵⁵ – azért velük kapcsolatban voltam folyamatosan. Hogy ne mondjam, a kandidátusi értekezésüket nekem kellett opponálnom. Ami elég különös helyzet volt, mert nálam kicsit idősebbek, csak én előbb lettem kandidátus, mint a Jocó és az Iván...

És rengeteg más kapcsolatban is benne volt az ember. Ott volt a Mezei György⁵⁶, vagy hát nekem ugye Mezei Gyuri, mert nekem ugye, nagyon-nagyon jó barátom volt. Aki már rendszerváltás előtt is csinálta az Újpesti Családsegítő Központot, meg ezeket a létminimum-számításokat, amiket mindig publikált, mert akkor még nem volt hivatalos létminimum-számítás. (Aztán lett, aztán most megint nincs.)

A feladatok

Mi programmal indultunk Budapesten. A picike szociális meg lakásügyi programot Gyurival közösen mi csináltuk. És abban például megfogalmaztuk, hogy valamit létre kellene hozni ezeknek a lakbér- és rezsihátralékos háztartásoknak a számára. Tehát én már úgy ültem bele abba az elnöki székbe, hogy már volt a hátamon egy elvárás. S most már, hogy odakerültem, már nemcsak mondanunk

---

⁵⁵ A Buvátiban folytatott lakásszociológiai kutatások kapcsán megismert kutatók. (a szerk. megj.)

⁵⁶ Mezei György (1953 – 2006), szociális munkás. Részletesebben:

https://www.fszek.hu/szociologia/szszda/eletr_mgy.html

kellett, hogy mit kéne csinálni, hanem meg kellett csinálni! És ez megint részben lelkiismereti kérdés is volt. És akkor az ember nekifeküdt, s megpróbált erre rendeletet, pénzt szervezni, alkotni. Tehát kitalálni, hogy hogyan lehet ezt valóban megcsinálni! Vagy amivel korábban foglalkoztunk a Buváti kapcsán, ezek a városrehabilitációs problémák. Úgy kerültem ebbe a székbe, hogy számomra teljesen világos volt – és voltak ebben partnereim is –, hogy valamit kezdeni kellene ezzel a rehabilitációval. Ami egyébként akkor még fővárosi hatáskör volt. Hogy ezt hogy lehet jól megszervezni!

S 90 és 92 között reagálni kellett arra is, hogy az első lépések egyikeként szétszervezték a fővárost. Ugye, úgy mentem oda képviselőnek 90 őszén, hogy akkor még volt 400 ezer tanácsi bérlakás, s azt a fővárosi lakásosztály menedzselte. Ekkor még egyben volt a 22 kerület szociális meg lakásügye. Aztán szétszervezték, decentralizálták, s akkor mindenki meggondolta – Demszky is, én is meggondoltam, más is meggondolta –, hogy most lemondunk, vagy nem mondunk le. Mert hát nem erre szerződöttünk! Ez egy baromi nagy döntés volt szakmailag is. Hogyha én mondjuk a bérlakásrendszerrel az előző évek mindenféle munkája alapján próbálnék valamit szabályozási vonalon vagy bármilyen vonalon alakítani, vagy rehabilitációt csinálni, tehát finanszírozási meg IKV-vonalon változtatni, akkor ezt hogyan lehet az új helyzetben? Érdemes-e egyáltalán ott maradni? Ezek azért elég komoly kérdések voltak még egy szakembernek is, nem-hogy egy politikusnak. Én ugyan inkább szakember voltam.

Pont ez a kérdésem: mennyire volt ez szakmai tevékenység és mennyire kellett belemásznod a politikába? Politika alatt most nem a szakpolitikát, hanem a pártpolitikát értem.

Semennyire! Persze a pártérdekek erősen belekötögtak ebbe. De csak egy-két kiemelkedő példa volt erre. De nem a mindennapi munkába! Egy-két sorsdöntő kérdésben komoly kompromisszumokat kellett kötni, de úgy általában, meg alapvetően nem volt ilyen dimenzió.

Hihetetlen sok vita volt, pártok között is, meg pártokon belül is. Folyamatosan, mert valószínűleg erről is szól a politika. Elsősorban tárgyalni kellett megtanulnom, mert ez nem volt adottság. Tehát teljesen át kellett alakítani a tárgyalási stílusomat, a kommunikációs stílusomat. Korábban kutató voltam, és ez egészen más szerepkészletet igényel, sokkal kényelmesebb, ha úgy tetszik. Itt nekem meg kellett tanulni egy olyan bizottságot – amiben a legkülönbözőbb politikai

meg emberi meg kommunikációs meg felkészültségi meg temperamentumú emberek vannak – úgy menedzselni, hogy aztán mindenki konszenzusra jusson, és még jó érzéssel képviselje is ezt majd a közgyűlésen.

Mennyi idő kellett neked ehhez?

Hát igazából amikor már ezt gyümölcsözően megtanultam, az négy évbe tellett. Nyilván előtte is már kellett próbálni, de a harmadik év végén úgy éreztem, hogy már bírom ezt a készséget. Ez meg is mutatkozott az eredményekben.

Na de az előző kérdést nem lehet ennyire gyorsan átugorni, mert az SZDSZ-nek, mint pártnak szüksége volt rám. Erre a szakpolitikusra. Nem volt neki más. A főváros Demszky vezetésével, szerintem, sokszor látványosan külön úton járt az SZDSZ-hez képest. Tehát hogy a fővárosban az SZDSZ mit csinál, abba a Mérleg utca bele nem szólhatott. Soha! Lehet, hogy bizonyos ingatlanmutyiba beleszóltak, én ezt nem tudom, de egyébként bármilyen kérdésben nem.

A fővárosi frakción belül is, de tulajdonképpen még a közgyűlésen belül is nagyon magasfokon respektáltuk egymás területét és tudását. Legalábbis az én esetemben biztos így volt. Már hogy nagyon akceptáltak engem. Nekem politikai felszólalásom talán egy se volt. Nem is értek hozzá, mármint a verbalitásához. Félreértés ne essék, politizálok, politikai véleményem van, de nem az vagyok, aki ezügyben ott felszólal. De a szakpolitikában igen. És azt úgy méltányolták, hogy komolyan vettek. Örültek is, hogy van egy felkészült krapek. Azt kell mondjam, hogy még a legnagyobb vitapartnereim is örültek annak. És respektáltak mindeképpen.

Sikerek, kudarcok

Úgy értékelem, hogy az első három-négy év a tanulólév volt, onnantól kezdve fel voltam szerelve, szerintem, hogy hogyan kell mozogni, kommunikálni.

Szerintem nagyon eredményes volt ez a tizenkét év. Nagyon büszke is vagyok azokra az eredményekre. Nem is büszkeség, hanem jóérzés az, amit gondolok. Nagyon sok mindent sikerült létrehozni. Rendszereket, intézményeket.

Én egy elmondhatatlanul sokat dolgozó képviselő, bizottsági elnök voltam. Ezt mindenki nagyon furcsállta is. Nagyon szokatlan volt! Utólag kiderült, hogy en-

gem baromian szerettek! A mai napig is visszasírnak, akikkel annak idején dolgoztam. Mert olyat valószínűleg nem nagyon láttak! Tehát nagyon odatettem magam, hihetetlen intellektuális tőkét mozgattam meg, és tettem bele a dolgokba. Akkor ezt nem így láttam, vagyis hogy engem annyira szeretnének, bár nagyon sokakkal pozitívan együtt dolgoztam.

De kétségtelenül sok fontos dolgot sikerült megszűlni, amik különben nem születtek volna meg. Nem azt mondom, hogy annyit, amennyit szerettem volna, és főleg nem azt mondom, hogy *akkor*, amikor szerettem volna. De kitartó voltam. Tehát ha valami nem sikerült iksz okok miatt, akkor lehet, hogy egy másik úton, másik módon, más formában visszahoztam, hogy mégiscsak megszülessen. És ebben elég kreatív voltam, azt hiszem.

De a legnagyobb topikokat elvesztettem! A legnagyobb topik az kétségtelenül a lakástörvény volt, ami ugye 93-ban született meg, tehát az előkészítése még 92-ben történt. Az előkészítése úgy zajlott, az MDF-kormány idején, hogy engem mint az ellenzéki párt lakásügyi szakértőjét folyamatosan behívtak, és koordináltak. Ellenzéki párt tagja, de szakértő. És a másik oldalon sem politikus készítette elő a lakástörvényt, hanem egy régi tanácsi lakásügyes. Ezzel együtt, ami elkészült, abból szerintem egy csomó minden fontosat kihagytak. Én ezt belső, aztán nem csak belső véleményben módosító javaslatként megfogalmaztam.

Ennek pedig az lett a sorsa, hogy tulajdonképpen egy alternatív lakástörvényt dolgoztam ki. Egyébként a magyar hagyományokra támaszkodva, amiket most nem fogok hosszan elmondani. Tehát én addigra már feldolgoztam 1867-től, tehát a Kiegészéstől az összes lakásügyi jogszabályt. Erről tanulmányt is írtunk még annak idején. Vagyis ismertem, hogy hogyan működik, legalábbis Magyarországon, a piacgazdaságban egy lakásrendszer. És ugye most éppen piacgazdaság támadt. Erre támaszkodva hiányoltam egy csomó mindent. Ezt az alternatív lakástörvényt egyrészt a Fővárosi Közgyűlés, aminek akkor még volt felterjesztési és egyben véleményezési joga, elfogadta, és fölterjesztette a kormánynak. Másrészt az országgyűlési SZDSZ-frakció is úgy ahogy van benyújtotta módosító javaslatként. Szóval ez azért elég nagy munka volt, és azért állok itt meg, mert ez elég jelentős az ország szempontjából. Egyébként az is, hogy nem fogadták el! Rajtunk kívül álló okokból.

A párton belül is, sőt még tágabb körben is egy bizonyos pontig konszenzus volt, de amikor a privatizációról esett szó, ami utólagos kiegészítésként került be a

lakástörvénybe, ott hihetetlen viták törtek ki. Az SZDSZ-en belül is nagyon nagy meghasonlás történt. Ebben tehát a párt nem állt őszintén a javaslatom mellé, ami nem tartalmazta ezt a fajta privatizációt. Mert olyan érdekcsoportok voltak az SZDSZ-ben is, amelyek mélyen kívánták azt a fajta lakásprivatizációt. Nem őmiattuk hiúsult meg, de óriási vita volt ezzel kapcsolatban. A párt vezetése egyébként mellettem állt, de sok erős ember meg nem. És azért voltak más fontos dolgok is, amik nem sikerültek.

Közben a Szociológiai Intézetben véget ért a munkád ugye? Gondolom 94 körül.

Igen, így van. Már csak a korrektség kedvéért is. Ezt nem lehetett így csinálni. És ez a képviselői tizenkét év nekem nem számított bele a nyugdíjba. Mint kiderült, ez nem volt munkaviszony. Annak ellenére, hogy 0-24 órában és hihetetlen intenzíven dolgoztam, legalább három-négy osztálynyi munkát folyamatosan elvégeztem. Ami miatt végül is nyugdíjat kapok ezekre az évekre is, illetve az éveimbe is beleszámít, az az – s ezt akkor még nem tudtam –, hogy felügyelő bizottságok tagja voltam. Fővárosi szinten: a FIMÜV-nél, vagyis a fővárosi IKV-nál, a Vízműveknél, aztán a Főtávnál is.

A közgazdasági véna

Van még itt egy-két fontos tényező. A kérdés az, hogy tudtam-e kezdeni valamit azzal a munkáim során, amit a Közgázon tanultam. Meg fogsz lepődni: nagyon sok mindent! Ez utólag derült ki!

Én képviselőként valami szociológus-, szociálpolitikus-szerűség voltam, de alapvetően közgazdász voltam. Mint említettem, kevés közgazdász volt a képviselőtestületben. Ahhoz, hogy ez alatt a tizenkét év alatt egyáltalán valamit is meg tudjak valósítani, ahhoz nekem penge kellett lennem a költségvetésben és a költségvetési vitákban.

Na most ez egy nagyon különös dolog volt! Hogy itt van ez a krapek, aki egy ilyen „szociális”, és közben pedig ő az egyike azoknak, akik érdemben megértik a költségvetést, járatos abban és vitázni is tud. Ez olyan bónusz volt, amit nem tudok elmondani! Tanítom is az iskolában! Hogy a szociálpolitika nem egyszerűen szociális érzület, vagy nem tudom micsoda, hanem ahhoz bizony nem árt, ha az ember járatos az önkormányzati költségvetésben, érti a bevételeket, a kiadásokat, a hitelt, hogy hogyan is működik az. Hogy minek lehet utána kérdezni! Hogy hogyan alakulnak az adóbevételek, és hogyan lehet azokat alakítani, és hadd ne

mondják erre ezer dolgot. Amihez a képviselők nagy része nem értett. Szeretne ezt-azt, de érdemben nem tárgyalóképes egy költségvetés kapcsán.

Én viszont nagyon tárgyalóképes voltam. Amikor ilyen hátralékos, meg szociális kérdésekkel foglalkozom, akkor nekem az azzal kezdődik, hogy hogyan is néz ki annak a közszolgáltató vállalatnak a gazdálkodása. És sokkal előbb van az, hogy lehet-e ártárgyalásokat tartani, és hány százalékos amortizációt kalkulálnak, amit aztán költségként elszámolnak, és hogyan is van a fejlesztési, beruházási és a folyókiadások aránya. És ez hogyan hat az árra? És akkor lehet tárgyalni az árakról, és csak majd utána arról, hogy akiknek magas az ár, azoknak milyen támogatása legyen.

Mert nekem nem ott kezdődik a történet, hogy összevissza mindenféle hóbelevanc árakat meghatározunk, és mindenféle érdekes dolgokat kezdünk a bevétel-lekkel, aztán meg sírunk, hogy megfizethetetlen egy csomó minden. Hanem hogy hogyan alakítunk ki olyan árakat, ami a többségnek azért mégiscsak megfizethető. Meg hogyan is vannak azok a rendszerek, amik a kintlévőségeket kezelik, mondjuk egy-egy közszolgálati vállalatnál, és akkor annak meg hogyan van nemcsak az eljárása, hanem a pénzügyi meg az elszámolási menete. És hogy leírják, vagy nem írják le azt, és akkor hogyan is van ez az egész rendszer, ami aztán a végén a háztartásban megjelenik?

Ezt hol tanultad meg? Hiszen a Közgázon nem tanultuk!

Igen, de ezt a fajta gondolkodást a Közgázon tanultam meg. És ez nagyon megkülönböztet engem a többiektől. Ugye nekem számos szakmai kérdésben szociálpolitikus kollégákkal vannak beszélgetéseim, polémiáim, agyálásaim. Egyértelmű, hogy énnekem közgazdasági a gondolkodásom. Ez számukra teljesen egyértelmű, mert ők meg a Bölcsészkart végezték. Nekik egészen más a gondolkodási pályájuk. Nem is szeretik a számokat.

Amit én a népgazdaság tervezés-elemzésen tanultam, mint gondolkodásmódot, az teljesen passzolt a Fővárosi Önkormányzathoz. Tehát amit ott tanultam korábban, nem is tudtam, hogy ennyire fogom tudni hasznosítani. Itt is terveket kellett készíteni, meg tudni, hogy az egyéves, a hároméves meg a hétéves tervek hogyan hatnak egymásra. Abszolút olyanok voltunk, mint egy tervhivatal. Be kellett osztani a pénzeket, a banki hiteleket, törlesztéseket. Na most, ha én ezekhez nem értek, akkor egyrészt a felét se tudtam volna megvalósítani annak, amit

megvalósítottam, másrészt egy tök zöldfülű fütyi butuska lettem volna. Valami szociális érzületű nem tudom kicsoda!

A jogszabályok, amit ugye nem a Közgázon tanultam, hanem a katonaságnál, hát azt el nem tudom mondani, hogy mit jelentett nekem! Több rendeletet a kezemmel írtam. Mindenki röhögött, hogy én írom a rendeleteket! Persze nem egyedül írtam, volt egy nagyon jó jogtanácsos kollégám, de ketten nagyon jól meg tudtuk csinálni. Meg hogy ezt a sok más egyéb jogszabályt megértse az ember.

Hogy lett enne vége?

Munkaalkoholizmus

Nagyon egyszerűen lett vége. Én egy nagyon sokat dolgozó krapek voltam, s hihetetlenül elfáradtam. Ez nem látszódott rajtam, mert mindenki még az utolsó pillanatban is röhögött..., de én úgy éreztem, hogy már nagyon-nagyon sok.

Egyrészt úgy éreztem, hogy visszaadtam azt, amit lelkiismereti okokból vissza kellett adnom. Ez nagyon fontos volt! Sok mindent sikerült megvalósítani, és nagyon tisztességesen dolgoztam is, tehát visszaadtam. Ez érthető? Tehát az egyenlegem a hazával! Bocsánat, de én ilyen hülye gondolkodású vagyok!

Másrészt úgy éreztem, hogy zombisodni fogok. Nemcsak egyszerűen fárasztó volt a munka, hanem mentálisan is nagyon fárasztó volt ez a Városházára, a Főpolgármesteri Hivatalba bejárás. Ez egy óriási hivatal, tényleg karkai. Úgy éreztem, hogy sok a hivatalnok, a bürokrata. Szóval nekem ez elég! S úgy gondoltam, hogy jó, jó, én most már sok mindent el is értem, de most már elkezdek esetleg zombisodni. Ami azt jelenti, hogy eltompul az ember. Lehet ezt kiégésnek is hívni. Ilyen „elvtárs” lesz belőle, vagy hogy mondjam. Olyan, akit én nagyon nem szerettem, tehát ilyen kockafej, kicsit bárgyú, mert már el van fáradva. Ráadásul azt is gondoltam egyébként, bár ez már kicsit közügy, hogy a Demszky Gábor is ilyen. Ő ugyanígy nagyon sokat dolgozott egyébként, nagyon sokat tanult, nagyon szorgalmas is volt. Lehet, hogy kívülről nem, de belülről látszódott. Tehát nagyon tisztességesen, szorgalmasan tanult, nem úgy, mint sokan mások az utódai közül. Vagy mint senki az utódai közül. És szerintem ő is teljesen elhasználta magát. Erről többször beszéltem is vele, hogy őneki sem kéne indulni meg sa-

többi. Mert az agyunkat legyalulja ez! Hogy ez mennyi frusztrációt jelent naponta, folyamatosan – nem tudtam elszakadni. Tehát ha valaki azt mondja, hogy munkaalkoholista, akkor én ilyen munkaalkoholista voltam. És akkor azt mondtam, hogy ha most nem fejezem be, akkor belehalok!

És akkor merre mozdultál?

Emberek közé!

Egy nagyon egyszerű, kézreálló dolgot választottam: elmentem a Fővárosi Önkormányzatnak abba a hajléktalanellátó intézményébe dolgozni, amelyiket én magam alapítottam, mármint menedzseltem a megalapítását. Ami korábban FSZKI, tehát Fővárosi Szociális Központ és Intézményei néven szerepelt, majd átneveztük BMSZKI-ra, tehát Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményeire.

Ennek lettél a vezetője?

Nem, nem! Volt egy vezetője, én szakmai igazgatóhelyettesnek mentem oda. Egyrészt azért, mert azt gondoltam, hogy eléggé felkészült vagyok ezen a területen, és az intézményt nemhogy ismertem, hanem magam menedzseltem a megalapítását. Ez volt a sok közül az egyik szülemény. Nekem ez olyan, mint az egyik gyerekelem.

És az volt a másik motiváció, hogy viszont nem működött úgy, ahogy azt szerettem volna, mint alapító. És úgy gondoltam, hogy odamegyek, és csinálunk belőle egy jót! Ez fontos volt, mert nem volt vállalható állapotban. Tehát volt, működött, de bizony sok kritika is érte.

Mi volt ennek a szervezetnek a fő tevékenysége?

Az összes fővárosi önkormányzati hajléktalanszállót ez a szervezet üzemeltette. Vannak szállói is, nappali melegedője meg utcai szolgáltatása is, meg orvosi rendelő, meg minden. Amikor odakerültem már akkor 100-150 szociális munkás is dolgozott ott. S az is egy motiváció volt, de csak ilyen primitíven tudom mondani: szerettem volna „emberek” közé menni! Tizenkét év Főpolgármesteri Hivatal után ez talán érthető.

És föltétlenül az is a célom volt, hogy így könnyebb lesz, kis pihenés a tizenkét nagyon intenzív év után. Meg persze az is, hogy mellette azt csinálhatom, amit szerettem volna csinálni, tehát a tanítás, a kutatás, a publikáció.

Bejött az elvárásod?

Háát, pihenés nem volt! Azt hittem, hogy tizenkét évig maradok ott, de aztán maradtam vagy tizenöt-tizenhat évig. Onnan mentem nyugdíjba. Amikor eljöttem, akkor már 400-hoz közelített a szociális munkások száma. Ami annak is volt köszönhető, hogy amikor odamentem, akkor többek között az volt a probléma, hogy nem alakult ki, hogy a hajléktalan emberekkel valamilyen szociális munkát is kéne végezni. Hogy szállást kell nyújtani, az igen, de hogy szociális munkát végezni, az nem volt teljesen a rendszerben. Tehát hatalmas fejlesztést kellett végrehajtani. Ez azt jelentette, hogy évek alatt százas nagyságrendben vettünk fel kvalifikált szociális munkásokat. Így egy fiatal és felkészült garnitúra született az intézményben. Egy – szerintem – igencsak szigorú, de nagyon jó klímájú munkahelyen.

Hogy sikerült ezt a bővítést elérni, hiszen ennek kemény pénzügyi következményei vannak?

Többek között úgy sikerült elérni, hogy az intézménynek 2002-ben körülbelül hat szállója volt, s tizenöt év múlva, amikor eljöttem, akkor tizenkettő vagy tizenhat szállója volt. Mivel egyetlen hajléktalanszálló sem épült se Magyarországon, se Budapesten, az történt, hogy időről időre előkerültek olyan ingatlanok, amik általában fővárosi ingatlanok voltak, de a főváros nem tudott velük mit kezdeni. Mondok egy példát. A XI. kerületben a BKV karcsúsítása eredményeképpen egy tizenötemeletes, klakkra jó BKV-munkásszállót bezártak, és évekig üresen állt. Évekig próbálták eladni, de nem sikerült. Egy idő után elkezdtem azon dolgozni, hogy akkor ez, ha üresen áll, akkor tönkremegy, s hogy ebbe akkor legalább hajléktalanok költözzenek, vagy valami munkásszállót üzemeltessünk. Végül sikerült meglobbítani, hogy átvegye a BMSZKI, és akkor kiegészült a hálózat egy ilyen szállóval.

Ez a beruházási oldala. És a működtetési oldala? Gondolom, erre nem volt állami támogatás!

De igen, minden hajléktalanszállóra van állami támogatás is, és a fővárosnak is hozzá kell tenni hol többet, hol kevesebbet.

Egy másik példa: egy hatalmas, szintén nagyon jó állapotban lévő pedagógus- és nővérszállót szintén nem tudott üzemeltetni a főváros, mert már nincs benne elég lakó. Szervednek vele, csak kiadás van vele. Átvettük, persze megint ilyen

ésszerű lobbizáson keresztül, és percek alatt megtöltöttük. Kiderült, hogy teljesen profitábilisan tudjuk üzemeltetni, mert nem csak hajléktalanszállóként, hanem fizetős munkásszállóként is üzemeltettük. Tehát egy olyan formát találtunk ki, amely egyrészt nagyon profilba illik, és állami támogatásból hajléktalanszálló lesz, szubvencióval finanszírozva, másfelől pedig kereskedelmi szálláshelyként lehet saját bevételt elérni. Volt olyan időszak, amikor már azon gondolkodtunk, mondjuk tíz évvel ezelőtt, hogy akár le is válhatnánk a fővárosi önkormányzatról, mert olyan keveset kellett a fővárosi önkormányzatnak hozzájárulnia az üzemeltetéshez.

Ezekhez kapcsolódott, hogy mindig újabb és újabb stábokat, embereket kellett felvenni, amiket finanszírozott is a bevétel. De volt olyan, amikor nem is szociális munkásokat vettünk fel, hanem idegennyelvű recepciósokat, merthogy külföldi diákok laktatása történt piaci alapon. Tehát kitaláltunk egy majdnem önfenn-tartó formát, amihez megint kellett ez a hülye közigazdasági beütés.

De nekem, ami mondjuk ebben a legfontosabb volt, a humán szakmai része. Ebben szerintem hibátlanul és zseniálisan működtünk együtt az igazgató és én. Ez nagyon jó tandem volt! Ennek a rengeteg embernek folyamatosan hatalmas képzési programokat indítottunk, hihetetlen sok szakmai fejlesztés zajlott, és ez a mai napig is szerencsére megtartódik.

Nemzetközileg is nyitottunk 2004-2005 magasságában. Nagyon ráfeküdtem arra, hogy ezek a fiatal kollégák lássanak világot, menjenek külföldre, nézzék meg, hogy hogyan működnek a dolgok máshol. Ehhez rengeteg mindent kellett alakítani, hogy ezek a nemzetközi kapcsolatok kialakuljanak és stabilak is maradjanak. A kollégák meg hozzák haza a tudást, tehát ne csak úgy kimenjenek turistáskodni – persze az is fontos, de az is, hogy – haza is hozzák, és próbálják ezt használni idehaza. Tehát nagyon nagy lelkesedésünk volt az EU-csatlakozás kapcsán. És nem azért, hogy jön a pénz, hanem azért, hogy azt a tudást meg ötleteket meg emberi kapcsolatokat importáljuk. És valami modern Magyarország alakuljon ki, s azon belül a hajléktalanszállás se maradjon le. S ezt nagyon erősen meg is őrizték a kollégák, tehát erősen lett fölépítve. Egyébként ők is úgy látják, hogy ezt nagyon jól megcsináltuk.

Utódgondozás

Úgy terveztem, hogy a nyugdíjkorhatár betöltése után nem maradok itt. Ezért hosszú évekkorábban elkezd-

tem az utódlási meg a betanítási kérdésekkel foglalkozni, tehát mindent előkészítettem, hogy jó állapotban legyen az intézmény átadva, és ez így is történt. A mai napig azt gondolom, hogy egy menedzsernek –, egy ötszáz fős intézményről beszélünk, az egy közép vállalat –, szerintem az aktuális napi vezetésen túl az is feladata, hogy gondoskodjon arról – hogyha köze van ahhoz a szervezethez –, hogy az utódlás is a lehető legjobban történjen. Ne legyen törés a szervezetben, és vigyék tovább azt, amit az ember kialakított.

Ezt egyébként 2002 előtt is megcsináltam, tehát az önkormányzatot sem úgy hagytam ott. Nem mondom, hogy olyan szuper jól muzsikált az utódom, de ott is ezt már előre előkészítettem és felépítettem. Ehhez még az is mindenképp hozzátartozik, hogy 2002-ben ugyan otthagytam a fővárost, de 2010-ig folyamatosan bedolgoztam. Külső szakértőként rengeteg mindent csináltam. Ekkor már külső szakértőként csináltam majdnem ugyanazokat a munkákat, mint korábban, de lobbizni már nem az én dolgom volt. Ezek persze emberi kapcsolatok is voltak, de hivatalosan is csináltam, tehát, ha úgy teszik, pénzért is.

————— *A BMSZKI-béli 15-16 év alatt mit csináltál még?*

A mellékszálak

————— Egyrészt folyamatosan tanítottam, annyira, hogy még képzéseket is alapítottunk magában a BMSZKI-ban is.

Tehát az ELTE meg az OR-ZSE folyamatosan volt. Kutatás! Volt és van nekünk ez a *Február harmadikai* évenkénti országos hajléktalan-adatfelvételünk. Ez a Menhely Alapítványhoz kapcsolódik, amit 1989-90 fordulóján alapítottunk, és azóta elnöklöm. Mást is elnöklök, ami nem munkahelyem, csak kuratóriumi elnök vagyok ezekben, és az is ad azért sok munkát. De ezek elbeszélésére most nem tudunk sort keríteni.

A Menhely Alapítványon keresztül most már 26. éve minden évben csinálunk egy országos hajléktalan-adatfelvételt, amit az úgynevezett Február Harmadika Munkacsoport csinál. Ehhez semmilyen vagy minimális pénzeket tudunk szerezni, ez egy majdnem ingyen csinált országos adatfelvétel. Mert így független. S teljesen magánkezdeményezés!

Milyen módszerrel dolgoztok?

Nem könnyű. Ráadásul olyan felmérés, ami évente 6–10 ezer embert vesz föl. Tehát ennyi a válaszadók száma évente. Budapesten kezdtük el, de aztán néhány év után már vidéken is akarták csinálni. Egészen minimális tiszteletdíjért szociális

munkások csinálják. Már több mint tíz éve önkitöltős kérdőívvel dolgozunk. Ami lehet, hogy hihetetlen, de mindent módszertanilag nagyon pontosan és körültekintően végzünk. Alapvetően próbálok felügyelni a módszertanra, de persze a munkacsoportban mindig nagyon sok és nagyon hasznos vita van.

Négyoldalas kérdéssor. Nyilván el tudod képzelni, hogy mennyire oda kell figyelni a dizájnrá, a kérdésekre, minden szóra, hogy a hajléktalan emberek az utcán, a szállókon ki tudják tölteni. Ha kell, akkor segítenek nekik a szocmunkások, de alapvetően tényleg önkitöltős. És meg is tudják csinálni, s még jól is essen nekik a kitöltés. Tehát egészen speciális, szerintem kvalifikált módszertant alakítottunk ki hosszú évek alatt. A nyomtatáshoz, a kis tiszteletdíjhoz kell valamenyny minimális pénz, illetve ahhoz a jutalomhoz, amit az önkitöltők között ki szoktunk sorsolni.

Ki dolgozza fel ezeket?

A munkacsoport tagjai. Illetve, tekintve, hogy ez egy hatalmas adatbázis, és azért időről-időre ennek híre is megy, ezért időről időre különböző egyetemi hallgatók is előkerülnek. A Közgázról, az ELTE-ről, szociális munkás vagy közgazdász hallgatók. Nekik ugye sokszor nincs empirikus anyaguk, ami alapján megírhatnák a disszertációjukat, vagy éppen érdekli őket a téma, mert azért elég nagy publicitása van a hajléktalanságnak. És ilyenkor mi rendelkezésükre bocsátjuk a megfelelően anonimizált adatbázist, és ők ezen dolgozhatnak.

Vagy másfajta szakemberek keresnek meg. Például gyerekvédelmi szakemberek, pszichológusok vagy addiktológusok. Ha látják, hogy vannak ehhez kapcsolódó kérdések, akkor elkérik, és feldolgozhatják, és írhatnak belőle tanulmányokat, vagy akár részt is vehetnek a munkacsoportban. Most például bevontunk egy-két ilyen embert, akik a kérdőív kialakításában is aktívan részt vehetnek, kérdéseket is megfogalmazhatnak. De az nagy harc, mert azon a négy oldalon nagyon küzdeni kell a területért! És akkor mint egy ilyen omnibuszszerű dolgon, megírja azt a részt tanulmányként. Szerintem a magyarországi hajléktalanság elmúlt húsz-harminc évről más forrásból nem is tudunk hasonlóan egzakt képet alkotni, csak a munkacsoport kutatásából.

Mivel nincs más, meglepő módon időről időre a kormány is használja az eredményeket. Tehát a kormányhivatalok elkérik ezeket. Őnekik adatbázist nem adunk. Például az EU felé való mindenféle jelentések és elszámolások kapcsán

nem tudnak mást adni. De különböző konferenciákon is használjuk ezeket. Minden évben gyorsjelentést készítünk, a sajtót is tájékoztatjuk. Az aktuális eredményeket mindig úgy szoktuk megalkotni, hogy legyen valamilyen mondanivalója.

Más kutatást nem csináltam, csinállok. De ez bőven elég munka. Nagy munka, szép munka, nehezen eresztem el, de lehet, hogy mégis, mert azért fáradok. Ez egy változó összetételű munkacsoport egyébként. Ketten-hárman vagyunk benne stabilan. Gondolkozunk rajta, hogy meddig folytatjuk. De ilyen longitudinális adatsora senkinek sincsen. Európában sincs. A Társadalmi Riportban is megjelent egy tanulmányunk arról, hogy mi történt ezen a területen az utóbbi 25-30 évben.

Visszatérve a szakmai oldalra van-e valami, amit még megemlítenél, amiről eddig nem beszéltünk?

Az alapítványokat nem érintettük, ezt kiegészítésként mondanám. A Menhely Alapítvánnyal sok munkám volt, és mióta nyugdíjas vagyok, azóta is sok munkám van. Akkor van a Hálózata a Budapesti Díjfizetőkéért és Díjhátralékosokéért Alapítvány, ami 2010 előtt egyes években 80 ezer háztartást támogatott havi rendszerességgel. S szociálpolitikusként nem szégyenkezem: sikerült összevarázsolnom. A mai napig is elnöklöm. A 2019-es választások után újraszületett a lakáscélú támogatás. Most is nagyon sok dolgom van vele mint kuratóriumi elnök, és mint a rendszer egyik újrarácsolója.

Mit igen, mit nem?

Összességében hogyan értékeled az elmúlt körülbelül negyven évet? Mit sikerült elérned, mit nem, mikor hoztál jó, mikor kevésbé jó döntéseket?

Szerintem a rossz döntést nem én hoztam, hanem az édesapám hozta. Hogy nem mentünk el ebből az országból. Bár olykor ez őt is sokat foglalkoztatta.

De most a te döntéseidre gondolok!

Ha most a nagy döntéseket nézzük, akkor semmit nem csinálnék másképp. De ehhez az is hozzátartozik, hogy a nagy döntéseim egyike mögött sem volt külső kényszer. És mindig is adtam arra, már az egyetemen is, hogy olyan dolgokat próbáljak csinálni, amit szeretek csinálni. Gazdag nem lettem – elhasznált lettem. Ez egyre inkább így van, de ez így volt már nagyon régen is. Tehát kényszer

alapján nem csináltam dolgokat. És bíztam is mindig a tudásomban. Hogy én azzal a tudással, ami nekem van – s most másokhoz képest biztos szerénykedhetnék, megint másokhoz képest meg nem – nem is kell nagyon kényszerek alatt döntenem.

De olyan is volt nagyon sok esetben, hogy azzal a fajta tudással, amivel rendelkezem, például a lakásügyben, baromian kevesen rendelkeznek. Azt szoktuk volt mondani az Ivánnal és a Jocóval, hogy öten vagyunk az országban, akiknek érdeklődésük és lövésük is van a lakáspolitikához. Ennyire lepusztult és szegényes ország ez! Ezért nem is érünk el semmit, mert az öt ember nem tud csinálni nyarat. Emiatt valószínűleg egészen másképp alakult volna az életem, hogyha az országban lenne lakáspolitiká, és ha lennének lakáspolitikus partnerek. Akkor biztos nem a BMSZKI-ba megyek dolgozni. De ez mondjuk nem *döntés!* Ha olyan lakáspolitiká lenne Magyarországon, mint Svédországon, akkor valamilyen lakáspolitiká-alkító agytröszthöz mentem volna el, mert az engem talán még jobban inspirál intellektuálisan. Mivel olyan dolgokat próbáltam választani, amit szeretek csinálni, nekem semmilyen rossz érzésem nincsen ezzel kapcsolatban. Amit nem sikerült, az a lakáspolitiká. Azt szoktam mondani, hogy én egy lakáspolitiká nélküli lakáspolitikus vagyok.

Az eddigiekből félig-meddig kiderült, hogy párhuzamosan három-négy szerepet vittem. De ezzel együtt egy csomó mindent nem sikerült megcsinálnom, amit szerettem volna. Például a tanulmányok, írások, elemzések terén. Ezek azok, amiket restanciának könyvelek el. Ezek azok, amiket úgy terveztem, hogy majd ha nyugdíjas leszek, akkor ezeket bepótolom. Ezeken próbálnék rajta lenni, de hát közben még vannak ezek az alapítványok meg a tanítás is. Meg – azt még nem mondtam –, hogy folyamatosan visszasegítek most is a fővárosnak is meg a BMSZKI-nak is meg mindenhova. Mert kérik. Tehát sok minden van, amit most próbálok még pótolni. Ilyen a szisztematikusan nyugodt olvasás is, mert itt nagy hiányérzetem van. És még számos hobbim van.

A nem csak munkából álló ember

Mondtad, hogy eszméletlen sok munkát jelentett a bizottsági elnökként végzett munka. Hogyan tudtad ezt a családdal összeegyeztetni?

Két lányom született 80-81-ben, a harmadik 89-ben. Hát ez nagyon fura, mert én – s ezen a vonalon most nem mutatkoztam be – borzasztóan családcentrikus vagyok,

mondjuk úgy, hogy aus Haus. Mondhatnám azt is, hogy gyerekcentrikus is vagyok. Nagyon sokat hiányolt engem a család, de azt hiszem, hogy az ő szemükben kevésbé voltam jelen az életükben ezekben az években, mint ahogy azt én éreztem és gondoltam. Tehát én úgy gondoltam, hogy folyamatosan velük is vagyok, mert egyébként ezek kötetlen munkaidős dolgok voltak, persze folyamatosan mindenféle programokkal.

Tehát erre nem is tudok mit mondani. A gyerekeket hoztam-vittem, ez nem kérdés. Amellett, hogy folyamatosan dolgoztam, mindig nagyon odafigyeltem rájuk. Ez egyben egy beosztás szerinti életet is jelentett. Tehát hogy minden kedden, csütörtökön én hozom el a gyereket, meg hát a különórák. Most a hétvégekről nem is beszélve. De közben meg, amikor nem, akkor meg megy ezerrel a munka. Előtte is, utána is! Adott esetben nagyon sokszor éjszaka!

De ehhez az egész pörgős élethez meg hozzátartozik, hogy miközben velük vagyok, akkor is baromi nehéz kikapcsolni. Merthogy rengeteg minden ott van az ember fejében az alatt a két óra alatt, vagy azalatt a hétvége alatt is. Tehát velük vagyok és rájuk gondolok, de azért az a feszkó nem tud kimenni az emberből, és nagyon sokat kell dolgozni, hogy ezt, hogy tudja az ember beosztani, hogy tudja letenni a munkát lelkileg. Én nem nagyon tudtam letenni.

Vannak ilyen hibák, messze nem vagyok tökéletes ilyen szempontból. Manapság, amikor olykor visszaemlékeznek a gyerkőcök, akkor egy csomó olyan helyzet kiderül, amikor az anyjkkal voltak és velem meg nem. Ezen csodálkozom, hogy miért. És én hol voltam? Hát elmentek a Balatonra nyaralni, én meg nem tudtam elmenni, és akkor csak hétvégén tudtam lemenni. Tehát én nem úgy élttem meg, hogy nem voltam a családdal. De nem hiszem, hogy kevesebbet voltam a családdal, mint sokan mások.

Nagyon nagy fejlemény a magánéletemben, hogy most már több mint tíz éve van egy kertcskénk, és természetünk is sok mindenfélé. Ez egyrészt onnan indult, hogy nincs levegő a városban, és ha kimegyünk oda, akkor levegőt tudunk venni! Másrészt nagyon szeretek bringázni, és ezt ott lehet. Ráadásul a Dunaparton van, és szeretek úszni. Van, amikor ott is dolgozunk, de azért nagyon kertezünk is. Az is fontos, hogy rendszeresen sportolunk: alapvetően bringa és uszoda. Amikor elkezdtem, akkor kiderült, hogy az ember sokkal jobban teljesít, nem ég ki és nem fárad el, ha sportol. Egyetlen sirámom tulajdonképpen ez, hogy hogy túl sok dolgot még meg kéne csinálni.

Bár korábban főként úgy beszélgettünk, mintha én csak egy munkából álló ember lennék, pedig hát itt vannak most már a gyerekeim gyerekei is! De az is be van osztva. Ez persze jó nekik is. Tehát azért van itten négy unoka, bár ezt a szót nem szoktam használni, csak mint a „gyerekeim gyerekei”.

Mindegyik lány: minden gyerekem lány, minden unoka lány. Nagyon imádom őket, s szerencsére nagyon jó család vagyunk. Nem konfliktusmentes, mert hát mindenki nagyon szuverén lélek. A legkiseb lányom Németországban van, amit nagyon nehezen élek meg. Egy évre ment ki – neki jó. És mindenképpen az unokákkal is vagyok, de csak hétfőn. Ez be van osztva, abszolút kemény a rendszer. Együtt lenni velük, és dumálunk. Szerintem tök jól vagyunk. Ha úgy adódik nekik, akkor persze hétvégén is, főleg ott a házikóban. Szerintem továbbra is szuper családcentrikus vagyok, tehát a sok-sok munka mellett ez abszolút fókusz. Bár főként a szakmai karierről kérdeztél, de nekem mindenképpen a gyerekeim és a gyerekeim gyerekei vannak a legelső helyen. Minden más csak utána következik!

Maradjon ez zárszónak!

Zoli (Györgyi Zoltán)¹

Családi háttér és az egyetem előtti évek

Úgy gondolom, a középiskolától lehetne indítani a beszélgetésünket. Hova jártál, s ennek kapcsán kérem, hogy a családi háttéredről is mondjál valamit.

Egy kicsit visszamennék az általános iskolára is, mert azt gondolom, hogy abban volt is meghatározó dolog. Az első három évet Pesterzsébeten jártam. Ott laktunk, s tíz éves koromban költöztünk Budára. Ez azért érdekes, mert a pesterzsébeti környezetben, már amennyire vissza tudok emlékezni, kiemelkedtem az iskolában tudásban, és ott megszoktam, hogy a kisujjból kirázok mindent. Ez persze alsó tagozatban egyébként se nehéz.

Negyedik osztályra kerültem Budára, s bár utána is jó tanuló voltam, de nem voltam annyira kiemelkedő. Ott már voltak nálam tehetségesebbek, szorgalmasabbak. Ez már budai környezet volt.

Az apám jogi végzettségű volt, de soha nem dolgozott jogászként, hanem különböző termelő vállalatoknál különböző középvezetői beosztásban.

Ez az ő személyes döntése volt, vagy ennek volt valamilyen oka?

Ennek a háttere annyi, hogy családfenntartó volt már középiskolás kora után, az anyukáját kellett eltartani, mert az apja, a nagyapám addigra meghalt. Egyetemen is csak úgy tudott tanulni, hogy dolgozott mellette. Valójában kvázi levelezőn végezte ezt. Akkor nem volt ilyen, de felmentették a bejárás alól, csak vizsgázni járt le Pécsre. Így aztán lett közben egy stabil munkahelye Pesterzsébeten egy gyárban, amit az egyetem után sem akart ott hagyni, mert jól érezte ott magát. Fogalmam nincs már, mit csinált, de akkor még viszonylag jó beosztásban dolgozott, bár a felsővezetésben azért nem volt benne.

Aztán 57 körül váltott megint, amikor erről a munkahelyről kirúgták, úgymond 56-os okok miatt, de valójában ez csak múbalhé volt, személyes intrikák álltak e

---

¹ A hangfelvétel 2023. február 28-án készült.

mögött. Azon kívül, hogy el kellett onnan mennie, más retorzió nem is érte. Ezután – egy barátja segítségével – egy másik gyárba ment, de ott már valamivel alacsonyabb beosztásban dolgozott.

Szintén nem jogászként?

Szintén nem jogászként. Értékesítési osztályvezető volt. Ez abban az időszakban volt, amire már emlékszem. Zuglóba járt Erzsébetről. Aztán ott is volt valami konfliktus, amit nem bírt elviselni, ezért eljött onnan is, de ekkor saját elhatározásból. Végül Újpestre járt a Chinoin gyárba, de itt már csak csoportvezető volt. Tehát ment egyre lejjebb. Nem bírta a vállalati munkatársi konfliktusokat, ahogy ott fúrták egymást az emberek.

Anyám érettségizett, egyke volt, kicsit elkényeztetett, s csak a háború után kezdett el dolgozni. 51 körül, tehát harmincéves kora fölött. Akkor is inkább csak azért ment el dolgozni, mert félt, hogy a nem dolgozó nőket elviszik Dunaújvárosba a vasműbe. Ettől kezdve évtizedeken keresztül a Csepel Művekbe járt. Egészen rövid ideig valamilyen fizikai munkát végzett, aztán bejutott az irodába. Nyugdíjazása előtt váltott, de hasonló munkakört látott el, mint korábban.

Ketten vagyunk testvérek, egy húgom van.

*Egyértelmű volt a szüleid részéről, hogy titeket diplomához kell segíteni?
Ez a családi értékrend fontos része volt?*

Megfogalmazva nem, de a levegőben benne volt. Amúgy én jó tanuló voltam, így a továbbtanulás eléggé adta magát. A húgomnak több problémája volt a tanulással, azonban a főiskolai végzettséghez ő is eljutott. De ha nem jutott volna el, talán az sem lett volna olyan nagy tragédia. A főiskola előtt szakközépiskolába járt, pontosan azért, mert voltak bizonyos tárgyak, ami nem mentek neki, emiatt a szüleink nem akarták őt nagyon stresszselni.

Nem volt kimondva, hogy kell a diploma, de hogy jól tanuljunk, az benne volt a családi légkörben. Mivel nekem viszonylag jól ment a tanulás, nem is nagyon foglalkoztak velem, de a húgommal tanultak.

És az egyértelmű volt, hogy a gimnázium után, amikor tovább akarsz menni, annak nincs anyagi akadálya?

Igen, ez teljesen egyértelmű volt. Azt hadd tegyem hozzá, hogy volt a családban egy törés. Ezt most azért mondom itt, merthogy annak ellenére támogattak a tanulásban, hogy tizenkét-tizenhárom éves koromban az apám beteg lett, s utána soha többet nem dolgozott. Ez 67-ben volt, aminek az a jelentősége, hogy még viszonylag alacsony bérek alapján számították ki a rokkantnyugdíját, és ennek a család anyagi helyzetére igen komoly befolyása volt. Merthogy 68-tól az „új gazdasági mechanizmusra” visszavezethetően egyrészt akkoriban ugrottak meg a jövedelmek, másrészt szintén akkor indult be az infláció. Így az apám közepes jövedelme alapján számított nyugdíja egyre kevesebbet ért. Tehát mi nagyon rossz anyagi helyzetben voltunk. Az egyetemen is a második legrosszabb jövedelmi kategóriába kerültem. A csoportban is talán csak egy valakinek a családjában volt a mienknél alacsonyabb az egy főre jutó jövedelem.

És az nem merült fel, hogy dolgozzál?

Nem. A család ezt egyrészt nem kérte, meg nem is akartam. Én, talán az apám problémái miatt, nagyon ódzkodtam attól, hogy bekerüljek valamilyen céghez. Nem sokat láttam még a világból, hogy hol mindenhol lehet még dolgozni, inkább csak azt a vállalati világot, amiből mind a két szülői oldalról az jött le nekem, gyerekként meg kamaszként, hogy a vállalatoknál sok szaktudás nem kell, s a főnökök meg a beosztottak állandóan egymást bosszantják. Az apám főnök volt, őt bosszantották a beosztottak, az anyám beosztott volt, ő meg bosszantotta a főnökét. S nekem ehhez az égvilágon semmi kedvem nem volt. Úgyhogy fel nem merült bennem, hogy elmenjek dolgozni. Persze nem is tudtam volna, hogy mit csináljak. S tegyük hozzá: úgy éreztem, hogy ciki lenne az osztályban is, ha nem tanulnék tovább, mert nagyon erős volt ott a továbbtanulási szándék, s végül az osztály háromnegyed része rögtön az érettségi után valóban tovább is tanult.

De ha a diákmunkára gondoltál volna: tizenhárom éves koromtól kezdve minden nyáron dolgoztam egy hónapot, s később ebből fizettem a nyaralásaimat.

A Közgáz választása

Hogy hova menjek továbbtanulni, azt nagyjából meghatározta, hogy mi érdekelt a gimnáziumban, s miben voltam jó. De hogy mit kell tudni egy közgazdásznak, arról nem tudtam szinte semmit.

Csak nagyon általános információk voltak arról, hogy mi van egy vállalatnál, de

hogy mit csinál konkrétan egy közgazdász, s hogy milyen tudással kell rendelkeznie, meg hogy az egyetemen megszerzett tudást miként lehet hasznosítani, ezt nem tudtam, ebbe nem láttam bele.

A középiskola adott bármilyen impulzust, hogy mi érdekel?

Nem igazán. Visszagondolva, nem is voltak igazán jó tanárain. A Petőfi Gimibe jártam, ami akkor elég jóhírű gimnázium volt, de inkább már csak a hírnevéből élt. Budán van, az Attila úton. Akkor több kerületből álló körzetek voltak, s azokon belül lehetett választani. Igazából véletlen, hogy oda kerültem, mert először angol tagozatra akartam menni a Rákóczi Gimibe, meg is beszéltem egy haverommal, hogy mindketten odamegyünk, de aztán ő az utolsó pillanatban módosította a Petőfi matek-fizika tagozatára, és akkor, mondom, megyek én is oda. Az más kérdés, hogy a Rákócziba valószínűleg nem vettek volna fel angolra, mert ahogy utólag hallottam, oda inkább csak a protekciók jutottak be, s annyira kiemelkedően jó tanuló sem voltam: a készségi tárgyak lehúzták az átlagomat.

Úgyhogy, mintegy véletlenül, bekerültem a Petőfi matek-fizika tagozatára, ami-ben az az abszurd, hogy már az általános iskolában sem értettem igazán a fizikát. Ötös voltam, de inkább csak azért, mert ugyanaz tanította, mint a matekot, ami-ben viszont jó voltam. Másnak ugyan nem vallottam be, de én tudtam magam-ról, hogy nem vagyok jó fizikából.

Ha a gimis tanárookra visszagondolok, akkor csak az osztályfőnökünk volt meghatározó figura. Ő volt a matek-fizika tanár is. Jó tanár volt egyébként, egy fiatal huszoneves fickó, talán tíz évvel volt nálunk idősebb. Jó fej volt. Annak ellenére, hogy párttag volt, viszonylag nyitott szellemben vezette az osztályt. Mindenről lehetett vele beszélni, mindent meg lehetett vitatni. Egyetlen egyszer volt talán, amikor lenyomta a véleményeket, egy március 15-ei tüntetés kapcsán. Ezt nem lehetett akkor kitérgetni. Más jó tanárra nem emlékszem. Az osztály viszont jó volt.

A Közgáz melletti döntésed teljesen a saját döntésed volt?

Igen. Úgy éreztem, hogy tanárnak nem lennék jó, talán pont az osztályfőnököm miatt, mert úgy láttam, hogy egy tanárnak karizmatikusnak kell lennie, én meg, azt gondoltam, ettől nagyon távol vagyok. A különböző műszaki pályák, amiből egyébként csak az építészet érdekelt volna, a fizika miatt semmiképpen nem jöt-

tek szóba. És akkor még ott volt a rajz is, amiben szintén nem voltam jó. És ilyenkor számít a család, amelyik azt mondaná, hogy – mondjuk – a rajztudás fejleszhető, és beíratnak valamilyen rajztanfolyamra. Ez fel sem merült. Persze ez akkoriban talán még nem is volt olyan gyakori, mint néhány évtizeddel később. De a fizika miatt amúgy sem terveztem, hogy odamegyek.

Így maradt a matek meg a történelem. Matekból jó voltam, de azért nem annyira kiemelkedő, hogy matematikusnak menjek. A történelem érdekelt, de a jó felvételi pontokhoz abból már nem keveset kellett tanulnom. Ezenkívül még földrajzból voltam jó, de a földrajzzal nem tudtam, hogy mit lehet kezdeni. Úgyhogy nagyjából ez vezetett a Közgázra. Hogy ezt pontosan ki fogalmazta meg, nem tudom.

A felvételinél akkor ugye nem volt gond, hiszen mindkét tárgyban jó voltál?

Egyikből sem voltam kiemelkedő, de 17 és fél ponttal jutottam be, vagyis elég simán.

Próbafelvételi

Ehhez azért hozzájárult az is, hogy ezt megelőzően kaptam ezzel kapcsolatban egy nagy pofont. Jelentkeztem ugyanis az NDK-ba is egyetemre. Fogalmam nincs már, hogy hova. Gondolom, ott is közgazdasági egyetemre, mert ott is matekból és történelemből kellett felvételizni a németen kívül. Eszem ágában nem volt kimenni, de úgy gondoltam, hogy majd az ott szerzett felvételi pontokkal simán bejutok a pesti közgázra, s akkor enyém lesz a nyár, nem kell már a felvételire tanulnom. Ezt elvileg meg lehetett csinálni, ha a külföldi egyetemről a hiányos nyelvtudásom miatt utasítanak csak el. De ezt nagyon elszúrta, alapvetően a túlzott önbizalmam és a butaságom miatt: azt gondoltam, hogy amit egyszer már megtanultam, azt a felvételi időpontjában is tudom, ezért nem készültem fel rendesen. Hogy pontosan milyen eredményt értem el, már nem emlékszem, de az biztos, hogy a béka segge alatt voltam. És akkor jöttem rá, hogy ez azért nem így megy. Hogy egy felvételire rendesen fel kell készülni, akármennyire is tudtam az anyagot évekkorábban. Szóval, ha ezt a kudarcos felvételit nem csinálom meg, akkor lehet, hogy nem is jutok be a Közgázra.

Az első évek az egyetemen

Hát akkor kezdjük az egyetemmel! Első impulzusok, élmények?

Kevés emlékem van erről, pedig a csoportban volt néhány ember, akivel jobban voltam, s volt, akivel még később is munkakapcsolatba kerültem. Nem ment igazán jól az első év. Ebben nyilván benne volt az is, hogy egy kicsit mindig is lusta voltam tanulni. Mindig arra hagyatkoztam, hogy jó fejem van, vagyis, hogy tanulás nélkül is megoldom a feladatokat. Ez a hozzáállásom – most azt gondolom – még az általános iskola első éveinek tapasztalataira épült. S általában tényleg megoldottam. Aztán persze minél magasabb szintre került az ember, ez az annál kevésbé működött, az egyetemen aztán meg pláne. Persze azért tanultam, de időnként belefutottam kudarcokba. Nem sikerültek jól a vizsgáim az első években, néha még olyan esetben sem, amit egyébként viszonylag jól tudtam.

Nem volt olyan érzésed, hogy rossz helyre kerültél?

Nem, mert nem tudtam jobbat! Hát most ez van, ezt csinálom, addig se kell dolgozni, mármint hogy nem kell munkahelyre járni! Meg hát ez a dolgok rendje, hogy most én egyetemre járok. Nem tudtam volna más alternatívát.

Inkább a matekos tárgyakkal voltam viszonylag jóban, ezek mentek könnyebben. Az elméleti tárgyakkal nem annyira boldogultam. Ha nagyon sokat kellett olvasni, azt nehezebben tudtam kezelni. Nyilván ennek is megvan a technikája, hogy azt az ember hogy tanulja meg, vagyis hogy hogyan rendezze el a fejében, és hogyan adja vissza annak a lényegét. De ez nem volt meg bennem, így ezekkel jobban szenvedtem.

Az egyetemen eleinte még a külker szakban gondolkoztam, nem kis részben azazal a céllal, hogy a végzés utána majd utazgathatok. Mert az egy nagy vágyam volt. „Csavarogni” azt szerettem, s már gimiben is többször elmentünk a nyári szünetben külföldre. Akkoriban hozták be az úgynevezett piros útlevelet, öt kiutazási pecséttel, s ez volt számunkra a szabadság netovábbja. S autóstoppal, csövezve, hihetetlen kevés pénzből végigjártuk néhány haverommal az öt szabadon bejárható szocialista országot. S eleinte azt gondoltam, hogy majd külkereskedőként máshova is eljuthatok.

Hogy ez hogy fordult át a népgazdtervre, azt már elfelejtettem. Gondolkoztam ezen az interjú kapcsán, de erről semmilyen emlékem nincs. Talán a külkeren volt valami szűrés is, mivel oda sokan akartak menni, s ezt nem vállaltam. Aztán azt is lehetett látni, hogy a népgazdterv öt éves szak, míg a külker csak négy, s így még tovább húzhatom az egyetemem. Talán az is benne volt, hogy a matekos tárgyak könnyebben mentek. A lényeg, hogy egy idő után az elképzelésem átfordult a népgazdra, s meg sem próbáltam a külkertet. De hogy pontosan mit jelentett ez a népgazdterv, hogy mit lehet csinálni ezzel utána, ezt még akkor sem tudtam.

Az azért már látszott elsőben, hogy a jobb tanulók mennek a népgazdra!

Nem tudom most már belőni, hogy mennyire voltam jó vagy rossz tanuló másokhoz képest, a hármas-négyes vizsgáimmal. Azt persze lehetett tudni, hogy azért a jobbak mennek oda, tehát egy kvázi elit szak. Biztos azért ez is benne volt a döntésemben, igen!

Népgazdos élmények?

Ugye az elején be kellett írni, hogy várhatóan melyik szakágazatra megyek. S mint ahogy mindannyian a másodéves csoportban, a matekot jelöltem be. Ez nyilván a matekos érdeklődésemből adódott. A második évben ugyanúgy küzdöttem, nem küzdöttem az egyes tárgyakkal, mint elsőben. Nagyjából ugyanúgy teljesítettem is. Voltak nagy kudarcok is. Számítástechnikából például, amiből azt hittem, hogy baromi jó vagyok, de aztán a vizsgán mégsem tudtam megoldani a feladatot, s kaptam egy kettést. A valószínűségszámítással is ugyanez volt: azt hittem, mindent tudok, tanultam is rendesen, de végül elrontottam a példát, s a valószínűség fogalmát sem tudtam rendesen definiálni.

Falukutatók

Emlékszem, hogy második év végén elmentél egy falutáborba! Ez milyen kaland volt?

Látod, ezt már el is felejtettm. Téli népművelési gyakorlatnak hívták. Jó bulinak tűnt. Magyarándorban voltam, egy Balassagyarmat melletti faluban. Az volt a célja, hogy egyetemisták, jellemzően városi gyerekek megismerjék, hogy milyen az élet falun. Művelődési házakhoz szerveztek négyfős társaságokat. Különböző egyetemekről, főiskolákról válogatták össze, tehát mindenki máshonnan jött. Azt lehetett nyomon követni, hogy miként működik egy falusi művelődési ház, s milyen társadalmi környezetben.

Talán segédkeztünk is a szervezésben. Nagyon halvány emlékeim vannak már csak erről, bár tudom, hogy élveztem.

Lehetett ez a szociológiai érdeklődésed első csírája?

Igen, volt egy ilyenfajta érdeklődésem. Ugye én gyökeres pesti vagyok, már az apám is Pesten született, anyám hároméves kora óta élt Pesten. Utazgatni mindig is szerettem, de a falu sokáig nagyon nem vonzott. Később már inkább.

De hogy mi történt ott Magyarnándorban, s mennyire tekinthető ez a szociológiai érdeklődésem alapjának, arról már nincs emlékem. Csak a falvak nevét tudnám felsorolni, meg arra emlékszem, hogy jól éreztem magam. A végén kellett írni egy kis beszámolót a Népművelési Intézet számára, amelyik ezeket a gyakorlatokat szervezte. De sem az ott élőkkel, sem a gyakorlaton résztvevőkkel semmilyen további kapcsolatomban nem lett.

Volt valami más hasonló kalandod az egyetemi évek alatt?

Egy ilyenre emlékszem, ahol veled együtt voltam, Csesztregen, de ez már évekkel később volt.

Az, hogy a falut járjad, s a vidéket megismerjed, mennyire volt tudatos programod?

Nem igazán. Ez a csesztregi munka is inkább csak véletlen lehetőség volt. Másféle falukutatásra nem is emlékszem. Inkább a földrajz iránti érdeklődésem határozta meg az egyetemi érdeklődésemet. Talán ezek a falusi programok is inkább ehhez köthetők. S ez mind a mai napig megmaradt: „térkép-agyam” van, vagyis mindent százszor könnyebben meg tudok jegyezni, ha térben el tudom helyezni. Legyen az településnév vagy településnevekhez kötődő esemény, személy. És ez megvolt az egyetemen is, tehát amikor lehetett választani, akkor vagy matekos tárgyat vettem föl, vagy területi kérdésekkel foglalkozó kurzust. Szerintem még a szakdolgozati szeminárium, aminek a nevére, pontos témakörére már nem emlékszem, az is valami ilyen hívószóra hallgatott. Ezen kívül még az informatika érdekelt valamennyire. Meg talán egy kicsit a gazdaságtörténet.

Egyetemi élmények

Volt-e olyan, számodra emlékezetes tárgy, ami egy karizmatikus tanár miatt maradt meg benned?

Már nem nagyon emlékszem erre sem. Egyvalaki ugrik be most be a kérdésed kapcsán, de ebben sem vagyok teljesen biztos: Meszéna² és a matematikai statisztika. De ennél többet nem tudok mondani erről, csak valahogy az van a fejemben, hogy ő okos, a saját témáját jól ismerő figura volt. Talán a Berend³, aki mintha az első évben tartott volna előadást nekünk, de erről még annyi emlékem sincs.

Pach Zsigmond Pál⁴ volt még előadó a gazdaságtörténetnél.

Igen, valóban, valamennyire emlékszem is rá, s tényleg, mintha jó előadó lett volna. Viszont ami még érdekelt, bár aztán nem jártam – mindjárt mondom is, hogy miért – az Hrubos Ildikó⁵ szociológia előadása volt. De nem ő riasztott el a részvételtől, hanem egy Herédi nevű előadó, akivel felváltva tartották az előadásokat. Hrubos Ildikó baromi jó előadásokat tartott, de ez a Herédi meg elviselhetetlenül rosszakat. S nem lehetett tudni, mikor melyikük jön, így végül nem jártam be ezekre. Ezzel aztán a szociológiai érdeklődés nem érlelődött meg bennem. Valószínű, hogy ha Hrubos Ildikó tartotta volna az összes előadást, akkor hamarabb elkezdek foglalkozni ezzel. Később aztán Hrubos Ildikó munkatársam lett az Oktatáskutató Intézetben.

Volt még egy-két matekos tárgy, amit szerettem. Szentpéteri Szabolcsnének volt például valamilyen kurzusa, amit élveztem, de hogy miről szólt, arra már nem emlékszem.

---

² Meszéna György (1931), matematikus, a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritusa. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Mesz%C3%A9na_Gy%C3%B6rgy

³ Berend T. Iván (1930), Kossuth-díjas történész, egyetemi tanár. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Berend_T._Iv%C3%A1n

⁴ Pach Zsigmond Pál (1919-2001), Kossuth-díjas történész, egyetemi tanár. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Pach_Zsigmond_P%C3%A1l

⁵ Hrubos Ildikó (1943), szociológus, a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritája.

Végül milyen szakszemináriumra jártál?

Korompai Attilához⁶ jártam, de – mint mondtam – nem tudom, mi volt a neve. Területi kérdésekkel foglalkozott, valószínűleg területfejlesztéssel. Az biztos, hogy ő nem a földrajz tanszéken dolgozott. A diplomamunkámat is ilyen témában írtam, ma már gagyinak nevezhető adatelemzéssel: megyeszékhelyek infrastruktúráját hasonlítottam össze, valamilyen általam kreált pontrendszer alapján. Felejthető a dolog!

Te találtad ki, vagy Attila inspirált erre?

Valószínűleg én találtam ki. Gondolom, a kurzusa inspirált erre, de már nem emlékszem. Jól elszőszmötöltem az adatokkal, kitaláltam egy struktúrát, ami ma már valószínűleg totál vállalhatatlan.

De hiszen kitaláltál egy módszertant ehhez!

Ez igaz, de szerintem nem volt ez rendesen megalapozva. Egyetemi szinten persze elment! Megvédtem, gondolom kaptam rá egy ötöst, s így lett végül a diplomám „jó”, mert abban benne voltak a korábbi szigorlati jegyek is. Néhány totál értelmetlen vizsga is.

Az egyetem, a szakdolgozatírás segítettek-e abban, hogy kapcsolataid alakuljanak ki és hogy tájékozódj az elhelyezkedési lehetőségekről?

Igazából nem. Volt két szakmai gyakorlat, ebből az egyiket a VÁTI⁷-nál töltöttem, a másikkra már nem is emlékszem. Szerintem nem csináltam ezeken semmit. Ami persze biztos nem igaz ennyire egyértelműen, de hogy komoly munkát nem végeztem, az biztos, s rendszeresen bejárni sem kellett.

Akkor Csesztregről mondj egy-két szót!

---

⁶ Korompai Attila (1944), geográfus, közgazdász, egyetemi docens. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Korompai_Attila

⁷ 1950–1967-ig: *Városépítési Tervező Iroda* (VÁTERV), 1967–1993-ig *Városépítési Tudományos és Tervező Intézetre* (VÁTI), majd 2014-ig VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési-, Urbanisztikai- és Építészeti Részvénytársaság. Településtervezéssel, majd regionális tervezéssel foglalkozó kormányzati szervezet. Részletesebben: <https://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%81TI>

Na, az nagy élmény volt! Negyedéves korunkban mentünk oda, ez volt a nyári munkám. Valószínűleg tőled hallottam a lehetőségről, s a Szociológiai Intézetben⁸ Makara Péterrel⁹ tárgyaltam a feladatról. Valószínűleg csak nagyvonalakban mondta el, hogy mire kíváncsi, mondott pár instrukciót, de nagyon sokat nem. És ez alapján kellett megkeresni ott a megfelelő információval rendelkező embereket, kérdezni őket, s a végén a tapasztalatokat összegezve leírni. S mindezt olyan témában, amiről kiderült, hogy kifejezetten érdekel engem. Jártuk körbe a falvakat, bekopogtunk a megfelelő helyekre, rögtön fogadtak mindenhol! Ugye, „a pesti diákok”!

Jó témát kaptam, így, utólag nézve is: a települések fejlődését kellett feltárni a kutatást megelőző évtizedekre vonatkozóan. Olyan témakörökre emlékszem, mint téészesítés, a gazdasági élet változása, meg a téészek, az önkormányzatok és az iskolák körzetesítése. Meg a népesség változása, a lakosság mozgása, az építkezések alakulása. A témák kicsit keverednek bennem, mert egy év múlva egy új témával ismét lementem.

Végül is írtál egy tanulmányt az egészről!

Igen, írtam egy tanulmányt, és arra emlékszem, hogy nagyon izgultam, hogy mit fog mondani erről a Makara, féltem is felhívni őt telefonon, hogy megkérdezzem. De aztán nagyon lelkesen megdicsért. Nagy kő esett le a szívemről, mert életemben nem csináltam ilyet, s nem tudtam megítélni, hogy mennyire volt jó ez a tanulmány. A munkát viszont nagyon élveztem, s azt is, hogy megismertem egy számomra új világot. Új dolgokat megismerni az mindig is vonzott. Ha nem is tudtam, hogy mi akarok lenni, meg mit szeretnék majd csinálni, de az ismeretlen dolgok megismerése mindig is érdekelt.

Az első munkahely

Lépünk tovább: a diplomádat megvédted. Utána mi történt?

Pályázati rendszer volt abban az évben, elvileg csak pályázattal lehetett elhelyezkedni. Fogalmam nem volt, hogy mit akarok csinálni. De valamikor Litván Karcsi szólt, hogy a Buvátinál¹⁰ van valamilyen elhelyezkedési lehetőség. Talán neki ajánlották, de

---

⁸ MTA Szociológiai Intézet

⁹ Makara Péter (1946-2016), szociológus.

¹⁰ Budapesti Városépítési Tervező Vállalat

Ő nem akart odamenni. „Nézd meg, hogy esetleg érdekel-e.” A Buváti a Fővárosi Tanács vállalata volt, főleg városfejlesztéssel, várostervezéssel foglalkozott, s volt egy szociológiai kutatócsoportja is, ahol ez a potenciális álláshely volt. Elmentem, elbeszélgettem a majdani főnökömmel, és akkor mondta, hogy jó: meghirdeti az állást. Én meg voltam olyan szemtelen, hogy kérjem, írjon ki nekem egy névre szóló pályázatot, hogy ne legyen vetélytársam. Ez volt a kiskapu a pályázati rendszerben.

Egy kicsit húzta a száját, de végül kiírta a névre szóló pályázatot. Így kerültem oda. Hogy ott milyen témával kínáltak meg, és mit vártam ettől, arra már nem emlékszem, de valami biztos megfogott benne. S persze azt tudtam, hogy termelő vállalathoz semmiképpen nem akarok menni, a már említett családi előzmények miatt.

A Buvátiban nagyon jó társaság volt, zömmel fiatalok, két-három évvel idősebbek nálam. Ugyanakkor, bár Szociológiai kutatócsoportnak hívták az egységet, de nagyon sok szociológiai munka nem volt. Inkább városfejlesztési tervekhez kellett ilyen-olyan anyagokat előállítani, meglehetősen favágó módon. A korábban elkészült városfejlesztési terveket rendszeresen aktualizálta a Fővárosi Tanács, s a mindenkori hosszútávú lakásfejlesztési elképzelések alapján kellett a demográfiai prognózisokat újrakészíteni, kerületnél kisebb városrészekre vonatkozóan, több évtizedre előre. Így például, ha egy új lakótelep építése fogalmazódott meg, akkor az ember a hasára ütött, és megemelte az adott térség lakosságát. Mindez azt jelentette, hogy félévenként volt egy-kéthetes intenzív munkám, közben viszont nem nagyon volt semmi. Igazi szociológiai, vagyis városszociológiai kutatást hárman csináltak: Hegedűs¹¹, Tosics¹², Ekler¹³, ketten közülük ma is ilyen területen dolgoznak.

Mivel nem volt sok munka, nagyokat lehetett lógni. Bement az ember, aláírta a jelenléti ívet, akár mások nevében is, aztán beírta, hogy elment könyvtárba. Laza hely volt! „Szocialista” hely volt. Viszont némi szakmai kapcsolatot jelentett nekem, s ez, ha közvetve is, de megalapozta a későbbi tevékenységem.

---

¹¹ Hegedűs József (1951), közgazdász, szociológus.

¹² Tosics Iván (1952), matematikus, szociológus.

¹³ Ekler Dezső (1953) építész és formatervező. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ekler_Dezs%C5%91

Hány évig tartott ez?

Két és fél évig voltam ott, s beleuntam a semmittevésbe. Meg abba is, hogy ha nem volt munka, akkor is be kellett reggel menni, meg ha a főnöknek éppen az volt a heppje, akkor néha ott is kellett maradni. Nem volt nagy kötöttség, de nekem ez is sok volt. És akkor jött egy ajánlat, nagy valószínűséggel valamelyik munkatársam révén. Így hallottam meg, hogy a Művelődéskutató Intézetben dolgozó Andor Mihály¹⁴ embereket keres egy falukutatáshoz. Hogy pontosan ki-től kaptam ezt a hírt, nem tudom, csak az az egy dolog biztos, hogy nem a korábbi baráti kapcsolataim révén, mert – leszámítva azt, ahogy a Buvátihoz kerültem – minden munkámat, munkahelyemet már valamilyen munkakapcsolat előzte meg, vagyis már előzetesen felmutattam valamit szakmailag.

Az első szociológiai kutatás

Andor hosszabb távra keresett embereket, olyanokat, akiket legalább egy évig el tud látni munkával. Elmentem hozzá, meg is állapodtunk. Az egy évből először másfél év lett, addig tartott a terepmunka. Két megyét próbált „teljes mintán” feltérképezni, vagyis a megyékben az összes települést fel kellett keresni, s a településeket legkülönbözőbb témákban feltérképezni. Elsősorban az iskola érdekelte, de az is, hogy hogyan működnek a települések, a megyék, milyen szervezetek milyen döntéseket hoznak, mennyire határozták meg ezek az adott települések életét, fejlődését vagy visszafejlődését.

Mivel ezt a munkát nem lehetett munkahely mellett csinálni, a Buvátiban, akár milyen laza hely volt is, kéthetekre nem lehetett el-eltűnni, ezért felmondtam, s szabadúszóként dolgoztam. A fölmondásom előtt a Buvátinál még bezsebeltem egy útlevel-hozzájárulást a tervezett nyári utamhoz, kedélyesen elbeszélgetve a személyzeti vezetővel¹⁵ arról, hogy milyen jól is érzem ott magam.

---

¹⁴ Andor Mihály (1944–2022) szociológus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Andor_Mih%C3%A1ly

¹⁵ Ma HR-esnek hívják.

Ezt követően pedig elkezdtem falura járni. Negyed-ötödmagammal csináltuk a munkát. Egyikőjük az azóta ismertté vált író, Závada Pál¹⁶ volt. Akire még emlékszem: egy Jankó Attila nevű szegedi matematikus, meg egy Baross László nevű fickó, akivel – és Kálmán Miklós, szintén matematikus barátommal – hármasban összeállva a nyolcvanas évek második felében közösen igyekeztünk minél több hasonló munkát megszerezni, megcsinálni.

A kutatásban mindenki egy-egy körzetet kapott. A feladat az volt, hogy egy adott vezérfonal mentén gyűjtsék be különböző információkat, megkeresve a lehetséges informátorokat. Így aztán időnként egy-két hétre leköltöztem az adott térségbe, és végigjártam a fontos személyeket, a tanácselnököktől kezdve a papokon át az adott települést jól ismerő egyszerű helyi lakosokig.

Interjúkat készítettél vagy tanulmányokat is írtál?

Alapvetően interjúkat készítettem, de azokból települési szinten kis beszámolókat írtam. Nagy tanulmányok ebből nem születtek, inkább csak az információk rendszerezése történt meg ezekben az írásokban. Békés megyébe és Győr-Sopron megyébe jártam le és így sok települést megismertem. Mindenhol nagyon készségesek voltak. Teljesen más oldalról ismertem meg az országot, mint korábban.

Amikor vége lett a terepmunkának, akkor Andor maga mellé vett a kutatási anyag feldolgozáshoz, és akkor még egy évet ráhúztam mellette. Ez azt jelentette, hogy folyamatosan kaptam tőle a munkát és a pénzt. De ez már nem terepjárás volt. A végén kaptam is egy témát, amit feldolgoztam, s ez aztán meg is jelent a Kultúra és Közösség¹⁷ nevű folyóiratban. Sokáig ez volt az egyetlen publikációm. Az egyházakkal, egyházi élettal kapcsolatos tapasztalatokat összegeztem a két megyében gyűjtött anyagok alapján.

Aztán ennek vége lett. De közben azért kaptam más, hasonló, főleg interjúzással, időnként kérdőívvezéssel kapcsolatos munkákat is. Ugye ez a nyolcvanas évek közepe volt, amikor elég sok szociológiai kutatás futott, a legkülönbözőbb intéze-

---

¹⁶ Závada Pál (1954) Kossuth-díjas író, szerkesztő, szociológus. Részletesebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1vada_P%C3%A1l

¹⁷ Azóta is folyamatosan megjelenő folyóirat. Lásd: <https://www.kulturaeskozosseg.hu/>.

teknél. S az ilyen munkákra alkalmas és hajlandó emberek nevét a kutatók egymásnak adták. Így aztán ilyesmivel foglalkoztam egészen 89-ig szabadúszóként. Amit élveztem ebben a munkában: egy addig ismeretlen világot megismerni. És másképp megismerni, mintha az ember csak úgy lemenne oda. S az elején, Andornál egészen jól is kerestem: az első, tanácsi lakásom árának a fele ebből jött össze. Később már nem ment annyira jól, hiába álltam össze a már említett két ismerősömmel.

A rendszerváltás előtt

Eszembe jutott egy kérdés, az egyetemi évekhez is kapcsolódóan. Mi már akkor jártunk az egyetemre, amikor már kicsit lazább volt a rendszer, s a Közgázon több mindent lehetett megcsinálni, mint máshol. Ehhez kapcsolódóan: az egyetem alatt volt-e valamilyen érdeklődésed a politikai változások iránt, a másik kérdés pedig az, hogy a nyolcvanas évek közepén és végén, amikor az egész országban pezsgett az élet, akkor abba mennyire kapcsolódtál bele, mennyire figyelted ezeket a változásokat?

Mindig érdekelt a politika, ez részben összefüggésben volt a történelem iránti érdeklődésemmel is. Mert a történelem is annál jobban érdekelt, minél közelebb ért a jelenhez: a korábbi történelmi eseményekben is pont a politikát, a kialakult politikai helyzetet akartam megérteni. Ennek ellenére a politikai tevékenységekbe jellemzően nem folytam bele. Az egyetemi Polvaxról¹⁸ például semmilyen emlékem nincs, bár valószínűleg voltam egy-két rendezvényén. Talán azért nem foglalkoztam vele, mert nem hittem el, hogy nem a hatalom játszik velünk. Jártam viszont az egyetemi filmklubba, meg más filmklubokba, ahol időnként betiltott filmeket is lehetett nézni. Egy ilyen esemény például mély nyomot hagyott bennem: a Marczibányi téren vetítették Forman Tűz van bambáját, s annak ellenére, hogy a programban nem lehetett megnevezni a filmet, a fél város ott volt, alig férték be az emberek.

Szóval érdekelt a politika, de annyira nem, hogy politikaformáló szerepet vállaljak.

---

¹⁸ Polvax: politikai témákkal foglalkozó Közgáz-klub. Rendezvényeire ismert szakembereket hívtak meg. Részletesebben: <http://www.lib.uni-corvinus.hu/content/corvinuski-oszk/polvax>.

S a nyolcvanas években, amikor már voltak repülő egyetemekre?

Nekem ez inkább a nyolcvanas évek elejéhez, a Buváti-s időszakhoz köthető jobban, mert ott jutottam hozzá ilyen információhoz.

És szamizdatokat is megkaptál akkor?

És szamizdatokat is megkaptam.

S később is kapcsolatban voltál velük?

Már nem emlékszem, de biztos, hogy lazultak ezek a kapcsolatok, amikor eljöttem onnan. Bár találkoztam a régi kollégákkal, időnként buliztunk is, de ezek a napi kapcsolatok már elmaradtak. Időnként azért biztos, hogy hozzájutottam. Akár Andortól is hozzá lehetett jutni, mert ő is erős kritikusa volt a rendszernek, de erre konkrétan már nem emlékszem.

A nyolcvanas évek végéről milyen személyes emlékeid vannak a politikai rendezvényekről?

A kisebb március 15-ei tüntetéseken soha nem voltam ott, s a Bős-nagymarosi tüntetésen sem, de az Erdély-tüntetésen már igen, s a Nagy Imre temetésen is. Az első tüntetésekről igazából nem is tudtam, csak utólag hallottam róluk. Csak laza baráti kapcsolataim voltak a későbbi politikaformáló körökkel.

A pártok nem csábítottak el soha?

Nem. Talán éppen azért, amit az előbb mondtam: az ellenzéki köröknek csak a távoli peremén mozogtam. Tehát valamennyire képben voltam, de kicsit kívülről néztem az eseményeket.

Rendszerváltás és „mindenváltás”

Maga a rendszerváltás hogyan érintett téged személyesen? Állásban, pályaválasztásban, bármi másban?

Talán még az előzményekről hadd mondjak el annyit, hogy – bár szinte mindannyian így voltunk – én soha nem hittem azt, hogy itt rendszerváltás lesz. Abban éltünk, hogy kilátástalan helyzetben vagyunk, hogy itt vannak az oroszok, és ez eldönt mindent. S lehet csinálni ezt meg azt, meg tágíthatjuk valamennyire a

határokat, de alapvető változásnak nincs esélye. Ehhez képest aztán hatalmas élmény volt, hogy mégis! S persze mellé a félelem, hogy talán mégsem. Ez egészen addig bennem volt, amíg az oroszok – a „szovjet hadsereg” – ki nem vonultak. S akkor ott volt még a moszkvai puccs is, ami ugyanezt a félelmet erősítette.

Amúgy meg baromi nagy élmény volt! Hogy végre valami – minden? – más lesz! És arra is emlékszem, hogy az emberek is egészen mások lettek, sokkal felszabaldultabbak, vidámabbak. Látszott rajtuk, hogy boldogok és reménykednek. S ha mástól nem is, ettől én is boldog lettem.

Érzelmileg ez így fogott meg. Egzisztenciálisan viszont közvetlenül nem játszott szerepet az életemben, mert ott más dolgok történtek. Egyrészt az, hogy a nyolcvanas évek második felében már sokkal bizonytalanabb lett az anyagi helyzetem, és mivel jött a családalapítás, be kellett látnom, hogy erre családot nem lehet alapozni. Ez a nyolcvanas évek legvége volt: 89-ben született az első fiam, és akkor elhatároztam, hogy muszáj elhelyezkedni. Mert amikor már valaki más sorsáról is szó van, akkor már stabilabban kell élnem. A másik ok pedig az volt, hogy addigra beleuntam a jellemzően szociológiai segédmunkákba. Kirajzolódtak a megismerés korlátai. Ekkor már azt éreztem, hogy csak egy bizonyos szintig látok bele dolgokba, de nem látom az összefüggéseket. Merthogy azt más szinten kell nézni. És ez a két dolog nagyjából egybeesett a rendszerváltással, amikor ismét munkahelyem lett.

Az ÉGSZI¹⁹ nevű vállalatnál elhelyezkedtem 89 elején. Meg ne kérdezd, hogy ezt pontosan minek a rövidítése! De az biztos, hogy ugyanúgy, ahogy a Buváti, ez sem intézet, hanem vállalat volt. S a régi Buváti-s szociológiai kutató csoportból néhányan itt kötöttek ki, ők hívtak oda.

Ott is volt egy külön részleg – csak utólag próbálom rekonstruálni –, ami különböző városfejlesztési és megyei fejlesztési tervekhez készített kis szociológiai kutatásokat. Két munkára emlékszem: egy Csongrád megyei fejlesztési tervre, meg egy kaposvári településfejlesztési, lakásfejlesztési koncepcióra.

---

¹⁹ Utánanéztam: Építésgazdasági és Szervezési Intézet. Részletesebben: <https://itf.njszt.hu/intezmeny/egszi> (a szerk. megj.)

S ami ezzel kapcsolatban szintén a rendszerváltáshoz köthető: a következő év végén átalakult a cég, ami nagy leépítésekkel párosult. Bizonyos tevékenységeket megszüntettek, s ennek kapcsán sokakat, így engem is kirúgtak. Mondjuk össze is ütköztem a főnökkel, tehát már én sem akartam ott maradni. Zavaros hely volt egyébként, a közvetlen munkatársaim kívül senkit sem ismertem ott.

Két hónapig lébecoltam. A Buvátiból megismert Hegedűs – Tosics páros is akkoriban került ki az ÉGSZI-ből, s ekkor hozta létre a Városkutatás Kft-t. Egy kicsit nekik dolgoztam. De közben már jött egy ajánlat az Oktatáskutató Intézetből.

Az oktatás kutatása

Ott többeket ismertem, mert a nyolcvanas években több megbízást is kaptam onnan. Leginkább interjúztam. Egy munkára konkrétan is emlékszem: olyan cigány családokat kellett megkeresnem, amelyekben volt olyan gyerek, aki a helyi cigányság iskolázottságához képest kiemelkedett. Ma úgy mondanánk: reziliens tanulók voltak. Sok érdekes helyen voltam, megismertem valamennyire a mélyszegénységet, a lepusztultságot is, de a tisztességes szegénységet is. Főként Forray Kati²⁰ és Liskó Ilona²¹ kutatásaiba kapcsolódtam bele, tőlük kaptam a megbízásokat.

A kínálkozó álláslehetőségről Forray Kati szólt nekem. S hogy lett üres állás, az megint a rendszerváltáshoz köthető: amikor megalakult az Antall-kormány, valamikor 90-ben nyár közepén, akkor az Oktatáskutató Intézetet összevonták az Országos Pedagógiai Intézettel, létrehozva az Országos Közoktatási Intézetet. De aztán Kozma Tamás²², aki már talán akkor igazgató volt ott, de lehet, hogy csak ezt követően lett az, kibulizták Lukács Péterrel²³, a helyettesével, hogy mégis csak maradjon meg ez az intézet. Ezért azért amazért. És megmaradt. De addigra már néhányan átmentek az újonnan létrehozott intézetbe, így itt felszabadultak álláshelyek. Így kerültem oda, Forray Kati csoportjába.

---

²⁰ Forray R. Katalin (1942), szociológus, egyetemi tanár. Részletesebben: <https://docplayer.hu/18015102-Forray-r-katalin-szakmai-oneletraiz-szuletett-mezotur-1942-janu-31-lakcim-1025-budapest-nagybanyai-ut-56.html>

²¹ Liskó Ilona (1944-2008), szociológus. Részletesebben: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-valosag-kutatoja-lisko-ilona-1944%E2%80%932008>

²² Kozma Tamás (1939), oktatáskutató, egyetemi tanár. Részletesebben: <https://docplayer.hu/46226295-Prof-dr-kozma-tamas.html>

²³ Lukács Péter (1948), szociológus. Részletesebben: <https://docplayer.hu/6904353-Lukacs-peter-rovid-tudomanyos-eletraiz.html>

Lett egy saját szakterületed, vagy bekapcsolódtál valamilyen kutatásba?

Eleinte még nem is láttam, hogy ezt hogyan érdemes csinálni. Forray Katinak volt egy kutatása a mezőgazdasági szakképzésről, ebbe vont be, ezt csináltuk közösen, az ő koncepciója mentén. Ennek a történeti részét, vagyis az előzmények feldolgozását kaptam meg. Meg csináltam néhány interjút is.

Ezek már olyan feladatok voltak, amelyekről önálló tanulmányokat írtál?

Ez már teljesen egyértelműen kutatás volt, amiből tanulmányok születtek. És meg is jelentek a nevemen: a végén kiadtunk egy kötetet, amiben két tanulmány is van. A mezőgazdasági szakképzés addig egy viszonylag szűz terület volt, tehát inkább feltáró jellegűnek nevezhetjük a kutatást.

Forray Katival jó volt dolgozni, mert partnernek tekintett. Se nem zsigerelt ki, se nem nyomott le, tehát a publikációkat is mindig nagyon korrektül intézte. Persze voltak neki is hibái, mint mindenkinek, de nagyon korrekt volt mindenben. Ez azért – így utólag visszagondolva – nem mindig mindenkinél volt így. Az Oktatás-kutatóintézetben általában így volt, de ott sem mindenki esetében.

Ha jól tudom, akkor végig, tehát egészen nyugdíjas korodig ott dolgoztál!

Igen, ott dolgoztam, de egyrészt az intézet többször is átalakult, másrészt meg a végén már nem az volt a főállásom.

De térjünk még vissza a témakörökre!

Az intézetben nem voltak állandó munkák, nem voltak rendszeres fenntartói megbízások sem. A mindenkori oktatási minisztériumhoz tartoztunk, tehát nem olyan volt, mint egy önálló akadémiai intézet, ugyanakkora szellemisége hasonló volt, mert valamikor az MTA Pedagógiai kutatócsoportjából jött létre, megőrizve az ottani „szabad szellemet”. S erre nagyon vigyázott is a vezetés, nem akart a minisztérium – úgymond – háttérintézete lenni, vagyis szorosabb kapcsolatba kerülni velük. A kutatói függetlenséget helyezték előtérbe. Talán emiatt is csak ad hoc módon jöttek a minisztériumi megrendelések.

A munkákat részben a vezetés, részben a már régebben ott dolgozó, kapcsolatokkal rendelkező kollégák szerezték, ezekbe lehetett bekapcsolódni a többieknek. S akkor még jobban voltak pályázatok is, amelyek elnyeréséhez is segítséget tudtak nyújtani az idősebb kollégák. Nekem is lett így saját OTKA-kutatásom

Mindennek azért volt jelentősége, mert az intézet csak az alapműködéséhez, tehát a kutatói bérekhez és a rezsizhoz kapott fenntartói támogatást, a kutatások megvalósításához viszont semmit, tehát ezeket valamilyen módon meg kellett szerezni.

Egy idő után aztán kialakult egy önálló szakterületed?

Igen. Lukács Péterrel, az akkori igazgatóhelyettessel beszélgettünk erről. Ő biztatott, hogy találjak ki magamnak valamilyen szakterületet, s legyek annak a szakértője. Magamtól erre nem jöttem rá, mert elvoltam a kapott munkákkal. Ekkor találtuk ki a munkaerőpiaci képzést, ami teljesen feltáratlan terület volt akkoriban. Sikerült is erre valamilyen forrást szerezni, s lett is egy-két ehhez kötődő munkám.

Ezeknek te voltál a vezetője?

Gyakorlatilag én csináltam egyedül. De ez olyan terület volt, ami nem volt másé. Olyan munkáim nem nagyon voltak, amelyekhez komoly kutatói team kellett volna. Inkább segéderőként kapcsolódott be néhány fiatalabb kolléga időnként. Ahogy én is az ő munkájukba. Tehát az, hogy valaki valamilyen szakterületnek a kvázi elkötelezettje, felelőse, nem jelentette, hogy más témában ne dolgozott volna.

S ebből a témából akkor ugye már több publikációt írtál?

Ekkor már rendszeresen publikáltam, már csak azért is, mert egyrészt elvárták, másrészt az intézeten belül könnyű volt megjelentetni a tanulmányokat. Saját nyomdánk is volt és a kilencvenes évek elejétől saját folyóiratunk is, az Educatio. Persze máshol is megjelentek publikációim.

Volt olyan publikációd, amire büszke vagy, amiről úgy gondolod, hogy igazán jól sikerült?

A kilencvenes évekre vonatkozóan nem emlékszem ilyenre. A kétezres évek elején viszont volt egy nagy kutatásom a hazai felnőttképzésről, az viszonylag sikeres volt. Persze ennek a sikernek több összetevője van, nem csak az, hogy viszonylag jól megírtam. Emellett az is, hogy egy hatalmas adatbázisból sikerült dolgoznom. Egy csaknem ötezer fős mintán sikerült egy kérdőíves kérdézet

megcsinálni. A háttere egy minisztériumi megbízás volt: a 2001-ben elfogadott felnőttképzési törvény előtti és utáni helyzetet, pontosabban a felnőtt lakosság felnőttképzéssel kapcsolatos attitűdjeit kellett megvizsgálni. Sok teteje ennek nem volt, s ez hamar ki is derült: egy törvény hatására néhány hónap alatt aligha változnak meg az attitűdök, s még a képzési kínálat is alig. A két felmérés alapmegoszlásait összehasonlítva rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy semmilyen változás nincs, így a két mintát összevonva, kétszer akkora lett az adatbázis, ami lehetőséget adott arra, hogy a felnőttképzésben hároméves időtávlatban résztvevő mintegy 8-10%-nyi megkérdezett ember képzési tapasztalatait is részletesen elemezzem.

Na ez volt egy ilyen siker. Klaszteranalízissel földolgoztam, érdekes lakossági rétegek rajzolódtak ki. Meg is jelent egy kis intézeti kötetben, aminek elég nagy visszhangja lett, a médiába is meghívtak néhányszor. Volt rá jó néhány hivatkozás is a szakmában. Másra ebből az időből nem nagyon emlékszem.

De jól érezted magad az intézetben?

Oktatás és kutatás

Jól éreztem magam, bár jó néhány évembe telt, mire megszoktam, hogy időnként szakmai előadásokat kell tartanom. Egészen addig okozott ez nekem problémát, amíg el nem kezdtem tanítani.

Ez 98-ban történt, amikor a Wesley János Főiskolára hívtak, talán kutatómódszertant tartani. Itt aztán megszoktam, hogy én vagyok a középpontban, s utána már nem volt ilyen problémám. Megtanultam azokat az apró trükköket is, amik átsegítik az embert, ha elakad, vagy ha valamilyen keresztkérdésre nem tud válaszolni, netán rosszul mondott valamit. Hogy hogy lehet ezeket a helyzeteket korrekten kezelni. De ezt megelőzően szorongtam az ilyen helyzetektől.

Ha itt végül is jól érezted magad, miért lett más a fő munkahelyed?

Ez azért később lett, ez majd a 2010 utáni időszakra vonatkozik. A korábbi időszakról azért még el kell mondani, hogy a Wesley-t egy belső konfliktus miatt egy év után ott hagytam. Nem nekem voltak konfliktusaim, hanem azoknak, akiknek a révén odakerültem. S bár maradhattam volna, de nem tartottam volna korrektnek, mivelhogy az ajánlómnak távoznia kellett onnan.

A következő fordulópontra 2004-ben jött, amikor Forray Kati révén, aki akkor már a pécsi egyetemen a Neveléstudományi Intézetet vezette, Pécsre kezdtem tanítani. Ezt én kezdeményeztem nála, a korábbi Wesley-s előzményeken felbuzdulva. Először óraadóként kaptam egy-két kurzust, aztán töredékstátuszokban dolgoztam, ideiglenesen gyesre elment kollégák helyén, egészen 2010-ig. De ekkor még az Oktatáskutató Intézetben volt a főállásom. Pontosabban: az Oktatáskutató Intézetet 2001-2002 körül megszüntették, s Felsőoktatáskutató Intézet néven betagolták a Professzorok Házába. Ez inkább csak formális változás volt, mert a PH-ban más kutatási tevékenység nem volt, így a mi autonómiánk megmaradt. A kutatások sem szorítkoztak a felsőoktatásra. Nagyjából minden ugyanúgy ment tovább.

Pécsre hetente egy-egy napra, néha kettőre mentem le. Többnyire hat-nyolc-tíz órát tartottam, és este hazajöttem. Élveztem. Persze az elején ott sem volt könynyű. Főleg a levelezősökkel, akik között sok iskolai vezető volt, én meg hiába tudtam sok mindent az oktatásról, de a napi működéssel kapcsolatos helyzeteket nem láttam annyira, mint ők. S bizony ezek az igazgatóhelyettesek néha megfingattak egy-két kérdéssel.

Az intézetbe egyébként nem nagyon épültem be, mert alig találkoztam a kollégákkal. Inkább csak a pestiekkel, mert nagyon sokan jártak le oda tanítani. A pécsi bölcsészkar ugyanis főiskolai alapokra épült, ezért sok órát külsősökkel kellett megoldania. A vonaton ezért rengeteg kollégával lehetett találkozni, nem is csak a Neveléstudományi Intézetben dolgozókkal.

Időközben a Felsőoktatáskutatót összevonták az Országos Közoktatási Intézettel, s létrejött az OFI, vagyis az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, ahonnan később nyugdíjba mentem.

Később aztán Debrecenben tanítottál.

Igen: 2010 végén szóltak nekem, hogy Debrecenben lenne egy docensi állás, nem érdekelne-e. Ez azért egy kicsit azt jelentette, hogy jó lenne, ha érdekelne.

Szóval ez egy határozott felkérés volt!

Igen, határozott felkérés volt. Szóval ez az egyetemi világ érdekes dolog. Te is tanítottál, nem tudom, mennyire látsz bele. Én Pécsre kevésbé, Debrecenben aztán már sokkal jobban beleláttam. Szóval kapott egy docensi státuszt az ottani

Neveléstudományi Intézet, amit nem akartak elveszíteni, de nem volt rá megfelelő emberük. Mert Debrecenben ennek betöltéséhez habilitáció kellett, ezt ott nagyon szigorúan vették.

Nem említettem, hogy a kilencvenes években a kisdoktorit, később a PhD-t is megcsináltam, Pécssett pedig habilitáltam. Szóval megfelelttem ennek a feltételnek Debrecenben. Egy kicsit húzódoztam, mert az Andragógia tanszékre kellett mennem, s ez nem annyira vonzott, mert ez egy kicsit lenézett szakterület. A népművelés szak akkori utóda. Előtte is, utána is változott a neve, folyamatosan keresi a helyét az egyetemi oktatásban.

Viszont főállásba hívtak, ami azzal járt, hogy adjam fel az OFI-t, mint főállást. S az OFI-ban abban az időszakban nagy krach volt egy 2010 elején, még a választások előtt odakerült új igazgató miatt. Nem jut eszembe a neve, de nem is érdelemli meg, hogy megnevezzük. Annak ellenére, hogy még a régi, MSZP-s kormányzat nevezte ki, inkább Fidesz-közeli kapcsolatai voltak, vagyis az új kormányzat emberének tűnt. Elkezdett basáskodni, megalázóan viselkedett még az intézet középvezetőivel is, s minden szakmai tevékenység elé akadályt gördített. Az sem érdekelt, hogy komoly pénztől is elesett az intézet. Ő maga egyébként nem volt oktatási szakember. S mindez nagy bizonytalanságot eredményezett, főként azért, mert nem volt világos, hogy mire megy ki a játék. Az sem volt kizárt, hogy valamilyen politikai elvárásra szét akarta verni az intézetet. Szóval nagyon rossz volt a hangulat, s nem lehetett tudni, hogy mi lesz a vége. Végül ez döntött Debrecen mellett.

Egy halvány kísérletet tettem még, hogy Pécssett főállásba kerüljek, de ez nem sikerült. Hogy akarták-e, vagy nem akarták, nem tudom, mert a háttérbe nem láttam bele, de Debrecenben gyors döntést vártak tőlem, Pécssett pedig ennyi idő alatt nem intézték el nekem a státuszt.

Így aztán elkerültem Debrecenbe, ami azt jelentette, hogy föladtam Pécsset, az OFI-ban pedig – mivel addigra, vagyis 2011 februárjára – már rendeződtek a dolgok, az igazgatónőt kitették, ott maradhattam félállásban.

Az oktatáskutatás forrásai

S ugyanígy volt továbbra is itt egy témád, amit te vittél?

Igazából ez már nem egészen így ment. Mi itt már a korábbinál is jobban megbízások

alapján dolgoztunk. Ugye korábban említettem a munkaerőpiaci képzést, mint saját témát. Ez addig működött is, ameddig voltak pályázatok. Bár éppen a pályázatok sokszínűsége miatt akkor is szélesebb szakmai spektrumban kellett mozogni, de 2010 után ezek a pályázatok gyakorlatilag megszűntek. Még a kormányzati háttérű, de valamilyen autonómiával rendelkező források is eléggé leépültek. Az OTKA már korábban is nagyon beszűkült, nagyon nehéz volt hozzájutni, meg inkább a nagy neveknek adták már a pénzeket, mintsem a jó ötletekre. Szóval az OFI-ban már egyre inkább a minisztériumi vagy minisztériumi támogatottságú hazai EU-s pályázatokból próbáltunk élni. Úgy, ahogy. Ugye a fizetésünket megkaptuk, ezzel nem volt gond, de a munkák alapvetően a minisztériumtól függtek.

Nekem egyébként nem volt problémám, hogy kvázi megrendelésekre dolgozunk, mert ilyenkor kevésbé foglalkozik az ember azzal, hogy érdemes-e ezt csinálni, vagy hogy mi a haszna. Mert akkor a megrendelő igényének a kielégítése fontos, nem pedig a kutatás utóélete.

Akkor Debrecennél folytassuk!

A Debreceni Egyetemen

Átmentem, az Andragógia tanszékre kerültem, volt választási lehetőségem, hogy mit tanítjak, mármint az

adott kínálatból. Olyanokat kerestünk, ami illeszkedett az addigi kutatói munkámhoz: iskolafenntartás, a közelmúlt oktatástörténete, szakképzés, felnőttképzés, munkaerőpiac. Ezekhez értettem, ezért viszonylag kis energiával fel tudtam az órákra készülni. Részben andragógusokat tanítottam, részben az úgynevezett pedagógia szakosokat. Nagy ritkán tanárszakosokat.

Heti hány órád volt körülbelül?

Eleinte nyolc, aztán felemelték tizenkettőre. Általában heti két napra mentem le, tehát egyet aludtam ott. A kollégák nagyon másfajtaak voltak, mint Pécsen. Ott ugyan nem voltam benne annyira a véráramban: mentem, jöttem, közös értekezlet is kevesebb volt, mint itt Debrecenben. Pécsen akkoriban nem voltak nagy feszültségek, pontosabban, mire én odakerültem, addigra már valamennyire rendeződtek. Engem meg végképp nem érintettek.

Itt viszont sok törésvonal volt, s ezek mögött nem csupán személyes ellentétek húzódtak meg. Egy idő után kezdtem megismerni, hogy hogyan működik az

egyetem. A bölcsészakárnak nagy tradícója volt itt, roppant nagy öntudattal, s meglehetősen konzervatív értékekkel, a tudományos rendfokozatok abszolútizálásával. Kivéve persze, amikor valamilyen intézményi vagy hatalmi érdekből átlépték a saját szabályaikat. S ennek az intézetben is megvoltak a nyomai.

S hogy érezted magad itt?

Viszonylag jól éreztem magam, nagy problémám nem volt. Rengeteg embert megismertem. Bevontak kisebb kutatásokba is, kötet szerkesztésébe is, angolul is, magyarul is. Viszonylag jó volt az elején. De azért Péccsett emberibbék voltak a viszonyok. Az itteni viszonyokat nehéz jellemezni, mert nagyon erősen függ attól, hogy épp kikre gondolok. Mert azért ezek a kapcsolatok is nagyon erősen személyfüggőek voltak, nagyon különbözők voltak az emberek itt is. De összességében szívesen jártam oda!

S hány évig tartott ez az időszak?

2011-től 18-ig jártam oda, amikor nyugdíjba mentem. De annyi még hozzátartozik, s ez sok mindent meghatározott, hogy 14-ben lejárt az intézet igazgatójának a mandátuma, s nem akart ismételni. (Az intézet két tanszékből, a Pedagógia és az Andragógia tanszékből állt.) Őt egyébként nagyon kedveltem, s kedvelem mind a mai napig is. S ekkor többen rábeszéltek engem, hogy pályázzam meg a vezetést, bár eredetileg nem volt ilyen szándékom. S aztán ebből eredtek a későbbi konfliktusok, mert a doktori program vezetője is pályázott. Ő olyan ember, aki igyekszik minden fontos pozíciót és minél több hatalmat megszerezni. Szerintem sokkal nagyobb intellektuális feladat egy doktori programot vezetni, mint egy intézetet igazgatni, de ő igazgató is akart lenni. Miközben nagyon sokan nem akarták őt.

Először amiatt is húzódoztam, mert éreztem a konfliktuslehetőséget, de végül rábeszéltek. Azért engedtem, mert úgy éreztem, hogy egész szakmai pályafutásom alatt mindig arra törekedtem, hogy a komfortzónámon belül maradjak, s most, amikor mások bennem bíznak, akkor tartozom nekik annyival, hogy kilépek ebből, s beadom a pályázatot. Nem lenne korrekt, ha megint csak magamra gondolnék! Aztán, ha nem akarják, akkor mégsem választanak meg. Bár soha

nem vágytam vezetői pozícióra, egész életemben nem bújhatok el az ilyenfajta felelősségvállalás elől. Annyi még talán az egészhez hozzájárult, hogy az OFI-ban már nagy EU-s pályázatokban dolgoztunk, és ott több kutatásban is témavezetőként dolgoztam. És ezekben elég jól együtt tudtam dolgozni a többiekkel, s élveztem is tulajdonképpen, hogy megbecsülnek, hogy közösen meg tudunk oldani dolgokat, s még kisebb feszültségeket is el lehetett rendezni. Úgy láttam, hogy ebben van némi tapasztalatom, eredményem. S ez önbizalmat is adott, hogy akkor majd valahogy itt, Debrecenben is sikerülni fog.

A pályázatról való döntés választási alapon történt, tehát az intézet dolgozói szavaztak, s akit megszavaztak, azt nevezte ki a dékán. Végül megválasztottak. Hogy mennyire protestszavazattal, vagy mennyire a pályázatban leírt – egyébként nagyon átfogó és részletese – programom miatt, nem tudom. Minden esetre három évig én voltam az intézet igazgatója. Ez kábé 20-25 embert jelentett, két tanszéket, adminisztrációval, könyvtárossal.

A három évre nagyobb beavatkozást nem terveztem, mert tudtam, hogy három évnél tovább nem maradhatok vezető a korom miatt. Éppen ezért csak kisebb célokat tűztem magam elé.

Most mindent nem tudok itt elmondani, mindenre nem is emlékszem. Az egyik fontos célom volt az intézeten belüli törésvonalak csökkentése. A két tanszék is két különálló test volt, de közöttük mély ellentét nem volt, az igazi törésvonal a Pedagógia tanszéken belül volt, s ennek nem csak személyi okai voltak. Leegyszerűsítve: a hagyományos pedagógia tudományos elismertsége nagyon alacsony volt a karon belül, ezért az egyik korábbi igazgató a nevelésszociológia irányába nyitott, s ezzel próbálta a szakterület, az intézet presztízsét emelni. Igen ám, de az intézet nem csak, s főként nem diszciplináris szakembereket („neveléstudósokat”) képzett, hanem a tanárképzésben töltött be módszertani felkészítő szerepet. Ez viszont távol állt a nevelésszociológiától. S a két irányzat képviselői között volt a törésvonal. Mert az egyik tudományosan akart felzárkózni, a másik pedig a tanárok módszertani felkészítésére hivatkozott. Az előbbivel könnyebb volt illeszkedni a kari elvárásokhoz, teljesíteni a tudományos követelményeket, előbbre lépni a ranglétrán, az utóbbi pedig nélkülözhetetlen tudást biztosított a leendő tanároknak. A konfliktus időnként a kurzusok kialakításánál, gyakrabban pedig az új kollégák felvételénél éleződött ki: szociológusokat vagy tanári végzettségűeket vegyünk-e fel.

A két megközelítés képviselői között igyekeztem lavírozni, egyensúlyozni, mert mind a kettőt fontosnak gondoltam, s próbáltam valamennyire a belső kapcsolatokat is fejleszteni abból a megfontolásból, hogy a kisebb együttműködések tompítják a konfliktusokat. Mindenféle kis trükköket bevettem, de nem tudtam áttörést elérni. Az igazgatóválasztásnál alulmaradt riválisom képtelen volt bármiféle kompromisszumra, bármilyen együttműködésre. Ráadásul apró bosszantásokkal, áskálódásokkal igyekezett nehezíteni is az életemet.

Egy másik fontos terület volt, hogy megpróbáltam racionális alapokra helyezni az intézet működését. Mert – ne tudd meg – ebben még kari szinten is nagy káosz van. Nem lehet mondani, hogy a bölcsészek jó rendszerszervezők lennének! Az elődöm, Chrappán Magdolna, aki egyébként nagyon korrekt és tiszta fejű vezető volt – teszem hozzá, nem bölcsész volt, hanem természettudományos végzettségű tanár – tett már ilyen lépéseket, de a kari viszonyok miatt nagyon nehéz helyzetben volt ő is. Talán a legnagyobb probléma az volt, hogy a feladatok igényelte tanári óraszám és a státuszok száma között semmilyen automatizmus nem működött. Ez – a diáklétszámot és az óraszámokat hektikusan befolyásoló gyakori kormányzati intézkedések miatt – egyrészt odavezetett, hogy egyes helyeken időnként tanárfelesleg volt, máshol meg kevés tanárnak kellett oktatni sok diákot. A felesleget a különböző intézetek, tanszékek igyekeztek elrejteni, bár a kart nem is nagyon érdekelte, a többletért pedig harcot kellett vívni. Ez utóbbi miatt persze egyetlen intézetvezető, így én magam sem, igyekeztem a felesleges dolgozóktól megválni, mert akkor – elveszítve a státuszt – a későbbiek során már újra harcolnom kellene érte.

Ahogy hallgatlak, úgy érzem, hogy örültél, hogy lejárt a három évem!

Ez egyrészt igaz, ugyanakkor az is igaz, hogy élveztem, hogy más oldalról is belelátok az egyetem működésébe, vagyis egy számomra ismeretlen világba. Ott ültem a kari tanácsüléseken, s láttam, hogy hogyan dőlnek el a dolgok. Nagyon tanulságos volt. Tehát nagyon-nagyon jó volt ez a három év ebből a szempontból, s abszolút nem bántam meg, hogy elvállaltam.

Arra mindig nagyon figyeltem, hogy demokratikusan vezessem az intézetet, de ennek megvoltak, az előzményei és a szabályozási keretei is, amin azért igyekeztem javítani a három évem alatt. Bevontam a vezető testületbe a doktori iskola vezetőjét, tehát a korábbi riválisomat is. Igaz, eredménye nem sok lett.

Amikor lejárt a mandátumod, akkor utána ott maradtál? Nem volt kellemetlen, hogy egy új vezető mellett már „csak” tanár vagy?

A korábbi riválisom követett engem. Végül is elvontunk. Egy egyetemen azért általában nincsenek napi szintű konfliktusok. Aztán később, ahogy én is, mások is nyugdíjba mentek, a saját embereit vitte oda. De ez már akkor történt, amikor én már nem voltam ott.

Centralizált oktatás?

Decentralizált oktatás?

Akkor most Debrecentől búcsúzzunk el. Az OFI-ban mi történt ez idő alatt?

Az OFI-ban igazából 2008-tól kezdődően voltak jó munkák, ekkoriban jöttek az EU-s forrásokból származó kutatási „megrendelések”. Még a kormányváltás előtt „Demográfiai változások és az oktatás” címen kellett egy kutatást csinálni, aminek keretében a helyi oktatásirányítást vizsgáltam. Nagyon izgalmas dolog volt, hogy miként működött az oktatás a decentralizált rendszerben, kik, hogyan, milyen döntéseket hoztak, s ez hogyan hatott az oktatásra. Kiderült például, hogy az akkori, liberálisnak nevezett oktatáspolitikai alulról nézve nem annyira volt liberális, mint amennyire magát mondta: nagyon erősen próbálta terelni az iskolafenntartó önkormányzatokat ilyen vagy olyan, többnyire formális megoldások irányába. A helyi önkormányzatok pedig igyekeztek kijátszani ezeket a központi elképzeléseket, vagyis formálisan megfelelni az elvárásoknak, megszerelve így az ebből eredő plusz költségvetési forrásokat, de a formális megoldások mögött továbbra is a saját érdekeiket érvényesítették, akadályozva ezzel az oktatás fejlesztését célzó törekvések érdemi megvalósulását. Például, ha a pénzügyi ösztönzők a nagyobb iskolaszervezeteket támogatták, akkor létrehoztak iskolatársulásokat, de továbbra is a korábbi kisiskolákban folyt az oktatás. Vagy ha a törvény előírta, hogy egy adott település iskolái között a hátrányos helyzetűek arányát tekintve nem lehet nagy eltérés, akkor városi szinten létrehoztak egy nagy közös iskolaszervezetet, miközben mindenhol ugyanúgy folyt a tanítás, mint korábban, viszont a szegregáció láthatatlanná vált. Egyrészt tehát formálisan kevés mozgásteret hagyott a rendszer az iskoláknak, a fenntartóknak, másrészt viszont a hiányzó szakmai kontroll miatt sok esetben csak a forma változott, az érdemi problémák pedig megmaradtak.

Néhány év múlva, tehát már a 2010-es kormányváltás után, valójában már az évtized közepén ugyanezt a kutatás tovább lehetett folytatni. Mivel addigra már teljesen megváltozott az oktatás működési, fenntartói rendszere, így akkor már leginkább ezt az átalakulást és annak következményeit lehetett megnézni. A korábbi megközelítések, kérdésfeltevések okafogyottá váltak. Ez is egy baromi izgalmas kutatás volt! Nagyon erőteljesen kirajzolódott, hogy ész nélkül centralizálták az egész rendszert, nem lettek végiggondolva a következmények.

Például abból a feltételezésből indultak ki, hogy a centralizálástól majd automatikusan olcsóbb lesz. De éppen fordítva történt, mert a korábban a fenntartók által ingyen, vagy olcsón megoldott fenntartási feladatokat centralizáltan csak drágábban lehetett megoldani. Miközben bérek tekintetében sem sikerült spórolni, mert ezt csak olyan – tanári és vagy diák – érdeksérelmek mentén lehetett volna megvalósítani, aminek politikai kockázatát nem vállalta senki. Egyetlen előnye rajzolódott csak ki az újfajta irányításnak: az egyes kistelepülések pedagógusait érintő bérfizetési nehézségek megszűntek. Minden más kifizetés viszont nehezebbé vált. Végül is jelentős mértékben ez vezetett a 2016-os kockásinges tüntetésekhez. S ezt a rendszert kicsit alulnézeti perspektívából leírni nagyon izgalmas volt, s elég nagy vihart is kavart, mert néhány médium közölte a kutatás néhány sarkos megállapítását. Aztán 2015 után elapadtak a források.

Érdeemes volt?

A csoporttalálkozón azt mondtad, hogy a kutatásaitok hatása nagyon mérsékelt volt. A szakmai pályafutásodat – így utólag – hogyan értékelnéd? Azon túl, hogy neked érdekes volt, milyen hatása volt ezeknek?

Az valóban fontos volt, hogy érdekeljen, amit csinálok, de önmagában nem elégített ki. Ha megbízásként jött egy feladat, egy kutatás, akkor legalább azt lehet gondolni, hogy valakit érdekel a téma, az eredmény. Akkor már nem csak „magamért” dolgoztam. És ez még akkor is így van – s nyilván nem csak az oktatás területén –, ha tudom, hogy az adott terület irányító apparátusa és a politikai vezetése nem igazán érdeklődik a kutatási eredmények iránt, s alig-alig befolyásolják ezek a későbbi döntéseiket. Még ha megrendeli, akkor sem. S sajnos ez a helyzet.

Nagyjából 2010-12-ig minisztériumi főosztályvezetői szinten még érdeklődtek a kutatási eredményeink iránt. Egy-egy jobb kutatás után kaptunk is visszajelzéseket. Emiatt azt gondoltam, s hittem is benne, hogy ha a kutatási tapasztalatoknak nincs is közvetlen hatása az oktatáspolitikára, azért bizonyos elemei átszivároga döntéshozók fejébe valamilyen közvetett módon mégiscsak hatnak rá. Az utolsó években viszont már ilyen visszajelzéseket sem kaptunk, gyaníthatóan azért, mert az új minisztériumi vezetőket már nem érdekelték a kutatási eredmények.

Ha most mérlegre teszed a tevékenységedet, hogyan látod: érdemes volt elvégezni ezt a sok munkát? Úgyis fogalmazhatnék, hogy a mai tudásod alapján mit csináltál volna másképp? Szóval a lényeg: mi az, ami esetleg elégedettebbé tett volna? Mert mintha egy kudarcélmény fogalmazódna meg benned, azért mert „írtatok, írtatok, de mégsem valósult meg semmi”.

Én nem vagyok igazából csalódott, mert nem voltak illúzióim sem. A rendszer sajnos ilyen, s ezen nem tudok változtatni. De – ha másért nem is – oktatáskutatásra azért is szükség van, hogy magát a kutatói rendszert és a kutatói tudást fenntartsuk. Vagyis abban bízom, hogy ha ennek megvan a folytonossága, s mindaz a kutatói tudás, ami le van írva nem merül feledésbe, akkor talán majd lesz egyszer egy olyan rendszer, amelyik felhasználja ezt. Akárcsak úgy, hogy új kutatások elemzik a korábbi állapotokhoz képest bekövetkező változásokat. s ehhez az is kell, hogy legyenek tapasztalt kutatók. Hogy ne a nulláról kelljen felépíteni az oktatáskutatást tíz-húsz vagy akárhány év múlva. Illúzióim persze nincsenek, legfeljebb reménykedem.

Ezt jó, hogy mondd, mert úgy éreztem, hogy kudarcélményként éled meg, hogy ez a sok tudás nem hasznosul.

Egy kicsit persze igen, de azért nem foglalkozom ezzel annyit. Mindig is úgy fogtam fel, hogy ha kapok egy megbízást, akkor az a dolgom, hogy azt tisztességesen megcsináljam. S ezt szívesen csináltam mindig is. 2008 után pedig kifejezetten jól éreztem magam, mert jó hangulatban jó kutatások folytak, konstruktív kollégákkal.

A legfontosabb a család

Azért még ne fejezzük a be a beszélgetést! A családdról még nem is beszéltünk.

Azt gondolom, hogy összességében mindig ők voltak az elsők. Lehet, hogy csinálhattam volna valamilyen nagyobb „karriert”, például a nagydoktorit, de mérlegeltem, hogy ez a család számára mit jelent. Nem azt mondom, hogy ez volt az egyetlen szempontom, de végiggondoltam, hogy akkor emiatt hosszú időre kiesek a családból, s ezt semmiképp nem akartam. Három fiam van, most már nagyok.

Akkor ugye sok időt töltöttél a gyerekeiddel?

Így van! Ez a kilencvenes években, amikor kicsik voltak, nem volt nehéz, mert olyan nagyon sok munkám akkor nem volt. A 2000 utáni évtizedben ez már egy kicsit bonyolultabb volt, mert akkor már Pécsre is jártam, meg időnként több munka is adódott. 2010 után viszont már nagyon sokat dolgoztam, de akkor ennek már nem volt olyan jelentősége. Akkoriban két napot voltam Debrecenben, s volt olyan időszak, amikor a három projektet is vittem az OFI-ban. Aztán erre jött rá egy idő után az igazgatói tevékenység is az összes problémájával. De mindez akkor már könnyen beilleszthető volt a család életébe. Megjegyzem, azt is nagyon élveztem, amikor alig látszottam ki a munkából. Mindig nagyon taktikázni kellett, hogy ezeket időben befejezzem. Azt nem mondom, hogy határidőre, inkább azt, hogy a lehető legvégső időpontra. Jellemzően mindig mindent az utolsó pillanatra hagytam. Egy kicsit lustaságból is eredően, de engem mindig fel is spannolt a rohammunka, s ilyenkor éjszakánként is jól tudtam dolgozni.

A feleségedről is mondjál valamit, mivel foglalkozik? S hogy osztottátok meg a terheket a gyereknevelésben?

Matematikus, és informatikai területen dolgozik. A kilencvenes években sokáig otthon volt a gyerekekkel, bár egy idő után otthonról dolgozott emellett. A gyerekekkel kapcsolatos teendőket általában megosztottuk. Ő is nagyon gyerekcentrikus. Sőt! A fiaim között van egy matematikus, és két építész. Családjuk egyelőre még nincs.

— *Mi az, amit még esetleg el szeretnél mondani, de az eddigi kérdések között nem szerepelt?*

Végül

— Azt gondolom, hogy nagyjából mindent érintettünk. Talán annyi, hogy a pécsi egyetemmel most is megvan a kapcsolat, tanítok a doktori iskolában. Debrecennel már minimális. Ez nem rajtam múlik, s azt gondolom, hogy ennek személyi okai vannak. Más munka már kevés van, inkább ilyen-olyan pénzt nem hozó szakmai felkéréseket kapok. Két évig dolgoztam nyugdíjasként az Oktatási Hivatalnál egy iskolai felzárkóztatással kapcsolatos projekten, de aztán ez lezárult. Nem volt annyira izgalmas kutatás, de valamilyenre azért ez is érdekes volt. Egy nagy felmérés adatait dolgoztam fel egyebek mellett, de kevésbé láttam a számok mögé, így csak óvatosan értékelhetők az eredmények. S aztán vége lett a projektnek.

Jól látod, hogy egy elégedett ember vagy?

Teljesen jól látod. Próbálom a különböző helyzeteket eseményeket reálisan megítélni, de különösebben nem izgatom magam a problémákon. Mindig igyekeztem a különböző feladatokat jól megcsinálni, magam számára és a megbízók számára is, s úgy gondolom, hogy az esetek túlnyomó többségében ez sikerült is. Sosem akartam hatalmas vagyont gyűjteni, persze örülök a sok pénznek, ha van, de mindig inkább az érdekes munkák vonzottak.

